

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER
ANABİLİM DALI

**AVRUPA KONSEYİ VE TÜRKİYE
(1980 – 1986)**

Yüksek Lisans Tezi

Kaan Esener

Ankara - 2003

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER
ANABİLİM DALI

**AVRUPA KONSEYİ VE TÜRKİYE
(1980 – 1986)**

Yüksek Lisans Tezi

Kaan Esener

Tez Danışmanı
Prof.Dr. Baskın Oran

Ankara – 2003

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER
ANABİLİM DALI

**AVRUPA KONSEYİ VE TÜRKİYE
(1980 – 1986)**

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Baskın Oran

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

İmzası

Prof.Dr.Baskın Oran..(SBF Ua.İlişkiler).....

.....

Yrd.Doç.Dr. Melek Fırat..(SBF Ua. İlişkiler)..

.....

Yrd. Doç.Dr.Esra Dardağan.(SBF Kamu Yön)

.....

Tez Sınavı Tarihi : 21 Şubat 2003

İÇİNDEKİLER

Kısaltmalar (s. iv)

GİRİŞ (s.1-9)

- Avrupa Konseyi (AK) üzerine temel bilgiler – Amaçlar – Varsayımlar –Yöntem

BİRİNCİ BÖLÜM:

12 EYLÜL 1980 DARBESİNDEN 1983 SEÇİMLERİNE KADARKİ DÖNEMDE İLİŞKİLER (s.10 - 59)

I) Türk Silahlı Kuvvetleri'nin (TSK) 12 Eylül 1980'de yönetime el koyması (s.10-15)

A) Askerî yönetimin uluslararası camiaya verdiği garantiler (s.12-14)

B) Türkiye'nin Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin (AİHS) 15.3 maddesi uyarınca acil durumlarda Sözleşme'den kaynaklanan yükümlülüklerini askıya aldığı (geçici derogasyon) bildiren açıklaması (s.14-15)

II) Avrupa Konseyi Parlamenter Meclisi'nin (AKPM) tutumu (1980 - 1983) (s.15-47)

A) Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin (TBMM) feshinin ardından AKPM nezdindeki Türk parlamenter heyetinin durumu (s.17-18)

B) AKPM'nin ilk tepkisi (Eylül/Ekim 1980 oturumu) (s.18-25)

1) Raportör Steiner tarafından hazırlanan Türkiye'de Durum konulu rapor ve bu rapora ilişkin olarak AKPM Genel Kurulu'nda cereyan eden görüşmeler (s.20-22)

2) AKPM'nin 904 sayılı tavsiye kararı: ihtiyatlı bir uyarı (s.23-24)

3) AKPM'nin 392 sayılı yönergesi: TBMM heyetine Mayıs 1981'e kadar izin (s.24-25)

C) AKPM'nin geliştirilmiş tepkisi (Ocak 1981 oturumu) (s.25-31)

1) AKPM Raportörünün Türkiye'yi ziyareti (s.25-27)

2) AKPM Raportörünün 27 Ocak 1981 tarihli raporu (s.27-30)

3) AKPM'nin 395 sayılı yönergesi (s.30-31)

D) AKPM'nin izleme/denetim faaliyetleri (1981-1983) (s.31-47)

- 1) AKPM Başkanı de Koster'in Türkiye'yi ziyareti (s.32-33)
- 2) Türkiye'nin AKPM'deki temsil hakkından yoksun bırakılması (s.33-34)
- 3) Türkiye'de kurucu Meclis'in oluşturulması ve AKPM'nin 757 sayılı kararı (s.34-35)
- 4) AKPM heyetinin Türkiye'yi ziyareti (7-14 Ocak 1982) ve ardından kabul edilen 765 sayılı karar, 936 sayılı tavsiye kararı ve 406 sayılı yönerge (s.35-38)
- 5) AKPM'nin Türkiye'de İstanbul Barosu Başkanı Orhan Apaydın ve diğerlerinin tutuklanmasına tepki olarak aldığı 938 sayılı tavsiye kararı (s.38-39)
- 6) Türkiye'de 1982 Anayasası'nın kabulü ve AKPM'nin tepkisi (s.39-47)

III) AK Bakanlar Komitesi'nin (AKBK) tutumu (1980-1983) (s.48-50)

A) AKBK'nin tepkisi (s.48-49)

- 1) AKBK'nin ilk tepkisi (s.48)
- 2) AKBK'nin 1981-1983 dönemindeki sınırlı tepkisi (s.48-49)

B) AKPM tarafından kabul edilen tavsiye kararlarına verilen cevaplar (s.49-50)

IV) Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ndeki (AİHM) durum (s.51-54)

A) Türkiye'nin AİHS karşısındaki durumu (s.51-52)

B) Türkiye aleyhinde yapılan devlet başvuruları (s.53-54)

V) Türkiye'nin 1980 –1983 döneminde AK'ye ilişkin tutumu (s.54-58)

İKİNCİ BÖLÜM:

1983 GENEL SEÇİMLERİNDEN İLİŞKİLERİN NORMALLEŞMESİNE KADARKİ DÖNEMDE İLİŞKİLER (s.59-99)

I) AKPM'nin tutumu (1984 - 1986) (s.59-80)

- A) 6 Kasım 1983 genel seçimlerinin ardından AKPM’de Türkiye’ye yönelik eleştirilerde yumuşama (s.60-73)
- 1) AKPM heyetinin 25-28 Nisan 1984 tarihlerinde Türkiye’yi ziyareti ve Mayıs 1984’te kabul edilen 822 sayılı karar (s.63-67)
  - 2) AKPM heyetinin 5-9 Mart 1985 tarihlerinde Türkiye’yi ziyareti ve Nisan 1985’de kabul edilen 840 sayılı karar (s.67-73)
- B) AKPM’nin Türkiye’ye ilişkin izleme/denetleme faaliyetine son vermesi: AKPM heyetinin 11-15 Mart 1986 tarihlerinde Türkiye’yi ziyareti ve Nisan 1986’da kabul edilen 860 sayılı karar (s.73-80)

II) AKBK’nin tutumu (1984 – 1986) (s.80-83)

III) Avrupa İnsan Hakları Komisyonu’nda (AİHK) Türkiye aleyhinde yapılan devlet başvurularının durumu: Dostane çözüm (84-93)

- A) Kabuledilebilirlik kararının ardından AİHK’nin dostane çözümü kolaylaştırıcı çalışmaları (s.85-87)
- B) AİHK heyetinin Türkiye’yi ziyareti (s.87-88)
- C) Altı devlet arasında varılan dostane çözüm ve şartları (s.89-93)
- 1) AİHS’nin 3. maddesine (işkence ve fena muamelenin önlenmesi) ilişkin hususlar (s.89-90)
  - 2) AİHS’nin 15. maddesine (geçici derogasyon) ilişkin hususlar (s.90)
  - 3) Siyasi tutukluların affedilmesine ilişkin hususlar (s.90)
  - 4) AİHK’nin yorumu (s.91)
  - 5) Neden dostane çözüm? (s.91-93)

IV) Türkiye’nin 1984-1986 döneminde AK’ye ilişkin tutumu (s.93-99)

SONUÇ (s.100-105)

Yararlanılan Kaynaklar (s.106-113)

Kısaltmalar

ABD	Amerika Birleşik Devletleri
agm	adı geçen makale
AİHD	Avrupa İnsan Hakları Divanı
AİHK	Avrupa İnsan Hakları Komisyonu
AİHM	Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi
AİHS	Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi
AK	Avrupa Konseyi
AKBK	Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi
AKDK	Avrupa Konseyi Delegeler Komitesi
AKPM	Avrupa Konseyi Parlamenter Meclisi
DDK	Devlet Denetleme Kurulu
DNA	Dernieres Nouvelles d'Alsace
İbid	adı geçen eser
MGK	Milli Güvenlik Konseyi
NATO	Kuzey Atlantik Antlaşması Teşkilatı (<i>North Atlantic Treaty Organisation</i>)
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TSK	Türk Silahlı Kuvvetleri
YBYK	Avrupa Konseyi Yerel ve Bölgesel Yönetimler Kongresi

GİRİŞ

Türkiye, İkinci Dünya Savaşı'nın ardından Avrupa'da ortaya çıkan entegrasyon çabalarına destek vererek, Avrupa'da bugünkü ana yapıyı belirleyen kurumların birçoğunun kurulmasında rol oynamıştır. Amerika Birleşik Devletleri (ABD) tarafından Marshall Planı çerçevesinde Avrupa'ya gönderilen yardımın eşgüdümünü sağlamak üzere 1948'de kurulan Avrupa Ekonomik İşbirliği Örgütü'nün¹ kurucu üyeleri arasında yer almıştır. Avrupa Konseyi'ne (AK) ise kuruluşundan üç ay sonra Yunanistan ve İzlanda ile birlikte 9 Ağustos 1949'da katılarak², bu örgütün kurucu üyeleri arasında anılmaya hak kazanmıştır. Kuzey Atlantik Antlaşması Teşkilatı'na (*North Atlantic Treaty Organisation*: NATO) 1952'de üye olmuştur. Türkiye, 1974'te Kıbrıs krizi ile 1960, 1971 ve 1980'de Türk Silahlı Kuvvetleri'nin yönetime müdahalesinden kaynaklanan sorunlara rağmen, genel olarak Avrupa'daki yeniden yapılanma çabalarına ve özel olarak da AK'nin gelişimine sürekli katkıda bulunmuştur.

AK üyeliği Türkiye için büyük sembolik öneme sahiptir. Bu üyelik, Avrupa'ya siyasi ve kurumsal entegrasyon yoluyla Türkiye'nin Avrupalılığını teyid eder.

---

¹ Avrupa Ekonomik İşbirliği Örgütü (Organisation for European Economic Co-operation: OEEC) , 1961 senesinde Avrupa Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü'ne (Organisation for European Co-operation and Development: OECD) dönüştü.

² Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi'nin 8 Ağustos 1949 tarih ve 1(49) sayılı kararı.

Türkiye'nin uzun süredir sahip olduğu Avrupalı olma arzusunun Avrupalılar tarafından onaylanmasının kanıtı olarak kabul edilir³.

AK Üzerine Temel Bilgiler

5 Mayıs 1949'da 10 ülke tarafından kurulan AK, Soğuk Savaşın sona ermesi ve Doğu Bloku'nun dağılmasıyla Rusya Federasyonu, Merkezî ve Doğu Avrupa ve bazı Balkan ülkelerini de kapsayacak şekilde genişlemiştir. AK, 2001'de Azerbaycan ve Ermenistan'ı, 2002'de de Bosna Hersek'i kabul ederek 44 üyeye sahip olmuştur. AK'nin nihai üye sayısının, halen üyelik başvuruları değerlendirilen Yugoslavya Federal Cumhuriyeti⁴, Belarus ve Monako Prensiği'nin de katılımıyla 47'ye ulaşması planlanmaktadır.

AK'nin ana amacı, Statüsünde⁵ de belirtildiği üzere, “... ortak mirasları olan prensipleri ve idealleri korumak ve geliştirmek amacıyla, üye ülkeler arasında daha sıkı bir birliği gerçekleştirmek”tir. Söz konusu ortak prensip ve idealler ise Statü'nün dibaçesinde “... her gerçek demokrasinin dayandığı kişi özgürlüğü, siyasal özgürlük ve hukukun üstünlüğü ilkelerinde gerçek kaynağını bulan manevî ve ahlâkî değerler ...” olarak tanımlanmaktadır.

---

³ İhsan Duran Dağı, “Democratic Transition in Turkey, 1980-1983: The Impact of European Diplomacy,” **Middle Eastern Studies**, C.32, 2, (Nisan, 1996), s.130.

⁴ YFC'nin AK'ne üyelik başvurusuna ilişkin incelemeler son aşamasına gelmiş olup, AKPM Genel Kurulu'nun Eylül 2002 oturumunda, bu ülkenin bazı ek şartları yerine getirmesi halinde üyeliğe kabul edilmesinin mümkün olabileceği yönünde bir görüş (No: 239/2002) kabul edilmiştir. Belarus ve Monako Prensiği'nin AK'ne üyelik başvurularının ise yakın gelecekte sonuçlanması mümkün görülmemektedir.

⁵ Avrupa Konseyi Statüsü, Madde 1. Council of Europe, **Statute of the Council of Europe**, Strasbourg, Council of Europe Press, 2000, internette erişmek için: <http://conventions.coe.int/treaty/en/Treaties/Html/001.htm>

Ayrıca, kültürel kimlik ve çeşitliliğin teşvik edilmesi, toplumu tehdit eden azınlıklara karşı ayrımcılık, ırkçılık, yabancı düşmanlığı, hoşgörüsüzlük, çevre kirliliği, organize suçlar v.d. gibi sorunlara çözüm aranması ve Avrupa’da demokratik istikrarın siyasi, hukukî ve anayasal reformlar ile güçlendirilmesi de ortak amaçların kapsamına girmektedir. Özetle, AK, üye ülkelere, ortak amaçlarını gerçekleştirebilmeleri için bir işbirliği çerçevesi sunar.

AK,⁶ hükümetler, millî parlamentolar ile yerel ve bölgesel makamların ayrı ayrı temsil edildikleri bir örgüttür. 44 hükümetin, Dışişleri Bakanları (veya Daimi Temsilcileri) aracılığıyla temsil edildikleri Bakanlar Komitesi (AKBK) (veya daimi temsilcilerden oluşan Delegeler Komitesi – AKDK) AK’nin karar-alma organıdır. Örgüt bütçesinin belirlenmesi, yeni üyelerin kabulü ve izlenecek politikanın ana çizgilerinin saptanmasından sorumludur. Aldığı kararlar, üye ülkelere yönelik tavsiye şeklini alabildiği gibi, taraf olunduğunda bağlayıcılık kazanan sözleşme veya anlaşmalar şeklinde de ortaya çıkabilir.

AKBK, çalışma yöntemleri bakımından AK Parlamenter Meclisi’ne göre büyük farklılıklar gösterir. Üye ülke Hükümetlerinin Dışişleri Bakanları veya bunların Daimi Temsilcileri olan Büyükelçiler aracılığıyla temsil edildikleri Bakanlar Komitesi, AK’nin siyasi organı olarak yürütme görevini üstlenmektedir. Bakanlar Komitesi toplantılarının kapalı kapılar ardında cereyan etmesi ve söz konusu görüşmelerin gizli tutulması bu organda gerçekleşen görüşmeler hakkında ayrıntılı bilgi sahibi olunmasına izin vermemektedir. AK Bakanlar Komitesi’nin her oturumunun ardından yayınlanan nihai

---

⁶ AK hakkında daha fazla bilgi edinmek için bu örgütün <http://www.coe.int> adresinde yer alan internet sitesine başvurulabilir.

bildiriler, bu organ tarafından benimsenen kararlar ve AKPM tarafından kendisine yöneltilen tavsiye kararlarına verilen yanıtlar Bakanlar Komitesi'nin çeşitli konulara ilişkin bakış açısı hakkında bir fikir verebilir.⁷

AK Parlamenter Meclisi⁸ (AKPM), üye ülke millî parlamentolarınca belirlenen heyetlerden oluşan istişarî bir forumdur. AKPM Genel Kurulu yılda dört kez bir araya gelir ve bu oturumlarda, çeşitli AKPM Komisyonları⁹ tarafından hazırlanan raporlar tartışılır ve bunlara ilişkin, karar, tavsiye kararı, görüş ve yönergeler benimsenir.

Yerel ve bölgesel demokrasinin teşvik edilmesi ve merkezîyetçi düşüncenin kırılması amacıyla oluşturulan Yerel ve Bölgesel Yönetimler Kongresi (YBYK),¹⁰ yerel ve bölgesel olmak üzere iki kanada sahiptir. Tüm üye ülkelerin söz konusu seviyelerdeki temsilcilerinden oluşan YBYK, Genel Kurul düzeyinde yılda bir kez toplanır.

AK üyesi ülkelerin bu örgütün temel belgesini oluşturan Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nden¹¹ (AİHS) kaynaklanan yükümlülüklerini yerine getirip

---

⁷ Guy de Vel, **The Committee of Ministers of the Council of Europe**, Strasbourg, Council of Europe Press, 1995.

⁸ 1990'lara kadar AK Danışma Meclisi (Consultative Assembly of the Council of Europe) olarak anılan bu organ günümüzde AK Parlamenter Meclisi (Parliamentary Assembly of the Council of Europe) olarak anılmakta olup, okuma kolaylığı açısından çalışmanın tümünde AK Parlamenter Meclisi (AKPM) ifadesi kullanacağım. AKPM ile ilgili olarak daha fazla bilgi edinmek için bu kurumun <http://stars.coe.int> adresinde yer alan internet sitesine başvurulabilir.

⁹ Ocak 2001 itibarıyla AKPM Komisyonlarının sayısı 10'a indirildi. Temel ağırlığı olan komisyonlar Siyasi İşler, Hukuk İşleri ve İnsan Hakları, Denetim ve Göç, Nüfus ve Mülteciler komisyonlarıdır. Denetim Komisyonu 1995 senesinde oluşturuldu, dolayısıyla 1980-1986 döneminde henüz mevcut değildi.

¹⁰ YBYK hakkında daha fazla bilgi edinmek için bu kurumun <http://www.coe.fr/cplre> adresinde yer alan internet sitesine başvurulabilir.

¹¹ AİHS'nin metnine internette <http://conventions.coe.int/Treaty/en/Treaties/Html/005.htm> adresinden ulaşılabilir.

getirmediklerine karar veren Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi¹² (AİHM), gerek bireysel başvuru, gerek devlet başvurusu yoluyla işletilmektedir. AİHS'nin önemi, içerdiği temel hak ve özgürlüklerin genişliğini ve dinamik yapısının yanı sıra, AİHM ile bu hakların ihlâl edilip edilmediklerine karar veren ve Bakanlar Komitesi ile söz konusu kararların uygulanmasını sağlayan bir koruma mekanizmasına sahip olmasından kaynaklanır.

Türkiye'nin Batı yönelimli dış politikasının temel unsurlarından biri olan AK üyeliği, gerçekten de ülkenin Avrupa ile siyasi alandaki tek organik bağıdır.

12 Eylül 1980'de Türk Silahlı Kuvvetleri'nin (TSK) yönetime el koyması sonucunda Türkiye'de ortaya çıkan durum AK'nin ortak amaç ve ilkeleri ile taban tabana bir zıtlık oluşturmuştur.

Amaçlar

Bu çalışmanın ana konusunu, Türkiye ile AK arasında 12 Eylül'ün ardından ortaya çıkan bu gerginlik ve söz konusu gerginlik sırasında Türkiye ile AK arasında cereyan eden ilişkiler oluşturmaktadır. 12 Eylül'ün hemen ardından ortaya çıkan zıtlık, AK'nin Türkiye'yi tâbi tuttuğu izleme sürecinin sona erdiği 1986 ilkbaharına¹³ kadar sürmüştür. Dolayısıyla, çalışmam, zamanlama olarak, 1980 darbesinin hemen ardından

---

¹² AİHS 4 Kasım 1950 tarihinde Roma'da imzaya açıldı ve 1953'de yürürlüğe girdi. İlk olarak Sözleşme ile garanti altına alınan hakların uygulanmasını denetlemek üzere 1954'te Avrupa İnsan Hakları Komisyonu (AİHK) ve 1959'da da Avrupa İnsan Hakları Divanı (AİHD) kuruldu. AİHK, başvuruların kabuledilebilirliğine karar verirken, AİHD başvuruların içeriğini inceleyerek gerçekten bir ihlâlin meydana gelip gelmediğine karar vermektedir. 1993 tarihli Viyana Zirvesi'nde alınan kararlar uyarınca, 1 Kasım 1998 tarihi itibarıyla bu iki kanatlı sistemin yerine geçmek üzere AİHM oluşturuldu. AİHM hakkında daha fazla bilgi edinmek için bu kurumun <http://www.echr.coe.int> adresinde yer alan internet sitesine başvurulabilir.

¹³ Aslında söz konusu denetim Beşler Başvurusu çerçevesinde varılan dostane çözüm uyarınca nihai raporun hazırlandığı 1 Şubat 1987'ye kadar sürmüş olmakla birlikte, 1986 ilkbaharını izleyen dönemde oldukça pasif bir nitelik kazanmış olması nedeniyle ve AK çerçevesinde Türkiye'ye uygulanan yaptırımların 1986'da ortadan kalkmış olması nedeniyle 1986 ilkbaharını denetim mekanizmasının sonu olarak kabul etmenin daha doğru olacağını düşünüyorum.

başlayarak, AK ile Türkiye arasındaki ilişkilerin normalleştiği 1986 senesine kadar uzanan dönemi kapsamaktadır.

AK çerçevesinde Türkiye’de 12 Eylül 1980 darbesiyle ortaya çıkan durum nasıl görülmüştür? Türkiye’de demokraside yaşanan bu kesinti AK-Türkiye ilişkilerini nasıl etkilemiştir? AK, özellikle AKPM çerçevesinde, 1980 darbesi ertesinde Türkiye’ye demokrasi, hukukun üstünlüğü ve insan hakları alanında yöneltilen eleştiriler, Türkiye’de askerî darbe yönetimi ve izleyen sivil yönetimler üzerinde etkili olmuş mudur? Türkiye’nin bu eleştirilere cevabı ne olmuştur? AKPM çerçevesinde Türkiye’deki durum ne ölçüde anlaşılmıştır? Tüm bu eleştirilere rağmen Türkiye’nin AK üyeliğinin devam etmesine neden izin verilmiştir?

Bu çalışmada söz konusu sorular cevaplandırılmaya çalışılırken, uluslararası alanda demokrasi, insan hakları, hukukun üstünlüğü gibi ilkelere saf ve sadece teknik açıdan yaklaşılmasının mümkün olmadığı, bu ilkelerin uluslararası alanda genellikle siyasi baskı aracı olarak kullanıldıkları savından yola çıkılmaktadır. Türkiye’nin uluslararası alanda sahip olduğu siyasi önem çerçevesinde 1980-1986 döneminde AK’de maruz bırakıldığı baskının derecesinin bu dönemde faaliyet gösteren Türkiye lehtarı ve aleyhtarı akımlar arasında ortaya çıkan denge tarafından belirlendiği ortaya konmaya çalışılacaktır.

TSK’nin 12 Eylül 1980’de yönetime el koymasının ardından AK Türkiye’yi yakından izlemeye almış ve temel ilgi alanı olan demokrasi, hukukun üstünlüğü ve insan haklarının korunması konularında çeşitli saptama, eleştiri ve tavsiyelerde bulunmuştur. Kasım 1983’de gerçekleştirilen genel seçimlerin ardından I. Özal Hükümeti sırasında devam ederek, Mayıs 1986’ya kadar süren bu dönem sırasında, özellikle AKPM’de

Türkiye'ye yoğun eleştiriler yöneltilmiştir. Türkiye'de demokrasiye dönüş takviminin uygulamaya konması ile bu eleştirilerin dozu yumuşamıştır. AKPM, 1986 ilkbaharında Türkiye'nin demokrasi, hukukun üstünlüğü ile temel hak ve özgürlükler alanında kaydettiği ilerlemelerden tatmin olarak yakından izleme faaliyetlerine son vermiştir. Bu çalışma ile AK ile Türkiye arasındaki ilişkilerin 1980 – 1986 döneminde geçirdiği aşamaların sergilenmesi amaçlanmaktadır.

Yöntem

AK'de genel eğilim ve gündemi algılayanın en isabetli yöntemi, AKPM'nin ağırlık verdiği konuları ve bu konular üzerinde cereyan eden tartışmaları incelemektir. Türkiye'de 12 Eylül 1980'de gerçekleştirilen askerî darbenin ardından harekete geçen AKPM, Siyasi İşler ile Hukuk İşleri ve İnsan Hakları komisyonlarını Türkiye'yi yakından izlemekle görevlendirmiştir. Söz konusu komisyonlarca hazırlanan raporlar Genel Kurul oturumlarında “Türkiye’de Durum” başlığı altında ele alınmış ve benimsenen karar ve tavsiye kararları ile gerek Türkiye'ye, gerek AKBK'ye izlenecek yol hakkında fikir vermeye çalışılmıştır. AKPM tutanakları ve belgelerinin kamuya açık olması konunun bu çerçevede incelenmesini mümkün kılmaktadır. Bununla birlikte, AKBK tutanak ve belgelerinin çoğunluğunun gizliliği nedeniyle konumuzun AK'nin bu kanadında derinliğine araştırılması mümkün olmamaktadır. Buna rağmen, AKBK'nin kamuya açık belgeleri de incelenmiştir. Türkiye aleyhinde 12 Eylül ertesinde Avrupa İnsan Hakları Komisyonu'na (AİHK) yapılan devlet başvuruları da bu süreçte önem taşımaktadır. Dolayısıyla, söz konusu devlet başvuruları da ayrıntılı şekilde ele alınmıştır.

Varsayımlar

AK, 12 Eylül'den sonra Türkiye'de örgüt ilkeleri hilafına gelişen hususlarda saptama, eleştiri ve tavsiyelerde bulunmuş, Türkiye'yi "doğru yola" çekmeye çalışmıştır. AK'nin çalışmaları, doğal olarak teknik anlamda belirli bir çerçeveye sınırlı kalmaz, diğer üye ülkelerin sahip oldukları önceliklerin çerçevesinde şekillenerek çoğu zaman siyasi bir renk kazanır. Bu nedenle, 12 Eylül 1980'i izleyen dönemde AK tarafından Türkiye'ye yöneltilen eleştiriler, üye ülkelerin¹⁴ sahip oldukları siyasi önceliklerden de etkilenmiştir. Söz konusu dönemde insan hakları konusu AK üyesi ülkelerin öncelikleri arasında yer almaktaysa da, Türkiye'yi Batı'dan uzaklaştırmak pahasına bu ilkeler üzerinde ısrarcı olunmamıştır.

Bu incelemeyi yaparken AK tarihinde üyelikten atılan tek ülkenin Yunanistan olduğu da göz önünde tutularak hareket edilmiştir. Yunanistan'da Albaylar Cuntası'nın 1967'de gerçekleştirdiği darbenin ardından bu ülkenin de AK ile ilişkileri gerginleşmiştir. Bazı üye ülkelerin yaptıkları devlet başvurularının Yunanistan'ın aleyhine sonuçlanması üzerine ve bu ülke AK'den ayrılmak durumunda bırakılmıştır. Sonuçta Yunanistan, 1974'te ülkede demokrasi yeniden tesis edilinceye kadar AK dışında kalmıştır.

Türkiye'de 12 Eylül 1980'de ortaya çıkan durum ile Yunanistan'da 1967'de gerçekleştirilen darbe arasında büyük farklar bulunmakla birlikte, AK bakımından en önemli saptama her iki ülkede de söz konusu dönemde demokratik hayatın askıya alınmış olmasıdır. Durum böyle olmakla birlikte, Türkiye'deki krizin daha yumuşak bir

---

¹⁴ Bu dönemde AK 21 üye ülkeden (21'ler: Avusturya, Belçika, Kıbrıs Cumhuriyeti (Güney Kıbrıs Rum Yönetimi - GKRY), Danimarka, Fransa, Almanya Federal Cumhuriyeti, Yunanistan, İzlanda, İrlanda, İtalya, Lihtenştayn, Lüksemburg, Malta, Hollanda, Norveç, Portekiz, İspanya, İsveç, İsviçre, Türkiye ve İngiltere) oluşmaktadır.

biçimde geçirilmiş olması dikkat çekicidir. Doğal olarak, her olayın kendi özelliklerine göre değerlendirilmesi gerekir. İki farklı dönemde iki ayrı ülkenin maruz kaldığı uygulamanın mukayese edilmesi zordur. Buna rağmen, Yunanistan, Soğuk Savaşın tüm hızıyla sürdüğü bir dönemde AK dışına itilirken, Türkiye'nin, insan hakları konusunun uluslararası ilişkilerde daha da önem kazandığı bir dönemde AK'den dışlanmamış olması bu ülkenin stratejik konumundan kaynaklanmıştır.

1980-1986 döneminde Türkiye'nin AK üyeliğinin askıya alınması seçeneğinin ciddi olarak dikkate alınmamış olması¹⁵ artık nihai safhasında da olsa Soğuk Savaş'ın devam ettiği dönemde Türkiye'nin jeopolitik öneminin sorgulanmaması ile açıklanabilir. Ayrıca, TSK'nin yönetime el koymasının neden ve sonuçlarını araştırmak üzere Türkiye'yi ziyaret eden AKPM heyetlerinin söz konusu müdahalenin gerekliliği ve TSK'nin demokrasiye dönüş konusundaki samimiyeti hususunda ikna olmaları da etkili olmuştur.

Üyelikten çıkarma AK'nin bir ülkeye uygulayabileceği en son yaptırım olarak saklanır. Örgütün ortak amaçlarına aykırı düşen ülkelere karşı giderek artan bir siyasi baskı uygulanması tercih edilir. Bu baskıya üyelikten çıkarma tehdidi de dahildir. Söz konusu yaptırım saklı tutulurken, diğer baskı unsurları giderek dozu artırılarak uygulamaya konur. Türkiye'ye karşı üyelikten çıkarma seçeneği, AK'nin yönlendirici etkisini yitirmemek için kullanılmamıştır. Bazı radikal gruplar dışında bu seçeneğin kullanılmasını ciddi olarak gündeme getiren de olmamıştır. Söz konusu dönemde, AK, Türkiye ile olan ilişkilerini bu ülkenin üyeliğini askıya alma tehdidini de kullanarak

---

¹⁵ Türkiye'nin AK üyeliğinin askıya alınması konusu AKPM çerçevesinde birçok kez gündeme getirildiyse de hiçbir zaman bu konuda asıl yetki sahibi olan Bakanlar Komitesi'ne bu yönde bir tavsiyede bulunmak için ciddi bir girişimde bulunulmadı.

olabildiğince gerginleştirmiş, bununla birlikte dikkatli bir izleme mekanizması oluşturularak Türkiye’de yeniden demokrasi, hukukun üstünlüğü ve insan haklarına saygı konusunda belirlenmiş normlara uygun bir düzenin tesis edilmesi için çaba sarfetmiştir. Türkiye de bu diyalogun sürmesine izin vermiştir. Sonuçta, AK ile Türkiye arasındaki bağlar koparılmamış, AK, Batılı ülkelerin Türkiye’yi etkileyebilmek için, Türkiye’nin de Batılı kimliğini koruyabilmek için kullandığı bir platform olmuştur.

I) Türk Silahlı Kuvvetleri’nin (TSK) 12 Eylül 1980’de yönetime el koyması

TSK, 12 Eylül 1980 günü ülkede yönetimi ele geçirerek, sıkıyönetim ilân etti. Yasama ile yürütme erk ve yetkileri Millî Güvenlik Konseyi’ne (MGK) devredilerek, ülkedeki çoğulcu demokrasi kesintiye uğratıldı.

Türkiye’deki sivil-asker ilişkisi Batı dünyasında benimsenen ilişkiden farklıdır. Bununla birlikte, TSK’nin yönetime el koyarken kalıcı bir askerî yönetim oluşturmaktan çok, üstlendiği “düzenin koruyucusu” görevini yerine getirmeyi amaçladığı ve mümkün olduğunca seri şekilde idareyi sivil yönetime bırakma çabası içine girdiği görüldü.

1980 askerî yönetiminin amaçları 1960 ve 1971'dekilerden daha ileriye giderek, devletin anayasal temelini yeniden yapılandırılması hedefini aştı. 1980 askerî yönetimi halkın siyasi tutumunu değiştirmeye çalışarak ve tüm toplumu de-politize ederek 1980 öncesi dönemi karakterize eden siyasi veya ideolojik bölünmeler veya kutuplaşmaların gelecekte tekrarlanmasını önlemeyi amaçladı¹⁶.

12 Eylül 1980 öncesinde yaşanan krizin sorumluluğu siyasi partilere ve liderlerine yüklendi. Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) ve Hükümet feshedildi, tüm siyasi faaliyetler yasaklandı ve dört ana siyasi partinin liderleri gözaltına alındı. Sıkıyönetim tüm ülkeyi içine alacak şekilde genişletildi ve sıkıyönetim idaresinin yetkileri basını denetlemeyi ve sivil memurların atanması ve görevden alınmasını da kapsayacak şekilde düzenlendi. İki sendika konfederasyonu kapatıldı, liderleri tutuklandı. Yasama erki MGK'ye aktarıldı. MGK aynı zamanda tüm seçilmiş belediye başkanlarını ve belediye meclislerini siyasi bağlantıları nedeniyle görevden aldı. 1972'den sonra ilk kez iki mahkumun idam cezaları infaz edildi. İnfazların sayısı sivil yönetime geçilene kadar 48'e ulaşacaktır. Gözaltı süresi 30 günden 90 güne çıkarıldı.

Devlet otoritesinin yeniden tesisi için siyasi şiddetin ortadan kaldırılması ve siyasi muhalefetin bastırılması yolu seçildi. Sıkıyönetimin ilan edilmesinin ardından yoğun tutuklamalar başladı. Bu amaçla binlerce şüpheli gözaltına alındı. Lokavt ve grev yasağı ilân edildi. Birçok gazete yasaklandı ve bazı gazeteciler tutuklandı. Sendikacılar, siyasi partiler ve yasadışı örgütler toplu şekilde yargılandı.¹⁷

---

¹⁶ Dağı, agm., s.125.

¹⁷ Baskın Oran, "1980-1990: Batı Bloku Ekseninde Türkiye – 2", Baskın Oran (ed.), **Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler., Yorumlar**, cilt II (1980-2001), İstanbul, İletişim Yayınları, 2001, s.19-21.

TSK'nin kendi hiyerarşik düzeni çerçevesinde gerçekleştirdiği müdahale çerçevesinde Genelkurmay Başkanı Orgeneral Kenan Evren, Devlet Başkanlığı ve Millî Güvenlik Konseyi Başkanlığı görevlerini üstlendi. 19 Eylül 1980 tarihinde Devlet Başkanı Orgeneral Evren tarafından Hükümeti kurmakla görevlendirilen Oramiral Bülend Ulusu tarafından hazırlanan Bakanlar Kurulu listesi 21 Eylül 1980'de onaylandı ve Türkiye Cumhuriyeti'nin 44. Hükümeti¹⁸ göreve başladı.

A) Darbe yönetiminin uluslararası camiaya verdiği garantiler

Genelkurmay ve MGK Başkanı Orgeneral Kenan Evren, TSK'nin ülkede yönetime el koymasının ardından 12 Eylül 1980 günü saat 13.00'de Türkiye Radyolarından verdiği demecinde Türkiye Cumhuriyeti'nin, “ ... *NATO dahil tüm ittifak ve andlaşmalara bağlı kalarak, başta komşuları ... olmak üzere bütün ülkelerle karşılıklı bağımsızlık ve saygı esasına dayalı, birbirlerinin içişlerine karışmamak kaydıyla eşit*

---

¹⁸ Türkiye Cumhuriyeti'nin 44'üncü Hükümeti (20.09.1980-13.12.1983) şu zevattan oluşmaktaydı: Başbakan Saim Bülend Ulusu, Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı Zeyyat Baykara, Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı Turgut Özal, Devlet Bakanı Nîmet Özdaş, Devlet Bakanı Mehmet Özgüneş, Devlet Bakanı İlhan Öztrak, Devlet Bakanı Sermet Refik Pasin (14.07.1982-13.12.1982), Adalet Bakanı Cevdet Menteş (20.09.1980-08.02.1983), Rifat Bayazıt (15.02.1983-13.05.1983), Kazım Akdoğan (21.05.1983-13.12.1983), Millî Savunma Bakanı Ümit Halûk Bayülken, İçişleri Bakanı Selahattin Çetiner, Dışişleri Bakanı İler Türkmen, Maliye Bakanı İsmet Kaya Erdem (20.09.1980-14.07.1982), Adnan Başer Kafaoğlu (14.07.1982-13.12.1983), Millî Eğitim Bakanı Hasan Sağlam, Bayındırlık Bakanı Tahsin Önalp, Ticaret Bakanı Hurşit Kemal Cantürk, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı Necmi Ayanoğlu (20.09.1980-23.12.1981), Kaya Kılıçturgay (23.12.1981-13.12.1983), Gümrük ve Tekel Bakanı Recai Baturalp (20.09.1980-02.03.1982), Ali Hüsrev Bozer (23.12.1981-13.05.1983), Cafer Tayyar Sadıklar (21.05.1983-13.12.1983), Ulaştırma Bakanı Necmi Özgür (20.09.1980-02.03.1982), Mustafa Aydın Aysan (02.03.1982-13.12.1983), Çalışma Bakanı Turhan Esener, Tarım ve Orman Bakanı Ahmet Sabahattin Özbek, Sanayi ve Teknoloji Bakanı Şahap Kocatopçu (20.09.1980-21.12.1981), Mehmet Turgut (21.12.1981-13.12.1983), Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Serbülent Bingöl (20.09.1980-23.12.1981), Fahir İlkel (23.12.1981-13.12.1983), Turizm ve Tanıtma Bakanı İlhan Evliyaoğlu (20.09.1980-10.12.1981), İmar ve İskan Bakanı Mehmet Şerif Türen (20.09.1980-14.07.1982), Ahmet Samsunlu (14.07.1982-13.12.1983), Köyişleri ve Kooperatifler Bakanı Münir Raif Güney, Gençlik ve Spor Bakanı Vecdi Özgül, Sosyal Güvenlik Bakanı Sadık Side, Kültür Bakanı Mustafa Cihad Baban (20.09.1980-13.12.1981), Kültür ve Turizm Bakanı İlhan Evliyaoğlu (10.12.1981-13.12.1983).

şartlar altında ekonomik, sosyal ve kültürel ilişkilerini geliştirme kararında ...” olduğunu ve “... uluslararası sorunların barışçı yollarla çözümlenmesinden yana bir dış politika izlenmesine devam ...” edileceğini açıkladı.

Orgeneral Evren, aynı demecinde, ayrıca, Türk Silahlı Kuvvetleri'nin “... *en kısa zamanda Bakanlar Kurulu'nu kurarak, yürütme sorumluluğunu bu kurula bırakaca[ğın] ve hür, demokratik parlamenter sistemin ... dejenere edilmesine tıkanmasına mâni olucu ve Türk toplumuna yaraşır bir Anayasa ve Seçim Kanunu ile Partiler Kanunu hazırlamaya ve bunlara paralel düzenlemeleri yapmayı müteakip insan hak ve hürriyetlerine saygılı, millî dayanışmayı ön plana alan sosyal adaleti gerçekleştirece[ğini], ferdin ve toplumun huzur, güven ve refahına önem veren özgürlükçü demokratik, lâik ve sosyal hukuk kurallarına dayalı bir yönetime ülke idaresini devredece[ğini]” bildirdi.*

Kurduğu Hükümet 20 Eylül 1980 tarihinde MGK tarafından onaylanan Başbakan Bülend Ulusu tarafından 27 Eylül 1980 tarihinde Millî Güvenlik Konseyi'ne sunulan hükümet programında, “*Dış politikada ... temelleri büyük Atatürk tarafından atılmış olan Cumhuriyet...in geleneksel barışçı tutumun[un] ...” sürdürüleceği, “... tüm ülkelerle bağımsızlık, egemenlik, toprak bütünlüğüne saygı, içişlerine karışmamak ve hak eşitliği ilkelerine dayalı ilişkilerin sürdürülmesine ve geliştirilmesi ...” için çaba harcanacağı belirtildikten sonra, Türkiye'nin taraf olduğu her alandaki ikili ve çok taraflı antlaşmaların geçerliliklerini koruduğu ve karşılıklılık ilkesi çerçevesinde, tüm andlaşmalardan doğan yükümlülüklerin yerine getirileceği kaydedilmekte ve bu çerçevede “Avrupa Konseyi ve demokratik ülkelerin üyesi bulunduğu diğer kuruluşlarla*

ilişkilerimiz ve işbirliğimiz parlamenter düzene dönüş kararlılığımızdan esinlenecektir” denilmekteydi.

Görüldüğü üzere, askerî yönetim, tüm ittifak ve andlaşmalara bağlılık ve bütün ülkelerle bağımsızlık ve saygı esasına dayalı ve içişlerine karışmamak kaydıyla ilişkilerini geliştirme arzusunda olduğunu açıklamanın yanı sıra, demokratik özgürlükçü parlamenter sisteme dönüş ve insan hak ve hürriyetlerine saygıya olan inancını da ilân etmekteydi.

Türkiye'nin mensubu olduğu Batı camiası, ilk başta, Türkiye'de demokratik sistemin kesintiye uğramasından duyduğu endişeyi ılımlı ifadelerle ortaya koydu, ama askerî yönetimin yukarıda sıralanan garantileri konusunda beklendiği kadar çabuk ilerleme kaydetmemesi karşısında söz konusu tepki sertleşti.

Söz konusu garantiler, gelecek seçimlerde iktidar olduğu takdirde NATO'dan çıkma sözü veren Andreas Papandreu'nun faaliyet gösterdiği bir Yunanistan'ın ve İslâm devrimini henüz gerçekleştirilmiş bir İran'ın yanı sıra kriz kazanlarının kaynadığı Orta Doğu coğrafyasında yer alan Türkiye'nin, Afganistan'ı işgal etmekte olan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin Akdeniz'e çıkışını kontrol eden Boğazlar'ın sahibi olarak ılımlı bir sempati görmesine yetti. TBMM'nin felç olması ve 12 Eylül'e gidilen son aylarda artma eğilimi gösteren şiddet olayları çerçevesinde ülkedeki askerî gelenekler göz önüne alındığında TSK'nin yönetimi devralması Batı'da şaşkınlık yaratmadı¹⁹. Avrupa'da ve Kuzey Amerika'da Türkiye'nin Batı'ya ve Atlantik

---

¹⁹ David Spanier, "Coup Leader Pledges Turkey's Continued Loyalty to NATO", **The Times**, (13 Eylül 1980), s.5.

İttifakı'na olan bağılılığı konusunda şüphe yoktu ve Türkiye'nin asıl oynaması gereken rol buydu.

B) Türkiye'nin Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin (AİHS) 15.3 maddesi uyarınca acil durumlarda AİHS'den kaynaklanan yükümlülüklerini askıya aldığı (geçici derogasyon) bildiren açıklaması

AİHS'nin 15. maddesi, taraf devletlerin bazı özel durumlarda²⁰ AİHS ve ek protokolleri ile koruma altına alınmış hakların²¹ serbestçe kullanılmasına müdahale edebilmelerine imkân verir.

Türkiye, 12 Eylül 1980 tarihinde AK Genel Sekreteri'ne gönderilen bir mektup ile Millî Güvenlik Konseyi'nin 12 Eylül 1980 günü, saat 03.00 itibariyle Türkiye'deki 67 vilâyetin tümünde sıkıyönetim ilân edildiğini bildirerek, AİHS'nin 15. maddesi uyarınca “geçici derogasyon” tebliğinde bulundu.²² Ayrıca, AK Genel Sekreteri'ne aynı gün gönderilen ikinci bir mektup ile, ülke çapında sıkıyönetim ilân edilmesinin nedenlerini “... *iç barışa yöneltilen ciddî tehdit, demokratik rejimin tamamen paralize olması ve ülkede temel hak ve özgürlükleri tehlikeye atan gelişmeler ...*” olarak bildirildi²³.

---

²⁰ AİHS'nin 15'inci maddesinde söz konusu özel durumlar, “[h]arb veya milletin varlığını tehdit eden umumî bir tehlike hali ...” olarak tanımlanır.

²¹ AİHS Madde 2 (yaşama hakkı), 3 (işkence yasağı), 4.1 (kölelik yasağı) ve 7 (cezaların kanunîliği) ile ölüm cezasının kaldırılmasını öngören AİHS'ne ek 6 no.lu Protokol, Madde 3 hariç.

²² Council of Europe – Parliamentary Assembly, **Report on the situation in Turkey, Doc. 4621**, 32nd Ordinary Session , Second Part, 24.09-2.10.1980, Documents, Working Papers, Vol.VI, Strasbourg, 1980.

²³ **Ibid.**, s.8.

Buna rağmen, AİHK, Temmuz 1982’de Fransa, Norveç, Danimarka, İsveç ve Hollanda tarafından, 12 Eylül’ü izleyen dönemde AİHS ile koruma altına alınan haklara ilişkin çok sayıda ihlâlin meydana geldiği iddiasıyla Türkiye aleyhinde yapılan devlet başvurularını (Beşler Başvurusu) incelerken, söz konusu dönemde milletin varlığını tehdit eden ciddi bir tehlike bulunmadığını tesbit etti ve 6 Aralık 1983 tarihinde Beşler Başvurusu’nu kabuledilebilir buldu.²⁴ Beşler Başvurusunu ileride ayrıntılarıyla inceleyeceğim.

II) AKPM’nin tutumu (1980 - 1983)

Demokrasi, hukukun üstünlüğü ve insan haklarının korunması ve geliştirilmesini ortak amacı olarak kabul eden AK’nin 12 Eylül’e tepkisi doğal olarak olumsuz oldu.

AKPM Başkanı Hans J. de Koster, 12 Eylül sabahı bir basın bildirisi yayınlarak, Türkiye’de silahlı kuvvetlerin yönetime el koyduğuna ilişkin bilgilerin endişeye yol açtığını, AK’nin en eski üyelerinden biri olan Türkiye’nin demokratik Avrupa ülkeleri ailesinde kalmasına büyük önem atfettiklerini kaydetti. İnsan hakları ve temel hürriyetlerin korunması ilkesinin sadece boş laf olmayıp, ilgili siyasi ve yargısal organlar tarafından uluslararası denetime tâbi tutulabilecek yükümlülüklerden oluştuğunu hatırlattı. Koster, devamla, Türkiye’de son aylarda artış gösteren terör ve

---

²⁴ Gérard Cohen-Jonathan, **La Convention Européenne des Droits de l’Homme**, Aix-en-Provence: Presses Universitaire d’Aix-Marseille, Paris: Economica, 1989, s. 556 – 569; ayrıca Paul Tavernier, “Article 15,” **La Convention Européenne des Droits de l’Homme: Commentaire article par article**, der. Decaux; Imbert; Pettiti, Paris, Economica, 1995, 489 - 503.

sivil kargaşanın üzüntüyle izlendiğini, ekonomik ve sosyal durum üzerindeki etkilerle durumun kontrolden çıkmak üzere olduğunu gözlemlendiğini, Türkiye Cumhuriyeti'nin demokratik temellerini savunmayı amaçladıklarını iddia eden askerî liderlerin hareketlerini meşru göstermek için bu durumu kullandıklarını, kısa bir süre için yargıya varmadan askerî liderlerin demokrasiye dönüş hususundaki kararlılıklarını kanıtlamalarını beklemenin yerinde olacağını ve bu çerçevede yeni seçimler için bir tarih belirlenmesinin şüphesiz en iyi gösterge olacağını kaydetti. Son olarak, kişilerin siyasi nedenlerden dolayı tutuklanmamaları ve özellikle 24 Eylül – 2 Ekim 1980 tarihlerinde yapılacak AKPM oturumuna katılarak Genel Kurul'u Türkiye'deki gelişmeler hakkında bilgilendirmeleri beklenen TBMM heyetinin güvenliklerinin sağlanması ve tutuklanmamaları için çağrıda bulundu.

Görüleceği üzere, AKPM Başkanı, bildirisinde, öncelikle Türkiye'ye AK üyeliğinden kaynaklanan yükümlülüklerini hatırlatmakta ve söz konusu yükümlülüklerin yerine getirilmemesi halinde demokratik Avrupa ülkeleri ailesinde yer alamayacağına işaret etti. Bununla birlikte, TSK'nin ülke yönetimine müdahale etmek için gösterdiği nedenleri kısmen de olsa not ederek, demokratik sisteme biran önce dönülebilmesi (en azından ne zaman dönüleceğinin açıklanması) için askerî yönetime zaman tanıdı. Türkiye'deki askerî yönetime tanınan zamanın süresi belli olmamakla birlikte, en azından AKPM Genel Kurulu'nun 24 Eylül – 2 Ekim 1980 tarihlerinde yapılacak 32. oturumun ikinci bölümüne (32/2) katılacak TBMM heyetinden daha ayrıntılı bilgi alınıncaya kadar Türkiye'deki askerî yönetime ihtiyatla yaklaşıldı.

AKPM, 32. oturumunun ikinci birleşimi sırasında, bu organı altı yıl süreyle işgal edecek "Türkiye'de Durum" konusunu gündeme aldı. Bu süreç içerisinde Türkiye'nin

Avrupa Konseyi üyeliğinin askıya alınmasını talep etmeye kadar giden birçok önergeye tanık olunacaktır.

A) TBMM'nin feshinin ardından TBMM'nin AKPM nezdindeki parlamenter heyetinin durumu

AKPM nezdindeki millî heyetler, İç Tüzük'te belirlenen sayılara uygun olarak ve milli parlamentolardaki siyasi yelpazeyi yansıtacak şekilde belirlenir ve bu heyetlere ait yetki belgeleri AKPM Genel Kurulu tarafından izleyen bir yıl süresince geçerli olacak şekilde onaylanır²⁵.

Türkiye ile irtibatını koparmak istemeyen AKPM, TBMM'nin feshedilmesi ile milletvekilliği statülerini kaybetmelerine rağmen TBMM heyetinin yetki belgelerinin normal süreleri boyunca geçerli olmasını²⁶ ve konunun Genel Kurul'un 33. oturumunda tekrar ele alınmasını kararlaştırdı. Böylelikle, AKPM Genel Kurulu'nun 32. oturumu sırasında, 21 Nisan 1980 tarihinde yetki belgeleri onaylanan TBMM AKPM heyetinin yetki belgeleri İç Tüzük uyarınca Mayıs 1981 tarihine kadar geçerli kabul edildi.

AKPM, Türk parlamenterlerin AKPM Genel Kurulu'nun 24 Eylül – 2 Ekim 1980 tarihleri arasında yapılan oturumuna katılabilmeleri için gerekli girişimlerde

---

²⁵ Council of Europe – Parliamentary Assembly, **Rules of Procedure of the Assembly**, Rule 6, Strasbourg, Council of Europe Press, 2000.

²⁶ Council of Europe – Parliamentary Assembly, **Order No.392 on the members of the Turkish delegation to the Parliamentary Assembly**, 32nd Ordinary Session, Second Part, 24.09-2.10.1980, Texts Adopted, Strasbourg, 1981.

bulundu, hatta gözaltına alınan iki TBMM AKPM heyeti üyesinin²⁷ durumu ile yakından ilgilendi.

AKPM Genel Kurulu, Mayıs 1981 oturumunda kabul ettiği bir yönerge²⁸ ile yetki belgelerinin süresi dolan Türk heyetinin AKPM üyeliğinin yenilenmemesine karar verdi. Böylece, Türk parlamenter heyeti 11 Mayıs 1981 tarihinden itibaren AKPM dışında kaldı.²⁹

B) AKPM'nin ilk tepkisi (Eylül/Ekim 1980 oturumu)

AKPM'de gündem, parlamenterler tarafından sunulan, tavsiye kararı, karar veya yönerge önermeleri ile belirlenir. Parlamenterlerce istenildiğinde Bakanlar Komitesi'ne doğrudan yazılı soru ile hitap etme olanağı da vardır.

Türkiye'de 12 Eylül 1980'de ortaya çıkan duruma ilişkin olarak ilk girişim İtalyan parlamenter Calamandrei'den geldi. Calamandrei ve sosyalist grup mensubu diğer İtalyan parlamenterler³⁰ 17 Eylül 1980 günü sundukları tavsiye kararı önergesinde,³¹ Türkiye'de 12 Eylül 1980 tarihinde cereyan eden gelişmelerin bu ülkede

---

²⁷ MHP milletvekillerinden Ağâh Oktay Güner ve MSP milletvekillerinden Temel Karamollaoğlu

²⁸ Council of Europe – Parliamentary Assembly, **Order No: 398 on the term of office of the Turkish parliamentary delegation**, 33th Ordinary Session, First Part, 11-15.05.1981, Texts Adopted by the Assembly, Strasbourg, 1981.

²⁹ Türk parlamenter heyetinin AKPM'ye yeniden dönebilmesi ancak 1984 Nisan oturumunda mümkün oldu.

³⁰ Calice, Martino, Pecchioli, Romano, Vecchiotti, Antoni, Benini, Rosolen, Rubbi

³¹ Conseil de l'Europe– Assemblée Parlementaire, **Proposition de Recommandation relative à la situation en Turquie avec demande de discussion d'urgence**, Doc.4598, Strasbourg, 17 Eylül 1980.

AK Statüsü'nün 3. maddesine³² aykırı bir durumu ortaya çıkardığını kaydettiler ve AKBK'den, AK Statüsü'nün üye ülkelerin temsil haklarının askıya alınması veya üyeliklerinin sona erdirilmesine ilişkin 8. maddesini göz önünde bulundurarak Türkiye'deki durumu değerlendirmesini ve gelişmeleri izlemesini talep ettiler.

İtalyan parlamenter Calamandrei, yine aynı tarihte verdiği diğer bir karar önergesinde³³ ise TBMM'nin AKPM nezdindeki heyet üyelerinin durumunu konu ederek, yetki belgeleri onaylanan parlamenter heyetlerin yetki belgelerinin geçerli olduğu bir yıl boyunca AKPM nezdindeki üyeliklerinin devam ettiğini hatırlattı³⁴ ve AKPM'den buna aykırı bir durumun ortaya çıkmasına engel olmasını talep etti.

Genel beklenti çerçevesinde, AKPM'nin 32. Dönem Genel Kurulunun 24 Eylül sabahı toplanan ikinci oturumunun başlangıcında Meclis'in genel politikası ele alınırken Türkiye'deki duruma yer verildi. TBMM heyetinin sadece 4 parlamenterle³⁵ temsil edildiği toplantıda Calamandrei önergesi ele alındı ve tartışılmaksızın Siyasi İşler Komisyonu'na havale edildi.

AKPM koridorlarında cereyan eden olayları yakından izleme imkanı bulan bir yerel gazetede,³⁶ TBMM feshedilmiş olmasına rağmen, Strasbourg'a gelen Türk parlamenterlerinin AKPM üyeliklerinin dönem sonuna kadar devam etmesinin beklendiği, AKPM'nin ihtiyatlı bir tutum takınarak Türkiye'de insan haklarının korunması ve demokrasiye biran önce dönülmesi hususlarını vurgulamakla yetineceği

---

³² Bu madde AK üyelik ehliyetinin şartlarını belirler. hukukun üstünlüğü ve egemenliği altındaki tüm bireylerin insan hakları ve temel özgürlüklerinden serbestçe yararlanmaları ilkelerinin benimsenmesi.

³³ Conseil de l'Europe– Assemblée Parlementaire, **Proposition de Recommandation relative à la situation des membres turcs de l'Assemblée parlementaire du Conseil de l'Europe avec demande de discussion d'urgence**, Doc.4597, Strasbourg, 17 Eylül 1980.

³⁴ AKPM Statüsü'nün 25. maddesi

³⁵ Prof. Turan Güneş, Cevdet Akçalı, Prof. Besim Üstünel ve Metin Tokar

³⁶ **Dernieres Nouvelles d'Alsace (DNA)**, 24 Eylül 1980

kaydedildi. Gazetenin bu yorumu AKPM'deki havayı gerçekçi şekilde aksettiriyordu. AKPM Komisyonlarında cereyan eden tartışmalardan, AKPM'nin Türk üyelerinden bazılarının Strasbourg'a gelişlerinin Konsey'deki endişeleri kısmen yatıştırdığı görüldü.

25 Eylül sabahı toplanan Siyasi İşler Komisyonu'nda Calamandrei önergelerine ilişkin olarak Türkiye'de Durum raporunu hazırlamak üzere Avusturyalı parlamenter Ludwig Steiner³⁷ raportör olarak seçildi.

Sosyalist gruba mensup Fransız parlamenter Dejardin ve diğerleri tarafından 29 Eylül 1980 tarihinde sunulan diğer bir tavsiye kararı önergesinde³⁸ ise, yine Türkiye'de ortaya çıkan durumun AK Statüsüyle belirlenen çerçeveye aykırılığına dikkat çekildi. AKBK'den Türkiye'de parlamenter demokrasi tüm kurumlarıyla oluşturuluncaya kadar bu ülkenin AK'deki temsil haklarının AK Statüsünün 8. maddesi uyarınca askıya alınması talep edildi. Bu önerge de Türkiye'deki duruma ilişkin diğerleri gibi Siyasi İşler Komisyonu'na havale edildi, ama Komisyon tarafından dikkate alınmadı.

1) Raportör Steiner tarafından hazırlanan Türkiye'de Durum konulu rapor ve bu rapora ilişkin olarak AKPM Genel Kurulu'nda cereyan eden görüşmeler

---

³⁷ Politikaya atılmadan önce Avusturya Dışişleri Bakanlığında Büyükelçiliğe kadar yükselmiş olan Steiner, aynı zamanda Yunanistan'da da görev yapmış birisi olarak bölgeyi yakından tanımaktaydı.

³⁸ Council of Europe – Parliamentary Assembly, **Motion for a Recommendation on the membership of Turkey**, Doc. 4618, Strasbourg, 29 Eylül 1980.

Siyasi İşler Komisyonu tarafından Türkiye’de Durum konusunda raportör olarak görevlendirilen Avusturyalı Steiner’in raporu Siyasi İşler Komisyonu’nun 29 Eylül 1980 tarihli toplantısında ele alınarak AKPM Genel Kurulu’na sunulmak üzere kabul edildi³⁹.

Raporun girişinde, her ne gerekçeyle olursa olsun, silahlı kuvvetlerin sivil idareyi görevden uzaklaştırarak yönetime el koymasının AK ilkeleri ile bağdaşmadığı belirtildi. 12 Eylül’de Türk Silahlı Kuvvetleri’nin ülkedeki demokratik kurumları feshetmesinin ardından Türkiye’nin AK üyesi olarak kalıp kalamayacağı sorgulandı. Türkiye’deki mevcut durum hakkında MGK Başkanı Orgeneral Evren tarafından bizzat okunan bildirilerden de alıntılar yapılan raporda, 12 Eylül 1980 tarihine kadar yaşanan siyasi ve ekonomik kriz ayrıntılı şekilde incelendi. Türkiye’deki mevcut durumun AK ilkelerine aykırı düştüğü ifade edildi, ancak mevcut askerî idarenin Türkiye’de demokrasiye biran önce döneceğini belirten açıklamalarına dikkat çekilerek, demokrasiye dönüş için bir takvim hazırlanması ve askerî idarenin temel hak ve özgürlükleri kısıtlayan veya normal siyasi faaliyete dönüşe yönelik olarak alacağı önlemler hakkında düzenli olarak bilgi vermesi talep edildi. AKBK’nin Türkiye’deki durumu yakından izlemesi tavsiye edildi. AKPM’nin Türkiye’de durum başlığı altında hazırlanan rapor çerçevesinde kabul ettiği ilk karar⁴⁰ ve bundan sonraki izleme süreci için yol gösteren yönerge⁴¹ hakkında ileride ayrıntılı bilgi verilmektedir.

AKPM Genel Kurulu’nun söz konusu oturumunda cereyan eden görüşmelerde, Yunanlı parlamenterler bir tarafa bırakıldığında, Türkiye’ye yönelik en şiddetli

---

³⁹ Council of Europe – Parliamentary Assembly, **Report on the situation in Turkey, Doc.4621.**

⁴⁰ Council of Europe – Parliamentary Assembly, **Recommendation No. 904 on the situation in Turkey,** 32nd Ordinary Session, Second Part, 24.09-02.10.1980, Texts Adopted by the Assembly, Strasbourg, 1980.

⁴¹ Council of Europe – Parliamentary Assembly, **Order No.392 on the members of the Turkish delegation to the Parliamentary Assembly.**

saldırıların kendi ülkelerinde de askerlerin yönetime el koymasından çekinen ve AK'ne henüz 1974'te katılmış olan İspanyol ve Portekizli parlamenterlerden geldiği görüldü. Öte yandan, sosyalist parlamenterler genellikle aleyhte söz alırken, liberal ve sağ eğilimli parlamenterler daha ılımlı müdahalelerde bulundular.

Söz konusu müdahalelerde, diktatörlükler arasında fark bulunduğu, Ankara'daki askerî yönetimin Bolivya'da 1979 yazında yönetimi ele geçiren “gangsterler” ile mukayese edilemeyeceği, Türkiye'de son dönemde anarşiye gidiş olduğunun şüphe götürmediği, ancak demokratik rejimle çözülemeyen sorunların askerî yönetim tarafından çözüleceğini kimsenin garanti edemeyeceği şeklindeki söylemler çoğunlukta idi. Bu arada, 12 kişilik Türk heyetine mensup 4 parlamenterin oturumda hazır bulunması memnuniyetle karşılanırken, toplantıya katılmayan diğer 8 parlamenterin akıbetleri sorgulandı.⁴² Ayrıca, TBMM feshedilmiş olduğuna göre oturuma katılma imkanı bulan parlamenterlerin kimin temsilcisi oldukları soruldu.

Görüşmelerde, Türkiye'de demokrasiye dönüşü hazırlayacak tedbirler hakkında bir takvim hazırlanması, siyasetçilerden serbest bırakılmayanların hangi suçlardan dolayı takibata uğradıkları hakkında ayrıntılı bilgi sağlanması ve idam cezasının kaldırılması taleplerinin ortaya çıktığı görüldü.

Genel Kurul'da cereyan eden görüşmelerde beş adet değişiklik önerisi⁴³ ele alındı. Ama kimisi tavsiye kararını daha da sertleştirmeyi, kimisi hafifletirmeyi amaçlayan bu öneriler Genel Kurul'da yapılan oylamalar sonucunda reddedildi.

---

⁴² Council of Europe – Parliamentary Assembly, **Motion for an Order on the situation of the Turkish members of the Assembly**, Doc. 4611, Strasbourg, 26 Eylül 1980.

⁴³ Council of Europe – Parliamentary Assembly, **Report on the situation in Turkey, Doc.4621**.

2) AKPM'nin 904 sayılı tavsiye kararı: ihtiyatlı bir uyarı.

AKPM Genel Kurulu'nun 30 Eylül ve 1 Ekim 1980 tarihli birleşimlerinde cereyan eden görüşmelerin sonucunda benimsenen 904 sayılı tavsiye kararında, Türkiye'de silahlı kuvvetlerin yönetime el koyarak parlamentoyu feshetmesi, siyasi partilerin tüm faaliyetlerine son vermesi ve sendikaların hürriyetlerine ciddi kısıtlamalar getirmesi sonucunda ortaya çıkan ve AK Statüsü'ndeki üyelik şartlarına aykırı düşen durumdan duyulan ciddi endişe kaydedildi. Türk demokrasisinin 12 Eylül'e giden birkaç aylık dönemde derin bir kriz geçirmekte olduğu teslim edilerek, yönetime el koyan askerî liderlerin AK üyeliği için vazgeçilmez bir şart olan normal demokratik hayata en kısa zamanda dönme arzusunu taşıdıklarını açıklamış olmaları memnuniyetle not edildi. Söz konusu dönemde siyasi haklar ve hürriyetlere uygulanacak geçici kısıtlamaların AİHS hükümleri ve özellikle 15. maddeye uygun olmasının gerekliliği vurgulandı. Bu çerçevede, Türkiye'nin AK Nezdindeki Daimi Temsilcisi Büyükelçi Semih Günver tarafından bahse konu 15. madde uyarınca yapılan ve Türkiye'deki 67 vilâyetin tamamında sıkıyönetim ilân edildiğini bildiren açıklamanın da not edildiği belirtildi. Birçok seçilmiş politikacının tutuklanmış olmasından endişe duyulduğu, nedeni ne olursa olsun, bir grup sivil veya askerî personel tarafından parlamenter demokrasinin feshi ile sonuçlanacak şekilde siyasi iktidara el konmasının AK ilkelerine zıt düştüğü,

Avrupa Parlamentosu tarafından 18 Eylül 1980 tarihinde benimsenen tutumun⁴⁴ not edildiği kaydedildi. Türk Hükümeti'nden AİHS'nin hükümlerine saygı göstermesi, 12 Eylül 1980'den önce mevcut olan yasaları ciddi şekilde ihlâl etmemiş seçilmiş politikacıları gecikmeden serbest bırakması ve demokratik sisteme dönüş için acil adımlar atması talep edildi. Ayrıca, Bakanlar Komitesi'nden Türkiye'deki durumu AKPM ile yakın ilişki halinde izlemesi ve Türk Hükümetinin yukarıda sıralanan taleplere ilişkin acil adımlar atmaması halinde AK Statüsünün 8. maddesi uyarınca gereken işlemleri yapması talep edildi.

3) AKPM'nin 392 sayılı yönergesi: TBMM heyetine Mayıs 1981'e kadar izin

AKPM tarafından 1 Ekim 1980 tarihinde kabul edilen 392 sayılı yönergede⁴⁵, AK Statüsü'nün 25. maddesi uyarınca, yetki belgeleri 21 Nisan 1980 tarihinde yenilenen AKPM nezdindeki TBMM heyeti üyelerinin AKPM üyeliklerinin, Türkiye'de bu arada parlamenter seçimlerin yapılmaması halinde 11 Mayıs 1981 tarihine kadar geçerli olacağı teyid edildi. Türkiye'nin AKPM çalışmalarına iştirak etmesinin Türkiye'de normal demokratik hayata dönüşü yardımcı olacağı, ancak AKPM Genel Kurulu'nun söz konusu oturumu (24 Eylül – 1 Ekim 1980, 32/2) sırasında TBMM heyetinin büyük

---

⁴⁴Avrupa Parlamentosu'nda, Sosyalist, Hıristiyan Demokrat ve Liberal Gruplar tarafından ortaklaşa hazırlanarak, 18 Eylül 1980 günü kabul edilen kararda, Türk halkının siyasi ve sendikal haklarının demokratik bir çerçevede garanti altına alınması için gerekli adımların atılması ve tutuklanan Türk parlamenterlerin fiziki güvenliklerinin sağlanması talep edilmekte ve demokratik olmayan uygulamaların Türkiye'nin AK, AİHS ve AET – Türkiye Ortaklık Anlaşması ile üstlendiği yükümlülüklerin ciddi şekilde ihlâli olarak kabul edildiği belirtiliyordu.

⁴⁵ Council of Europe – Parliamentary Assembly, **Order No.392 on the members of the Turkish delegation to the Parliamentary Assembly.**

çoğunluğunun eksik olduğu kaydedilerek, AKPM Başkanı'ndan oturuma katılmayan söz konusu Türk parlamenterlerin akıbetleri hakkında bilgi edinerek AKPM'ne bilgi vermesi talep edildi. Ayrıca, TBMM heyeti üyelerinin AKPM çalışmalarına katılmalarının engellenmemesi için de çaba sarfedilmesi kararlaştırıldı. Siyasi İşler Komisyonu Türkiye'deki gelişmeleri yakından izlemekle görevlendirildi ve konunun AKPM Genel Kurulu'nun Ocak 1981'de toplanacak 32/3 oturumunda tekrar ele alınması öngörüldü.

C) AKPM'nin geliştirilmiş tepkisi (Ocak 1981 oturumu)

6) AKPM Raportörünün Türkiye'yi ziyareti

AKPM Genel Kurulu tarafından Türkiye'deki durumu yakından izlemek ve Genel Kurul'a rapor vermekle görevli komisyonların⁴⁶ çalışma yöntemleri Türkiye'de ortaya çıkan gelişmeler hakkında bilgi derlenmesi ve bunların analiz edilmesinden oluşmaktaydı. Söz konusu komisyonlar bu çalışmalarında Türkiye'de yaptıkları incelemelere ve aralarında Türk Hükümeti'nin de bulunduğu çeşitli kaynaklardan elde ettikleri bilgilere ağırlık veriyorlardı.

Siyasi İşler Komisyonu tarafından Türkiye raportörlüğüne atanan Avusturyalı parlamenter Steiner 5-8 Ocak 1981 tarihlerinde Türkiye'yi ziyaret etti. Steiner'e

---

⁴⁶ AKPM Genel Kurulu çeşitli vesilelerle Siyasi İşler Komisyonu ile Hukuk İşleri ve İnsan Hakları Komisyonu'nu Türkiye'deki gelişmeleri izlemekle görevlendirdi. Söz konusu komisyonlar 1981 itibarıyla Türkiye'de durumu izlemek üzere sınırlı katılımlı birer Alt-Komisyon oluşturdular.

İspanyol parlamenter Yanez-Barnuevo, hastalığı nedeniyle ziyarete katılamayan Siyasi İşler Komisyonu Başkanı Urwin'i temsilen refakat etti. Steiner, söz konusu ziyaret öncesinde Türkiye'nin AK nezdindeki daimi temsilciliği aracılığıyla Türkiye'de terörizm, sendika liderlerinin şahsî vaziyetleri de dahil olmak üzere sendikaların durumu, 12 Eylül ertesinde verilen idam cezalarının nedenleri ve gerçekleştirilen infazlar, genel olarak eski parlamenterler ve özellikle AKPM üyesi iki parlamenter⁴⁷ aleyhinde açılan davalar, feshedilen belediye meclisleri ve basın durumu hakkında ayrıntılı bilgi aldı ve ziyareti sırasında hükümet yetkilileri ve diğer zevat ile yaptığı görüşmelerde söz konusu bilgilerden hareket etti⁴⁸.

Steiner, ziyareti sırasında, Başbakan Uluşu, Dışişleri Bakanı Türkmen, TBMM eski Başkanı Karakaş ve Senato eski Başkanı Çağlayangil ile resmi görüşmelerde bulundu ve AK Bakanlar Komitesi'nde dönem başkanlığını yürüten İsvet tarafından AK ülkelerinin büyükelçileri ile düzenlenen bir toplantıya katıldı⁴⁹. Steiner, ayrıca Adalet Partisi (AP) Başkanı Demirel, Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) eski Başkanı Ecevit, CHP Başkan Vekili Üstündağ, Cumhuriyetçi Güven Partisi (CGP) Başkanı Feyzioğlu ile görüşme fırsatı buldu. Heyet aynı zamanda, Ankara ve İstanbul Gazeteciler cemiyetlerinde düzenlenen toplantılara katıldı ve Türk-İş Başkanı ve diğer ileri gelenleri ile biraraya geldi, ancak tutuklu bulunan DİSK ve MİSK yetkilileri ve gözaltında bulunan AKPM heyeti üyeleri Güner ve Karamollaoğlu ile görüşme imkanı bulamadı.⁵⁰ Steiner'in ziyaretini yakından takip eden Türk basınının raportörün ayrıca sade

---

⁴⁷ MHP milletvekillerinden Ağâh Oktay Güner ve MSP milletvekillerinden Temel Karamollaoğlu

⁴⁸ Council of Europe – Parliamentary Assembly, **Report on the situation in Turkey, Doc.4657**, 32nd Ordinary Session, Third Part, 26-30.01.1981, Documents, Working Papers, Vol.VII, Strasbourg, 1981.

⁴⁹ **Ibid.**, 3.

⁵⁰ **Ibid.**, 4.

vatandaşlarla da görüşmesini önermesi üzerine, kültür, yüksek eğitim ve gazetecilik alanlarında faaliyet gösteren kişilerle toplantılar düzenlendi.⁵¹

Raportör Steiner, söz konusu ziyaretinde, Türkiye'nin AK'den atılmasının Türk hükümeti ve Türk halkının çok büyük bir bölümü tarafından haksızlık olarak değerlendirileceği ve bu kararın Türk kamuoyunun Batı'ya karşı bir tutum takınması da dahil olmak üzere çok ciddi sonuçlar doğurabileceği ve ülkeyi Avrupa'dan ayırmak isteyen azınlığın elini kuvvetlendireceği kanısına vardı. Söz konusu ziyareti sırasında görüştüğü tüm çevrelerin bu konuda genel bir mutabakat içinde olduklarını bildirdi.⁵²

7) AKPM Raportörünün 27 Ocak 1981 tarihli raporu

Raportör Steiner tarafından hazırlanan raporda, 12 Eylül öncesi durum ve askerî müdahalenin nedenleri ayrıntılı bir şekilde incelendi. Bu konuda askerî idare tarafından yapılan açıklamalar ve askerî darbeye ilişkin olarak verilen gerekçelerin 6-8 Ocak 1981 tarihlerinde ülkeye yapılan ziyaret sırasında gerçekleştirilen görüşmelerde tamamen teyid edildiği kaydedildi. Türkiye'yi artarak etkisi altına alan tedhiş olayları, 25 Mart 1980 tarihinden itibaren gerçekleştirilen yüzden fazla oylamaya rağmen Cumhurbaşkanı seçemeyen TBMM'de CHP ve AP arasındaki diyalog eksikliği nedeniyle ortaya çıkan kilitlenme ve silahlı kuvvetler ile yargı hariç devletin tüm kurumlarına sızan aşırı unsurların neden oldukları tikanıklık hakkında geniş bilgi verildi. Silahlı kuvvetler tarafından verilen ihtarların sonuçsuz kaldığı ifade edildi ve sonuçta, üstü kapalı da olsa,

---

⁵¹ **Ibid.**, 4.

⁵² **Ibid.**, 16-18.

askerî müdahalenin bir anlamda tek çare olarak ortaya çıktığı belirtildi. Orgeneral Evren'in 12 Eylül tarihli ilk açıklamasında verdiği bilgilerin ziyaret sırasında edinilen izlenimle örtüştüğü ifade edildi.

Raportör Steiner'in, söz konusu ziyaret sırasında yaptığı çeşitli görüşmeler sonucunda, 12 Eylül öncesi döneme ilişkin olarak askerî idare tarafından yapılan tasvirleri teyid eden saptamalarda bulunduğu⁵³ görüldü.

Raporda, gerek askerî yönetimin, gerek yeni Türk Hükümetinin parlamenter demokrasiye dönüş konusundaki kararlılıklarını tekrarladıkları, ama parlamenter demokrasiye dönüş konusunda bir takvim ve demokrasinin yeniden tesisine ilişkin şartların henüz belirlenmemiş olduğu, bu aşamada öngörülen tek planın, ilk aşamada terörizmin ortadan kaldırılması ve ardından parlamenter sisteme dönüş olarak açıklandığı kaydedildi. Buna rağmen Orgeneral Evren'in kamuoyuna parlamenter demokrasiye dönüşe ilişkin takvimin 1981 yılı içinde belirleneceğini açıkladığı⁵⁴ belirtildi. Türk kamuoyunun mevcut hükümete olan güveninden ve bunun büyük ölçüde yeni yönetimin terörizmle mücadelede edindiği başarıdan kaynaklandığına da değinildi. Öte yandan, MGK'nin ülke yönetimindeki yeri ayrıntılı şekilde betimlendi ve 1961 Anayasası ile sağlanan temel hak ve özgürlüklerin geçerli olmaya devam ettiği kaydedildi.

Uluslararası Af Örgütü tarafından ileri sürülen işkence iddialarına da değinilen raporda, bunların bazı polis memurları veya subayların bireysel sorumlulukları olduğu,

---

⁵³ **Ibid**, 6.

⁵⁴ Orgeneral Evren, 15 Ocak 1981 tarihinde Konya'da yaptığı konuşmasında, Kurucu Meclis'in 30 Ağustos ile 29 Ekim 1981 tarihleri arasında kurulacağını açıkladı. Bu husus AKPM Genel Kurulu'nda cereyan eden tartışmalarda olumlu bir etki yaptı.

Hükümetin söz konusu iddiaları ciddiyle araştırdığı ve gerekli şekilde soruşturulduğu sonucuna varıldı.⁵⁵ Raporda, askerî yönetimin başlangıcından itibaren infaz edilen idam cezaları da ele alındı, ancak bir yorumda bulunulmadı.

Raporda, ülkede yönetime el koyan silahlı kuvvetlerin kamuoyunun desteğine sahip olduğu, askerî darbenin ülkedeki siyasi çatışmalara ve bu ortamın körüklediği terör olaylarına son vermek amacıyla bir “siyasi ateşkes” dönemi tesis ettiği teyid edilerek, parlamenter demokrasiye en kısa zamanda dönüleceği yönündeki garantilerin ciddiye alındığı görüldü. Rapor dengeli olmakla birlikte, Türkiye’ye yöneltilen eleştirileri fazla derinliğine incelemeyen bir niteliğe sahipti.

Rapor, Siyasi İşler Komisyonu’nun 13 Ocak 1981 tarihli toplantısında oybirliğiyle kabul edildi. Raporda yer alan yönerge tasarısında, 904 (1980) sayılı tavsiye kararına ve Bakanlar Komitesi’nin buna Türkiye’deki gelişmeleri izlemeye devam edeceği şeklinde verdiği cevaba atıfta bulunuldu. Türk Hükümeti, halkın iradesine saygı göstererek, demokratik kurumları yeniden kurmak için saptayacağı şartlar hakkında bilgi vermeye davet edildi. Türk Hükümetine AİHS’den kaynaklanan sorumlulukları hatırlatıldı. Bu karar ile Siyasi İşler Komisyonu’nun Türkiye’deki gelişmeleri takip etme görevi uzatıldı. Konunun incelenmesine AKPM’nin Mayıs 1981’de yapılacak 33’üncü oturumunun ilk kısmında devam edilmesi kararlaştırıldı.

---

⁵⁵ Genelkurmay Başkanlığı Sıkıyönetim Koordinasyon Başkanlığı tarafından 1 Kasım 1981 günü yapılan açıklamada, işkence ve kötü muamele konusunda sıkıyönetim makamlarına 12 Eylül 1980 tarihinden itibaren 342 başvuru yapıldığı, bunlardan 104’ünün daha soruşturma sırasında asılsız olduklarının anlaşıldığı, 40 dosyadaki iddiaların ise ciddi görülerek tutuklulara işkence ve kötü muamele yaptığı iddia edilen 89 görevli hakkında dava açıldığı, 4 dosyanın karara bağlanarak 3 polis memurunun çeşitli cezalara çarptırıldığı, 11 emniyet mensubunun meslekten çıkarıldığı, 8 kişinin ise beraat ettiği, 198 dosya üzerindeki inceleme ve soruşturmanın ise sürmekte olduğu kaydedildi.

Belçikalı parlamenter Dejardin Türkiye'yi 904 (1980) sayılı tavsiye kararının hükümlerini yerine getirmemekle suçlayan ve Türkiye'nin AK üyeliğinin askıya alınmasını teklif eden alternatif bir yönerge tasarısı hazırlayarak Siyasi İşler Komisyonu'na sunduysa da yeterli destek bulamadı.

Rapora ilişkin olarak Genel Kurul'da 28 ve 29 Ocak tarihlerinde cereyan eden görüşmelerde Türkiye'yi savunan bazı parlamenterler, Türkiye'de 12 Eylül öncesinde ortaya çıkan duruma atıfta bulunarak, kısa zamanda demokrasiye dönüleceğine inandıklarını, bu ülkeye anlayış gösterilerek zaman tanınması gerektiğini ifade ettiler. Türkiye'nin aleyhinde konuşan ve sayıları daha fazla olan parlamenterler ise bu ülkenin işkence uygulamaları nedeniyle kınanmasından, AK ilkelerine tamamen ters düşmesinden dolayı örgütten derhal ihraç edilmesine kadar uzanan çeşitli görüşleri savundular. Üçüncü bir grup ise ılımlı bir tutum takınarak, Türkiye'nin AK bünyesinde kalarak sorunlarını bu çerçevede ve AK'nin yardımıyla çözmesi gerektiğini ifade ettiler. TBMM eski üyeleri Cevdet Akçalı, Oral Karaosmanoğlu ve Prof. Muammer Aksoy ise Genel Kurul'a hitaplarında, Türkiye'de demokrasiye dönüleceğinden kimsenin şüphesi olmaması gerektiğini, bu nedenle AKPM'nin aceleyle karar almaması ve sabır ve anlayışla davranması gerektiği görüşünü işlediler. Görüşmede, gerek Türkiye aleyhine konuşan, gerek Türkiye'ye destek veren parlamenterlerin hemen hemen tümünün üstünde mutabakata vardıkları konu, Türkiye'nin işkence iddialarının üzerine ciddiyetle eğilmesi gerektiği idi. İşkence iddiaları Türkiye aleyhindeki en ciddi suçlamayı teşkil ediyordu.

8) AKPM'nin 395 sayılı yönergesi

Raportör Steiner tarafından hazırlanarak AKPM Genel Kurulu'nun 32/2 oturumu sırasında 29 Ocak 1981 tarihli birleşiminde cereyan eden görüşmenin ardından 395 (1981) sayılı yönerge⁵⁶ kabul edildi.

Söz konusu yönerge ile, Türkiye'de normal hayata dönülmesine verilen önem vurgulandı ve Türk Hükümetinden parlamenter demokrasiye dönüş konusunda kesin bir takvim verilmesi talep edildi. Türk Hükümetinin AIHS'den kaynaklanan yükümlülüklerini yerine getireceği şeklindeki açıklamalarının dikkate alındığı ancak, ülkede binlerce kişinin tutuklandığı ve yargılanmaksızın hapsedildiği, Başbakan Ulusu'nun 6 Aralık 1980'de⁵⁷ haklarında soruşturma açılacağını belirten açıklamasına rağmen işkencenin devam ettiği ve basın ile edebî faaliyetlerin fiilen sansürlendiği vurgulandı.

Yönergede, Türkiye'de demokrasinin yeniden tesisine yönelik somut bir gelişme bulunmamasının Türkiye'nin AK üyeliği ile uyumlayacağı kaydedilerek, söz verildiği üzere demokratik kurumlar yeniden tesis edilerek, yönetimin sivil makamlara devredilmesi yönünde inandırıcı adımların atılmaması halinde, açıkça söylenmese de, Türkiye'nin AK üyeliğinin tehlikeye gireceği şeklinde bir uyarıda bulunuldu.

D) AKPM'nin izleme/denetim faaliyetleri (1981-1983)

---

⁵⁶ Council of Europe – Parliamentary Assembly, **Order No.395 on the situation in Turkey**, 32nd Ordinary Session, Third Part, 26-30.01.1981, Texts Adopted, Strasbourg, 1981.

⁵⁷ Başbakan Bülend Ulusu'nun 6 Aralık 1980 tarihinde yaptığı basın toplantısı.

Türkiye raportörü Steiner'in Türkiye'ye 5-8 Ocak 1981 tarihlerinde yaptığı ziyaretin ardından hazırladığı rapor ve söz konusu raporun AKPM Genel Kurulu'nun 26-30 Ocak 1981 tarihlerinde yapılan 32/III oturumu sırasında kabul edilen 395 sayılı yönerge ile Türkiye'deki durum tespit edildikten sonra, askerî yönetim tarafından verilen vaatlerin yerine getirilmesi ve demokrasiye dönüş için bir takvim belirlenmesine yönelik baskılar başlatıldı.

AKPM Ocak 1981 – Aralık 1983 tarihleri arasında Türkiye'deki gelişmeleri yoğun bir şekilde izledi. "Türkiye'de Durum" başlıklı gündem maddesi, bu dönemde, 25-29 Nisan 1983 tarihinde yapılan 35/2 oturumu hariç, geri kalan tüm AKPM Genel Kurul oturumlarının çalışma programlarında yer aldı. Bu çerçevede cereyan eden görüşmelerin sonucunda toplam iki adet tavsiye kararı (936/82, 938/82), beş adet karar (757/81, 765/82, 786/82, 794/83, 803/83) ve dört adet yönerge (395/81, 397/81, 406/82, 413/82) kabul edildi.

Bu çalışmalara temel teşkil etmek üzere, başta Türkiye raportörü Steiner olmak üzere değişik heyetler Türkiye'yi ziyaret ettiler ve izlenimlerini AKPM Genel Kurulu'na aktararak, yukarıda bahsi geçen kararların benimsenmesine katkıda bulundular.

AKPM'nin bu dönemdeki çalışmalarına genel olarak bakıldığında, Türkiye'deki belli başlı gelişmelerin neredeyse günü gününe izlendiği görülüyordu. Türkiye'deki her önemli açıklama, tutuklama, mahkeme, karar ve infazın AKPM'de geniş yankı bulduğu ve ilk başta ihtiyatlı bir şekilde ortaya çıkan tepkilerin giderek sertleştiği görülmekteydi.

4) AKPM Başkanı de Koster'in Türkiye'yi ziyareti

AKPM Başkanı de Koster, 12-15 Nisan 1981 tarihlerinde Ankara ve İstanbul'u ziyaret ederek en üst düzeydeki yetkililerle Türkiye – AK ilişkilerini ele aldı ve Steiner'in raportörlük göreviyle çatışmayacak şekilde Türk hükümetinin demokrasiye dönüş konusundaki niyetlerine açıklık getirmeye çalıştı.⁵⁸ AKPM Başkanı'nın söz konusu ziyaretin ardından AKPM Genel Kurulu'na sunduğu rapor, genel olarak, Türkiye'deki askerî yönetimin parlamenter demokrasiye dönüş konusundaki niyetlerinin samimi olduğu ve Türkiye'nin AK üyeliğinden çıkarılmasına ilişkin sürecin başlatılmasına gerek olmadığı mesajını taşıyordu.⁵⁹

AKPM Genel Kurulu, 11-15 Mayıs 1981 tarihlerinde yapılan 33/I oturumunda, AKPM Başkanı'nın raporunu ele aldı. AKPM Başkanı'nın genel tavsiyesini kabul etmekle birlikte, Türkiye üzerindeki baskıyı sürdürmek amacıyla benimsediği 397 sayılı yönerge⁶⁰ ile Siyasi İşler Komisyonu'nun yanı sıra Hukuk İşleri ve İnsan Hakları Komisyonu'nu da Türkiye'deki gelişmeleri yakından izlemekle görevlendirdi. Söz konusu komisyonların bir sonraki oturumda Genel Kurul'a bilgi vermeleri kararlaştırıldı. Bu komisyonlar, Türkiye'deki durumu izlemek amacıyla sınırlı katılımlı birer Alt-Komisyon oluşturarak, bu çerçevedeki çalışmalarını Türkiye'de durum alt-komisyonlarında yürüttüler.

---

⁵⁸ Council of Europe – Parliamentary Assembly, **Progress Report of the Bureau and the Standing Committee, Doc.4710**, 33th Ordinary Session, First Part, 11-15.05.1981, Documents, Working Papers, Vol.II., Strasbourg, 1981, s. 13.

⁵⁹ **Ibid.**

⁶⁰ Council of Europe – Parliamentary Assembly, **Order No.397 on the situation in Turkey**, 33th Ordinary Session, First Part, 11-15.05.1981, Texts Adopted by the Assembly, Strasbourg, 1981.

5) Türkiye'nin AKPM'deki temsil hakkından yoksun bırakılması

AKPM'nin 398 sayılı yönergesi⁶¹ ile daha önce 11 Mayıs 1981 tarihine kadar AKPM üyeliklerinin devam etmesine izin verilen TBMM heyetinin yetki belgelerinin yenilenmemesine ve söz konusu durumun Türkiye'de yeniden parlamenter seçimler yapılincaya kadar devam etmesine karar verildi.

Resmî belgelerde durum bu şekilde yansıtılırken, söz konusu dönemde Türk parlamenter heyetinde yeralan Cevdet Akçalı konunun başka bir boyutu olduğunu söylüyor. Akçalı, söz konusu karara gidilen yolda, AKPM Tüzük Komisyonu'nun, Türk Hükümetinin TBMM AKPM heyetinin yetki belgelerini yenilemeyi kabul etmesi halinde, söz konusu yetki belgelerinin AKPM tarafından da onaylanması yönünde görüş vermeyi vaadettiğini, ancak, askerî yönetimin bu ara çözümü kabul etmediğini ve dolayısıyla Türk milletvekillerinin AKPM dışında kaldıklarını anlatıyor.⁶² Bununla birlikte, böyle bir görevin TBMM'nin feshinden sonra parlamenterlik sıfatları kalmayan kişilere hangi çerçevede verileceği ve bunun nasıl meşru gösterilebileceği pek açık değil.

Böylelikle, Türkiye, AK'nin, önemli bir işlev üstlenmiş olan parlamenter kanadında temsil edilme hakkından yoksun kaldı. AKPM, söz konusu kararı ile Türkiye üzerindeki baskıyı bir nebze daha artırdı ve parlamenter esneklik çerçevesinde her türlü fikrin ifadesi mümkün olan AKPM'de Türk parlamenterlerinin Türkiye'yi savunmasına imkan bırakmadı.

---

⁶¹ Council of Europe – Parliamentary Assembly, **Order No.398 on the term of office of the Turkish parliamentary delegation.**

⁶² Cevdet Akçalı ile mülakat, Strasbourg, 25 Nisan 2001.

3) Türkiye’de Kurucu Meclis’in oluşturulması ve AKPM’nin 757 sayılı kararı

AKPM Genel Kurulu’nun 30 Eylül – 8 Ekim 1981 tarihlerinde yapılan 33/II oturumu sırasında 5 Ekim 1981 günü, Siyasi İşler Komisyonu Türkiye Raportörü Steiner tarafından hazırlanan Türkiye’de durum raporu⁶³ ele alındı ve 757 sayılı karar⁶⁴ kabul edildi.

397 sayılı yönerge uyarınca sürdürülen çalışmalar sırasında Ekim 1981 başında Kurucu Meclis’in kurulması olumlu yankılar uyandırdı. Bu gelişmenin etkisi altında hazırlanarak AKPM Genel Kurulu’nun 30 Eylül – 8 Ekim 1981 tarihleri arasında yapılan 33/II oturumunda 3-5 Ekim tarihlerinde yapılan görüşmeler sonucunda kabul edilen 757(1981) sayılı kararda, Türkiye’de demokrasiye en kısa zamanda dönülmesine ve geçiş döneminde insan hakları ve temel özgürlükler ile hukukun üstünlüğü ilkelerine saygı gösterilmesi yönündeki mutad çağrılar tekrarlandı. Kurucu Meclis’in oluşturulmasından duyulan memnuniyet kaydedilerek, konuya ilişkin AKPM kararının Kurucu Meclis’in çalışmaya başlayacağı tarihe kadar ertelenmesi öngörüldü.

---

⁶³ Council of Europe – Parliamentary Assembly, **Report on the situation in Turkey, Doc.4784**, 33rd Ordinary Session, Second Part, 30.09-08.10.1981, Documents, Working Papers, Vol.V, Strasbourg, 1981.

⁶⁴ Council of Europe – Parliamentary Assembly, **Resolution No.757 on the situation in Turkey**, 33rd ordinary Session, Second Part, 30.09 – 8.10.1981, Texts Adopted by the Assembly, Strasbourg, 1981.

9) AKPM heyetinin Türkiye'yi ziyareti (7-14 Ocak 1982) ve ardından kabul edilen 765 sayılı karar, 936 sayılı tavsiye kararı ve 406 sayılı yönerge

AKPM Siyasi İşler ile Hukuk İşleri ve İnsan Hakları komisyonları temsilcilerinden oluşan geniş bir heyet, 7-14 Ocak 1982 tarihlerinde Türkiye'yi ziyaret ederek, AKPM Genel Kurulu'nun gelecek oturumunda Türkiye hakkında cereyan edecek tartışmalar sonucunda benimsenecek karara esas teşkil edecek saptama ve önerilerle geri döndü. Ziyaretin ardından Türkiye raportörü Steiner tarafından hazırlanan raporda, özetle, gerek Türkiye'deki insan hakları ihlalleri, gerek parlamenter demokrasiye dönüş konusunda ortaya çıkan kaygılar yansıtılmakla beraber, AK'nin asıl görevinin Türkiye'ye bu iki alanda ortaya çıkan sorunların aşılmasında yardımcı olmak olduğu ve söz konusu yardımın Türkiye AK'den dışlanarak gerçekleştirilemeyeceği savunuldu. Raporda, Devlet Başkanı Kenan Evren'in demokrasiye dönüş takvimine ilişkin açıklamasına⁶⁵ atıfta bulunularak, söz konusu vaatlerin memnuniyetle karşılandığı, ancak yerlerine getirilmesinin yakından izleneceği kaydedildi.

Demokrasiye dönüş takviminin, Türk Hükümeti'nin, Kasım 1981'de tüm siyasi partilerin lağvedilmesi kararının ardından uluslararası alanda sert şekilde eleştirildiği sırada ve AKPM heyetinin Türkiye'ye gerçekleştirdiği ziyaretten sadece bir hafta önce açıklanmış olması anlamlıydı ve Türkiye'nin Avrupa ile ilişkilerinde hızla ortaya çıkan düşüşü durdurmaya yönelik bir hareketti.

---

⁶⁵ Kenan Evren, **Evren' in Anıları**, Cilt. 2 (Istanbul, Milliyet Yayınları), s.490-491.

AKPM Genel Kurulu'nun 25-29 Ocak 1982 tarihlerinde toplanan 33/III oturumunda kabul edilen 765 sayılı kararda,⁶⁶ Orgeneral Evren'in, anayasa taslağının 1982 sonbaharında referanduma sunulacağını ve genel seçimlerin 1983 veya en geç 1984 ilkbaharında yapılacağını duyuran 31 Aralık 1981 tarihli açıklaması ve 8 Ocak 1982'de kendisini ziyaret eden AKPM heyetine, bireysel olarak Adalet Bakanı'na ulaştırılan her türlü işkence iddiasının gerektiği şekilde soruşturulacağı konusunda verdiği garanti dikkate alındı.

Buna rağmen, kararda, Türkiye'de insan hakları ihlallerinin sürdüğüne dikkat çekilerek, henüz AİHS çerçevesinde bireysel başvuru hakkını kabul etmemiş olan Türkiye'ye karşı ileri sürülen iddiaların gerektiği gibi soruşturulabilmesi amacıyla üye devletler AİHS'nin 24. maddesi⁶⁷ uyarınca Türkiye aleyhinde devlet başvurusunda bulunmaya davet edildi.

Öte yandan, Türk hükümetinden, hazırlanmakta olan anayasa taslağı ile daha sonra hazırlanması öngörülen siyasi partiler ve seçim sistemine ilişkin yasaların Türkiye'nin AK üyeliği ve AİHS çerçevesinde üstlendiği yükümlülüklerle uygun olması ve referanduma sunulmadan veya onaylanmadan önce halk tarafından serbestçe tartışılabilmesinin sağlanması talep edildi. Ayrıca, Türk Hükümetine işkence ve mahkûmlara fena muamelenin önlenmesi konusunda AİHS'den kaynaklanan sorumlulukları hatırlatılarak, Uluslararası Kızılhaç Teşkilatı'nın Türkiye'de

---

⁶⁶ Council of Europe – Parliamentary Assembly, **Resolution No.765 on the situation in Turkey**, 33rd Ordinary Session, Third Part, 25-29.01.1982, Texts Adopted by the Assembly, Strasbourg, 1982.

⁶⁷ AİHS'nin 11 no.lu ek protokol ile değişen metninde 24 yerine 33'üncü sırada yer alan madde der ki: *“Her Yüksek Taraf Devlet işbu Sözleşmeye ve Protokolleri hükümlerine vaki ve kendisinin diğer Yüksek Taraf Devlete isnat edilebileceğine kanaat getirdiği herhangi bir ihlâlden dolayı Mahkemeye başvurabilir”*.

hapishanelerdeki durumu izlemesine izin verilmesi ve ifade özgürlüğü ile sendikal hakları kısıtlayan tüm yasaların lağvedilmesi istendi.

AKPM Genel Kurulu, aynı oturumda kabul ettiği 406 sayılı yönerge⁶⁸ ile Siyasi İşler ve Hukuk İşleri ve İnsan Hakları komisyonlarının Türkiye'yi izleme talimatları yenilenerek, insan hakları ve temel özgürlüklerin durumu ile yeni hazırlanmakta olan anayasa taslağının incelenmesi ve 1982 sonbaharı için yeni bir rapor hazırlanması talep edildi.

Aynı çerçevede kabul edilen 936 sayılı tavsiye karar⁶⁹ ile Bakanlar Komitesi'nden, Türkiye'deki iç durumu yakından izlenmeye devam edilmesi ve Türkiye'nin yeniden parlamenter demokrasiye dönüşü ve insan haklarına saygı göstermesinin sağlanması talep edildi.

Görüldüğü üzere, Orgeneral Evren'in demokrasiye dönüş takvimi konusundaki açıklaması ve işkence iddialarının soruşturulacağına ilişkin olarak verdiği garantiler AKPM Genel Kurulu'nun Türkiye'ye karşı daha sert bir tavır takınmasını engelledi, ancak Genel Kurul'un üye devletlere Türkiye'ye karşı baskıyı nasıl artıracabilecekleri konusunda yol göstermesini engelleyemedi.

10) AKPM'nin Türkiye'de İstanbul Barosu Başkanı Orhan Apaydın ve diğerlerinin tutuklanmasına tepki olarak aldığı 938 sayılı tavsiye kararı

---

⁶⁸ Council of Europe – Parliamentary Assembly, **Resolution No.765 on the situation in Turkey.**

⁶⁹ Council of Europe – Parliamentary Assembly, **Recommendation No.936 on the situation in Turkey,** 33rd Ordinary Session, Third Part, 25-29.01.1982, Texts Adopted by the Assembly, Strasbourg, 1982.

AKPM, Türkiye'deki gelişmeleri yakından izliyor ve gerekli gördüğü şekilde tepki veriyordu. İstanbul Barosu Başkanı ve Barış Derneği'nin kurucularından Orhan Apaydın'ın 26 Şubat 1982 günü tutuklanması ve ardından cereyan eden gelişmeler de AKPM'de yankı buldu.

AKPM heyetinin 7-14 Ocak 1982 tarihinde Türkiye'ye gerçekleştirdiği ziyaret sırasında Apaydın'la görüşmüş olması, Apaydın'ın Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu'nun (DİSK) 52 yöneticisi aleyhinde açılan davada avukatlık yapmakta oluşu ve adigeçenin Barış Derneği bağlantısı nedeniyle tutuklanmış olması ise AKPM'nin dikkatini daha da çekti.⁷⁰

Türkiye raportörü Steiner tarafından hazırlanan rapor, AKPM Genel Kurulu yerine daha dar katılımı ile toplanan Daimi Komisyon tarafından 12 Mart 1982 tarihinde ele alındı. Kabul edilen tavsiye kararında⁷¹ İstanbul Barosu Başkanı Apaydın ile İstanbul eski Valisi Kaçar'ın tutuklanmalarına tepki gösterildi. Bu tavsiye kararı ile Bakanlar Komitesi'nden Apaydın ve Kaçar'ın⁷² tutuklanış koşulları ile adigeçenler aleyhine öne sürülen suçlamalar hakkında Türk Hükümeti'nden bilgi istenmesi ve bahse konu sürecin AİHS'ne aykırılık teşkil etmesi halinde Apaydın ve Kaçar'ın serbest bırakılmaları için çaba gösterilmesi talep edildi.

11) Türkiye'de 1982 Anayasası'nın kabulü ve AKPM'nin tepkisi

---

⁷⁰ Council of Europe – Parliamentary Assembly, **Report on the situation in Turkey, Doc.4865**, 34th Ordinary Session, First Part, 26-30.04.1982, Documents, Working Papers, Vol.I, Strasbourg, 1982.

⁷¹ Council of Europe – Parliamentary Assembly, **Recommendation No.938 on the situation in Turkey**, 34th Ordinary Session, First Part, 26-30.04.1982, Texts Adopted by the Assembly, Strasbourg, 1982.

⁷² AKPM'nin İstanbul eski Valisi Kaçar'a olan ilgisi, adigeçenin aynı zamanda eski bir AKPM üyesi olmasından kaynaklandı.

Orgeneral Evren 16 Eylül 1980'de yaptığı basın açıklamasında, 12 Eylül ile başlayan geçiş döneminde ülkenin içinde bulunduğu şartlar elverdiği zaman bir Kurucu Meclis teşkil edileceğini ve yeni Anayasa, yeni Partiler Kanunu ve yeni Seçim Kanunu'nun bu Meclis tarafından hazırlanacağını ifade etmişti.

Söz konusu Kurucu Meclis, MGK tarafından 23 Haziran 1981 tarihinde kabul edilen 2485 sayılı karar ile kuruldu ve Başkanlığına Profesör Sadi Irmak getirildi. Çoğunluğu hukukçular, emekli memurlar, akademisyenler ve askerlerden oluşan 160 üyesi 15 Ekim 1981'de kamuoyuna açıklandı.

Kurucu Meclis ilk iş olarak çok ciddî eksiklikleri bulunduğu kaydedilen 1961 Anayasası'nın yerine geçecek yeni Anayasayı hazırlamak üzere bir Anayasa Komisyonu⁷³ oluşturdu.

Yaklaşık 9 aylık bir sürede hazırlanan ve 17 Temmuz 1982'de Kurucu Meclis'e teslim edilen Anayasa taslağı derhal yayınlandı ve Türk basını aracılığıyla geniş bir tartışmaya konu edildi. Anayasa taslağı üzerindeki tartışmalar MGK'nin onayına sunulduğu 23 Eylül 1982'ye kadar sürdü ve bir anlamda MGK'nin bu ön taslak üzerinde yapacağı nihai değişiklikler için temel oluşturdu.

Anayasa taslağına yönelik olarak kimi zaman sert eleştirilerin ifade edilebilmesi Siyasi İşler Komisyonu raportörü Steiner tarafından ilgi çekici bulunarak, bu eleştiriler AKPM Genel Kurulu'nun 29 Eylül – 7 Ekim 1982 tarihlerinde düzenlenen 34/II

---

⁷³ Kurucu Meclis bünyesinde görev yapan Anayasa Komisyonu'nun başkanlığını Prof. Orhan Aldıkaçtı, yardımcılığını ise aynı zamanda Avrupa İnsan Hakları Divanı'nda hakimlik yapan Prof. Feyyaz Gölcüklü yürütüyordu.

oturumuna sunulan raporunda özetlendi.⁷⁴ Steiner'ın, Türkiye'de gündemin hızla değişmekte olmasının gelişmeleri izlemeyi zorlaştırdığından yakınlıkla, gerek Anayasa taslağına, gerek Türkiye'deki insan hakları ve temel özgürlüklerin durumuna ilişkin ayrıntılı bir incelemeye girmedığı ve 7 Kasım 1982'de yapılması planlanan referandumun gerçekleştirilmesini beklemeyi tercih ettiği görüldü.

Öte yandan; Danimarka, Fransa, Hollanda, İsveç ve Norveç, AKPM Genel Kurulu tarafından Ocak 1982'de kabul edilen 765 sayılı kararda tavsiye edildiği üzere, 1 Temmuz 1982 tarihinde Türkiye aleyhinde Avrupa İnsan Hakları Divanı'na devlet başvurusunda bulundular. Birbirinin kopyası olan bu beş başvuru ile, Türkiye'nin AIHS'nin çeşitli maddelerini ihlâl etmekte olduğu ve AIHS'den kaynaklanan yükümlülüklerinden geçici olarak kurtulmasına imkân veren “milletin varlığını tehdit eden umumî bir tehlike hali”nin bulunmadığı ifade edildi. Hükümetler kanadının kendi tavsiyelerini önemseyemediğini gören AKPM, söz konusu gelişmeyi memnurlukla karşıladı.

Bu aşamada, gerek Türkiye'de Anayasa taslağı üzerinde belirli bir tartışma ortamının ortaya çıkması ve konu hakkında son sözün Türk halkı tarafından söylenecek olması, gerek Türkiye aleyhinde beş devlet başvurusunun ortaya çıkması AKPM'yi bir tür “bekle-gör” yaklaşımına sevketti.

---

⁷⁴ Council of Europe – Parliamentary Assembly, **Report on the situation in Turkey, Doc.4965**, 34th Ordinary Session, Second Part, 29.09 – 07.10.1982, Documents, Working Papers, Vol.VI, Strasbourg, 1982.

AKPM Genel Kurulu'nun 34/II oturumu sırasında, 6 Ekim 1982 tarihinde cereyan eden görüşmelerin sonucunda 786 sayılı karar ile 413 sayılı yönerge⁷⁵ kabul edildi, Bakanlar Komitesi'ne yönelik bir tavsiye kararı taslağı ise reddedildi.

Genel Kurul, 786 sayılı karar ile, Anayasa taslağına ilişkin olarak Türkiye'de cereyan eden tartışmaları olumlu bir şekilde not ederek, Türk halkının konu hakkındaki görüşünü Kasım 1982'de düzenlenecek referandum ile ifade olanağı bulacağını belirtmekle yetindi ve Türk Hükümetini AİHS hükümlerine saygı göstermeye ve referandumun serbest ve âdil bir şekilde düzenlenmesi için gerekli önlemleri almaya davet etti.

Siyasi İşler ile Hukuk İşleri ve İnsan Hakları komisyonları 413 sayılı yönerge ile anayasa taslağını ayrıntılı şekilde incelemekle ve referandumun düzenleniş şeklini yakından izlemekle görevlendirildi.

Söz konusu komisyonlar tarafından anayasa taslağı hakkında görüş vermek üzere görevlendirilen üç uzman⁷⁶ özetle anayasa taslağının uzun olduğunu ve olağan kanunlarla düzenlenebilecek konulara ilişkin ayrıntılara girdiğini, sosyal ve ekonomik hak ve görevlere ilişkin bölümleri açısından anayasal hükümlerden ziyade belirli bir siyasi programı andırdığını bildirdiler. Uzmanlar, temel haklara belirli kısıtlamaların getirildiğini, insan haklarının devlet başkanının güçlü konumundan zarar görebileceğini, idam cezasının korunduğunu, basın-yayına dair kuralların çok sınırlayıcı olduğunu, siyasi partilerin ciddî şekilde zayıflatıldığını, derneklere ve sendikalara getirilen

---

⁷⁵ Council of Europe – Parliamentary Assembly, **Resolution 786 & Order 413 on the situation in Turkey**, 34th Ordinary Session, Second Part, 29.09 – 07.10.1982, Adopted Texts, Strasbourg, 1982.

⁷⁶ Söz konusu uzmanlar Profesör Cuocolo (Cenova), Profesör Gameltoft-Hansen (Kopenhag) ve Profesör Tomuschat (Bonn) idi.

kısıtlamaların dikkat çekici olduğunu ve Lozan Antlaşması'nda açıkça öngörölmüş olmasına rağmen azınlıkların korunmasına ilişkin herhangi bir hükme yer verilmediğini vurguladılar. Ayrıca, Devlet Başkanı ile Bakanlar Komitesi'nin yetkileri arasında belirgin bir sınırın çizilmemiş olmasının ve yedi yıllığına seçilerek kuvvetli yetkilerle donatılmasına rağmen sorumsuz olan devlet başkanının Bakanlar Komitesi'nin isteğı hilafına hareket edebilme olanağına sahip olmasının demokratik ilkelerle uyuşmadığını kaydettiler. Türk halkının büyük kesimlerine parlamentoya seçilme ehliyeti tanınmamış olmasının endişe kaynağı olarak tanımlanabileceğini ve yargının bağımsızlığını sağlayacak garantilerin ise yetersiz olduğunu belirttiler. AK açısından en önemli rahatsızlık kaynağını, anayasa taslağında insan hakları ve temel özgürlüklere ilişkin olarak sağlanan korumanın AİHS ile öngörölenin çok altında kaldığı yönündeki gözlemde. Bununla beraber, uzmanlar, ileride düzenlenecek yasalarla ve özellikle AİHS'nin 25. maddesi⁷⁷ çerçevesinde bireysel başvuru hakkının kabul edilmesiyle AİHD denetimine tâbi olması halinde bu açığın kapatılabileceğı görüşünü taşıyorlardı.

413 sayılı yönergenin çizdiği çerçeve uyarınca, AKPM üyesi iki parlamenter, 7 Kasım 1982 tarihinde yapılan referandumu izlemek üzere 4-8 Kasım tarihlerinde Türkiye'yi gözlemci olarak ziyaret ettiler. Hukuk İşleri Komisyonu'nu temsilen Bardens ve Siyasi İşler Komisyonu'nu temsilen Van der Bergh, yakından izleme imkanı buldukları referandumun teknik açıdan değerlendirildiğinde serbest bir şekilde düzenlendiğini, buna rağmen bazı eski siyasetçilerin anayasa taslağı hakkında yorum yapmalarının engellenmesi ve referandumun düzenlenmesine iki hafta kala anayasa

---

⁷⁷ AİHS'ne bireysel başvuruyu düzenleyen 25'inci madde, AİHS'ni değıştiren 11'inci ek protokolün yürürlüğe girişıyle 34'üncü madde haline geldi.

taslağı aleyhinde kampanya yapılmasının engellenmesinin referandumun serbestliğini gölgelediğini kaydettiler. Bununla birlikte, yüzde 91.27’lik bir katılım oranı sağlayan referandumdan yüzde 91.37 oranında “evet” oyu çıkmasının anlamlı olduğunu, anayasa taslağı aleyhinde kampanya düzenlenmesine izin verilmiş olsa dahi aynı sonucun elde edilmesinin beklenebileceğini açıkladılar.⁷⁸

Siyasi İşler Komisyonu raportru Steiner tarafından AKPM Genel Kurulu’nun Ocak 1983 (34/III) oturumunda ele alınmak üzere hazırlanan raporda⁷⁹ genel olarak Bardens ve Van der Bergh’in referanduma ilişkin gözlemleri teyid edildi. Raporda, Türkiye’de insan haklarına ilişkin durumun endişe verici olmaya devam ettiği belirtilerek, bu ihlllerle ilgili olarak Türkiye aleyhinde 1 Temmuz 1982 itibariyle Avrupa İnsan Hakları Komisyonu’na sunulan Beşler Başvurusu hakkında bilgi verildi ve Genel Kurul’a bundan sonra izlenebilecek yol hakkında iki seçenek sunuldu:

- (i) Türkiye’nin, AK ilkelerine tam olarak uymasa da AK yesi olarak kalmasına izin verilerek, yakından izleme yoluyla geçiş döneminde yardım edilmesi
- (ii) veya Bakanlar Komitesi’nden Türkiye’nin örgütten ihraç edilmesi için gerekli sürecin başlatılmasının talep edilmesi.

Steiner, her iki hal tarzının da kendine göre sakıncalarının bulunduğunu, AK’den ihraç edilecek Türkiye’ye baskı uygulama imkanının ortadan kalkacağını, öte yandan tüm hatalarına rağmen Türkiye’nin AK’de kalmasına izin verilmesi halinde, ülkedeki demokrasiye dönüş sürecinin hukukî veya diğer engellere takılması halinde ise AK’nin

---

⁷⁸ Council of Europe – Parliamentary Assembly, **Opinion on the new Constitution, human rights and other legal aspects of the present situation in Turkey, Doc.5014**, 34th Ordinary Session, Third Part, 24-28.01.1983, Documents, Working Papers, Vol.VIII, Doc.5014, Strasbourg, 1983.

⁷⁹ Council of Europe – Parliamentary Assembly, **Report on the situation in Turkey, Doc.5008**, 34th Ordinary Session , Third Part, 24-28.01.1983, Documents, Working Papers, Vol.VIII, Strasbourg, 1983.

inandırıcılığının ortadan kalkacağı kaydederek, izlenecek yol hakkında verilecek kararı Genel Kurul'a bıraktı. Genel Kurul'da cereyan eden tartışmalar sonucunda Türkiye'nin örgüt bünyesinde kontrol altında tutularak izlenmesi tercih edildi.

Bu çerçevede kabul edilen kararda,⁸⁰ gerek Steiner, gerek referandumu izlemek üzere Türkiye'yi ziyaret eden Bardens ve van der Bergh tarafından hazırlanan raporda yer alan saptamalar teyid edildi. Bakanlar Komitesi'ne Türkiye'nin AK üyeliğinden ihraç edilmesi sürecinin başlatılması yönünde tavsiyede bulunulması konusunun ciddi olarak incelendiği ifade edildi. Türkiye'nin AK üyeliğinin devam edebilmesi için, uluslararası yükümlülüklerinden kaynaklanan azınlık hakları da dahil olmak üzere tüm siyasi ve diğer temel haklara saygı göstermesi ve AIHS hükümlerinin tam olarak uygulamasının şart olduğu kaydedildi ve Türkiye'den aşağıda sıralanan hususlar talep edildi:

- (i) yeni Anayasa'yı demokratik şekilde uygulaması;
- (ii) başta Seçim Yasası ve Siyasi Partiler Kanunu olmak üzere Anayasa'nın demokratik şekilde uygulanmasını sağlayacak tüm yasaların serbest tartışma ortamında hazırlanmasına izin vermesi;
- (iii) siyasi partilerin genel seçimlere hazırlanabilmeleri için gereken tüm olanakların tanınması;
- (iv) ülkede parlamenter demokrasi yeniden tesis edilinceye kadar Bakanlar Komitesi'nde oy verme hakkından tek taraflı olarak feragat etmesi;

---

⁸⁰ Council of Europe – Parliamentary Assembly, **Resolution No.794 on the situation in Turkey**, 34th Ordinary Session, Third Part, 24-28.01.1983, Texts Adopted by the Assembly, Strasbourg, 1983.

- (v) sıkıyönetimi sona erdirerek, AİHS'nin 15'inci maddesi uyarınca kullanılan geçici derogasyonu kaldırması ve AİHS çerçevesinde bireysel başvuru hakkını tanınması.

Ayrıca, halen AİHK tarafından incelenmesi devam eden Beşler Başvurusu'nun sahibi ülkeler, başvuruya ilişkin kabuledilebilirlik aşamasının hızlandırılması için çaba göstermeye davet edildiler.

Sonuçta, uzmanlar tarafından anayasa taslağı üzerinde hazırlanan görüşte yer alan eleştirilere, anayasa taslağına ilişkin olarak düzenlenen referandum öncesinde gerçekleştirilen kampanyada saptanan eksikliklere ve Türkiye'de insan hakları alanındaki ihlallerin sürdüğüne ilişkin iddialara rağmen, AKPM, 1982 Anayasasının büyük bir çoğunluk tarafından onaylanmış olmasından etkilendi. Kampanya aşamasında ortaya çıkan eksikliklerin sonucu etkilemeyeceği şeklinde bir değerlendirme yaptı. İnsan hakları ihlallerine ilişkin iddiaların da Beşler Başvurusu çerçevesinde AİHK tarafından göz önüne alınacağı inancıyla Türkiye'yi uyarmakla yetindi.

Böylece, AKPM Genel Kurulu, Türkiye'nin AK üyeliğinden çıkarılması sürecini başlatmaktansa, bu ülkeyi bünyesinde tutarak hem yakından izleme, hem demokrasiye dönüş ve temel hak ve özgürlüklere uyum konusunda yönlendirme imkanını elinde bulundurmaya seçti. Bu seçim, Türkiye'yi kendisinden uzaklaştırmak istemeyen, ama Avrupa'daki ortak ilke ve prensiplere de uymasını talep eden Avrupa kamuoyunun görüşlerini gerçekçi bir şekilde yansıtıyordu.⁸¹

---

⁸¹ **The Times**, 29 Ocak 1983.

AKPM Genel Kurulu'nun 25-29 Nisan 1983 tarihlerinde yapılan oturumunda (35/I), Türkiye'de Durum konusu, 12 Eylül 1980'in ardından ilk kez Genel Kurul gündeminde yer almadı.

İzleyen dönemde, Orgeneral Evren'in açıkladığı demokrasiye dönüş takvimi çerçevesinde, Siyasi Partiler Kanunu, Seçim Kanunu, Sendikalar ve Toplu Sözleşme Kanunu ve Basın Kanunu'nu hazırlandı ve 6 Kasım 1983'de yapılacak genel seçimler için hazırlıklar başlatıldı.

Yeni Siyasi Partiler Kanunu çerçevesinde 15 parti kuruldu, ancak bu partilerden sadece üç tanesi MGK tarafından genel seçimlere katılmak üzere onaylandı: Milliyetçi Demokrasi Partisi (MDP), Anavatan Partisi (ANAP) ve Halkçı Parti (HP).

AKPM Siyasi İşler ile Hukuk İşleri ve İnsan Hakları komisyonları, AKPM Genel Kurulu'nun Eylül/Ekim 1983 oturumundan (35/II) önce, Eylül ayı başında söz konusu kanunlar üzerinde görüş hazırlamakla görevlendirilen uzmanların da katılacakları bir toplantı düzenlemeyi planladıysa da, kanunların tercümelemleri tamamlanamadığından bu toplantıdan vazgeçmek zorunda kalındı.

Sonuçta, AKPM Genel Kurulu'nun 26 Eylül – 6 Ekim 1983 tarihlerinde yapılan oturumunda, sadece çerçevesi bilinen Siyasi Partiler Kanunu, Seçim Kanunu, Sendikalar ve Toplu Sözleşme Kanunu ve Basın Kanunu hakkında ayrıntılı bir değerlendirme yapılamadı.

Türkiye'de genel seçimlerin yaklaştığı sırada, AKPM'de daha ziyade, 1982 Anayasasının demokratik bir şekilde uygulanabilmesini sağlamak üzere, özellikle Siyasi Partiler Kanunu ile Seçim Kanunu'nun hazırlık aşamalarında serbest bir tartışma

ortamına izin verilmemesi eleştirilerek, bu ortamda düzenlenecek seçimlerin âdilliği sorgulandı.⁸²

Bu çerçevede kabul edilen 803 sayılı kararda,⁸³ Türk Hükümeti'nin AKPM Genel Kurulu'nun Ocak 1983'de benimsediği talepler konusunda bir ilerleme göstermediği, 1982 Anayasasının demokratik şekilde uygulanmadığı, Anayasa çerçevesinde kabul edilen yasalar üzerinde serbest tartışma imkanının yaratılmadığı, MGK'nın yeni partilerin serbestçe kurulmasına engel olduğu, ideolojik nedenlerden hapsedilenlere ve hapishanelerdeki koşullara ilişkin kaygıların sürdüğü kaydedildi.

AKPM ayrıca, Türkiye'de üniversitelerdeki "temizlik" çabalarından duyduğu rahatsızlığı dile getirdi ve Türk Hükümetine basın özgürlüğünün sağlanması için çağrıda bulundu. Yeni yasalara ilişkin uzman raporları hazırlandığında, AK ilkelerine aykırı bir durumun ortaya çıkması halinde, Türkiye'nin AK'den ihraç edilmesi için gerekli süreci başlatma seçeneğini saklı tuttuğunu belirterek, Türk Hükümeti'ni tehdit etmekten de geri kalmadı. AKPM daha da ileri giderek, Türkiye'de serbest bir tartışma ortamının mevcut olmadığı savından hareket ederek, bu koşullar altında düzenlenecek seçimlerle belirlenecek parlamentonun temsil yeteneğinin olmayacağını belirtti. Bu son ibare, Türkiye'nin genel seçimlerin ardından AKPM'de temsil hakkını tehlikeye attığı gibi 6 Kasım 1983 seçimleri ile kurulacak yeni TBMM tarafından belirlenecek parlamenterler heyetinin 1984 senesi başında AKPM çalışmalarına katılması gündeme geldiğinde cereyan edecek ciddî tartışmaların habercisi oldu.

---

⁸² Council of Europe – **Parliamentary Assembly, Report on the situation in Turkey, Doc.5117**, 35th Ordinary Session, Second Part, 26.09 – 6.10.1983, Documents, Working Papers, Vol.III, Strasbourg, 1983.

⁸³ Council of Europe – **Parliamentary Assembly, Resolution 803 on the situation in Turkey**, 35th Ordinary Session, Second Part, 26.09 – 6.10.1983, Adopted Texts, Strasbourg, 1983.

III) AK Bakanlar Komitesi'nin (AKBK) tutumu (1980-1983)

A) AKBK'nin tepkisi

1) AKBK'nin ilk tepkisi

Türkiye'de silahlı kuvvetlerin yönetime el koymasından sadece birkaç hafta sonra, 16 Ekim 1980'de gerçekleştirilen 67. toplantısında, Bakanlar Komitesi, Türk dışişleri bakanından Türkiye'deki durum hakkında bilgi aldı. Dışişleri Bakanı İler Türkmen, toplantıda yaptığı müdahalede, *“hükümetinin mümkün olan en kısa zaman içinde parlamenter demokrasiyi yeniden tesis etme konusundaki kararlılığını vurguladı”*.⁸⁴ Dışişleri Bakanı, aynı zamanda, *“Türk Hükümetinin, geçici dönemde, hukukun üstünlüğü ile temel insan hakları ve özgürlüklerine saygı ilkelerine tam anlamıyla uyacağını”* ekledi.⁸⁵ Bakanlar Komitesi ise *“Bakanın açıklamalarını not etmekle”* yetindi.⁸⁶

---

⁸⁴ Council of Europe – Press and Information Section, **Final Communiqué of the 67th Session of the Committee of Ministers**, C 38 (80), 16.10.1980.

⁸⁵ **Ibid.**

⁸⁶ **Ibid.**

2) AKBK'nin 1981-1983 dönemindeki sınırlı tepkisi

AKBK, askerî yönetimin Türkiye'de idareye el koymasına ilişkin olarak en ayrıntılı tepkisini Ekim 1980'de yaptığı 67'nci toplantısının sonunda kabul ettiği Nihai Bildiri'de ortaya koydu. Bakanlar Komitesi'nin, 1981 – 1983 döneminde gerçekleştirilen altı toplantısında (68. – 73.) Türkiye'deki duruma olan ilgisi sınırlı oldu. Söz konusu toplantıların sonunda yayımlanan nihai bildirimlerde, Türk dışişleri bakanının ülkesinde demokrasiye dönüş konusunda meydana gelen gelişmeler hakkında bilgi verdiği kaydedildi. Bakanlar Komitesi'nin Türkiye'nin AK üyeliği ve AİHS'nden kaynaklanan yükümlülükleri çerçevesinde hareket etmesini beklediklerini belirtmekten öteye geçmedi.

B) AKPM tarafından kabul edilen tavsiye kararlarına verilen cevaplar

AKPM tarafından benimsenen tavsiye kararları⁸⁷ AKBK'ye yönelik öneri niteliği taşır ve esasen uygulanmaları AKPM'nin yetki alanının dışında kalıp AKBK'nin yetki alanına giren konulara ilişkindir. AKPM tarafından kabul edilerek AKBK'ye iletilen tavsiye kararları bu organda ele alınarak söz konusu önerilere ilişkin olarak yapılan işlem hakkında AKPM'ne bir yanıt verilir.

---

⁸⁷ Council of Europe – Parliamentary Assembly – **Rules of Procedure of the Assembly**, Rule 23.1.a, Strasbourg, Council of Europe Press, 2000.

AKPM Genel Kurulu, 1980 –1983 döneminde, Türkiye’de Durum başlıklı raporlara ilişkin olarak cereyan eden görüşmeler sonucunda Ekim 1980 (904 sayılı tavsiye kararı, 32/II), Ocak 1982 (936 sayılı tavsiye kararı, 33/III) ve Mart 1982’de (938 sayılı tavsiye kararı, 34/I) üç adet tavsiye kararı kabul etti. Söz konusu tavsiye kararlarına ilişkin cevaplar, yılda sadece iki kez toplanan Bakanlar Komitesi yerine, bakanlara vekalet eden daimi temsilcilerin oluşturduğu ve incelediğimiz dönemde ayda sadece bir kez toplanan Delegation Komitesi tarafından hazırlandı.

AKBK, 904 sayılı tavsiye kararına ilişkin olarak AKPM’ye verdiği 12 Kasım 1980 tarihli cevabında, Türk dışişleri bakanının 67. Bakanlar Komitesi toplantısında verdiği ve söz konusu toplantının sonucunda yayınlanan Nihai Bildiri’de kayıtlı ifadeleri tekrarladı. Cevapta, ayrıca, Bakanlar Komitesi’nin Türk dışişleri bakanının verdiği bilgileri not ettiği, parlamenter demokrasi ve hukukun üstünlüğü ilkeleri ile herkesin temel özgürlüklerden faydalanma hakkına verilen önemin vurgulandığı ve Türk Hükümeti’nin mümkün olan en kısa zamanda parlamenter demokrasiyi yeniden tesis etmesinin ümit edildiği ve Türkiye’deki gelişmelerin AKPM ile yakın temas halinde izlenmesine devam edileceği belirtildi.

AKPM’nin 904 sayılı tavsiye kararı, Türkiye’de Durum konulu raporlar çerçevesinde kabul edilen ilk tavsiye kararıydı. Türkiye’de silahlı kuvvetlerin yönetime el koymasından üç haftadan az bir süre sonra kabul edilen tavsiye kararı, askerî müdahalenin AK prensiplerine aykırılığını açıkça belirtmesine karşılık, ihtiyatlı bir üsluba sahipti. AKPM’de görülen parlamenter esnekliğin yerine daha katı ve hükümetlerce belirlenen siyasi önceliklerin kesişimi çerçevesinde hareket eden Delegation Komitesi tarafından hazırlanan cevap, AKPM’ye oranla çok daha yüzeysel bir

yaklaşımı yansıttı. Cevapta, AKPM'nin endişeleri not edilmekle birlikte, 16 Ekim 1980'de düzenlenen 67. Bakanlar Komitesi toplantısına katılan Türk Dışişleri Bakanı İter Türkmen tarafından verilen bilgi ve garantiler tekrarlanmakla yetinildi.

Bakanlar Komitesi, söz konusu dönemde, AKPM tarafından 1982'de kabul edilen 936 ve 938 sayılı tavsiye kararlarını yanıtlamaktan da kaçındı. AKPM, Bakanlar Komitesi'nin ilgisizliği üzerine Türkiye'deki durum konusunda tavsiye kararı benimsemekten vazgeçti.

IV) AİHM'deki durum

A) Türkiye'nin AİHS karşısındaki durumu

Türkiye, 4 Kasım 1950 tarihinde Roma'da imzaya açılan AİHS'ni AK'nin diğer 10 üyesi ile birlikte aynı tarihte imzaladı.⁸⁸ 18 Mayıs 1954 tarihinde de onayladı.

AİHS, bir dizi temel hak ve özgürlüğü (yaşama hakkı, işkence yasağı, kölelik ve zorla çalıştırma yasağı, hürriyet ve güvenlik hakkı, âdil yargılanma hakkı, cezaların kanunîliği, özel hayatın ve aile hayatının korunması, düşünme, vicdan ve din özgürlüğü, ifade özgürlüğü, dernek kurma ve toplantı özgürlüğü, evlenme hakkı, etkili başvuru hakkı ve ayrımcılık yasağı) tanımlar ve bu hak ve özgürlüklerin korunmasını sağlayan bir mekanizma oluşturur. AİHS, esas itibariyle bireylerin temel hak ve özgürlüklerinin, Devlete karşı korunmasını amaçlar. Bu amaçla, taraf devletlerin AİHS çerçevesinde

---

⁸⁸ 1950'de 13 üyeye sahip olan AK'nin geri kalan 2 üyesi Yunanistan ve İsveç ise AİHS'ni 28 Kasım 1950'de imzaladılar.

üstlendikleri yükümlülükler uymalarını sağlamak üzere Strasbourg'da bir Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) kurulmuştur. AİHM'nin görevi, bireyler veya devletler tarafından yapılan başvuruları inceleyerek karara bağlamak ve AKBK'nin talebi üzerine AK sözleşme ve protokollerini yorumlamaktır.

AİHM'nin bireysel başvuruları ele alabilmesi için taraf devletin AİHS'nin bu başvurulara ilişkin hükmünü kabul etmiş olması gereklidir. Türkiye, bireysel başvuru hakkını 1987'de, Mahkeme'nin zorunlu yargı yetkisini ise 1990'da kabul etti. Dolayısıyla, Türkiye, incelemekte olduğumuz 1980-1986 döneminde, AİHS ile koruma altına alınmış temel hak ve özgürlüklere ilişkin olarak AİHM'nin bireysel başvuru mekanizmasının dışında kaldı. Bununla birlikte, AİHS'de, taraf devletlerin Sözleşme'de veya onun ek protokollerinde güvence altına alınmış hak ve özgürlüklerin ihlal edildiği iddiasıyla diğer taraf devletler aleyhine başvuruda bulunabilmelerine imkan veren bir mekanizma da öngörülmüştür. Devlet başvuruları AİHS'ye taraf tüm devletler aleyhine ve bireysel başvuru hakkında olduğu gibi ek bir onay veya tebligata gerek bulunmadan işletilebilme özelliğine sahiptir. Dolayısıyla, bireysel başvuru hakkını kabul etmemiş bir üye ülke için AİHM'nin denetim mekanizmasını işletmek amacıyla devlet başvurusuna müracaat etmekten başka çare yoktu.

Türkiye, 12 Eylül 1980'de, AK statüsünden ve AİHS hükümlerinden kaynaklanan haklarını kullanarak, AİHS çerçevesinde üstlendiği yükümlülükler ilişkin olarak geçici derogasyon tebliğinde bulundu. Daha önce de belirttiğim üzere, AK Genel Sekreteri'ne 12 Eylül'de gönderilen iki mektup ile Türk Silahlı Kuvvetleri tarafından ülke çapında sıkıyönetim ilân edildiği bildirilerek, bu uygulamanın ülkede yönetimin işleyemez hale gelmesi, iç barışa yönelik olarak ortaya çıkan ciddi tehdit ve ülkede

temel hak ve özgürlükleri tehlikeye atan gelişmelerin meydana gelmesi nedeniyle zaruri hale geldiği açıklandı.

Askerî yönetim, AİHS'nin 15. maddesinden yararlanabilmek amacıyla, ülkede hüküm süren ve sadece 1980 başından 12 Eylül 1980'e kadar 2.500 kişinin hayatını kaybetmesine neden olan terör dalgasının ülkede demokratik sistemin tamamen paralize olmasının sorumlusu olduğunu ve bu durum ile mücadele için siyasi idareye el koymanın zaruri hale geldiğini savundu.⁸⁹

B) Türkiye aleyhinde yapılan devlet başvuruları

Devlet başvurusu, AİHS ile oluşturulan insan hakları ve temel özgürlüklerini koruma mekanizmasını işletmek için öngörölmüş iki yoldan birisidir. AİHS'ye taraf her devlet, Sözleşme'ye taraf diğer devletler aleyhinde bu yola başvurma hakkına sahiptir. Devlet başvurusu, AİHS'ne taraf her devletin, AİHS'ne taraf diğer devletlerin oluşturduğu topluluğa karşı sorumlu olduğu ilkesinden kaynaklanır ve aynı ilke ve prensipleri paylaşan ülkeler arasındaki dayanışmanın en temel şeklini oluşturur.⁹⁰

Türkiye'nin temel insan hakları ve özgürlüklerine ne kadar saygı gösterdiği konusu AKPM gündemini sürekli şekilde işgal ederken, 1 Temmuz 1982'de Danimarka,

---

⁸⁹ Jean Paul Pancraccio, "La Turquie et les Organes Politiques du Conseil de l'Europe", **Annuaire Française de Droit International**, Vol.30 (1984):174-175.

⁹⁰ Michele de Salvia, **Compendium de la CEDH: les principes directeurs de la jurisprudence relative à la Convention européenne des droits de l'homme**, Kehl; Strasbourg; Arlington, Va.; Engel, 1998.

Fransa, Hollanda, İsveç ve Norveç, AİHS'nin 24. maddesini⁹¹ kullanarak, Türkiye aleyhinde ayrı ayrı devlet başvurusunda (Beşler Başvurusu) bulundular.⁹²

AİHK⁹³ Sekreteryası'ndan ertesi gün yayınlanan bildiride,⁹⁴ AİHS'nin işkence yasağı (madde 3), hürriyet ve güvenlik hakkı (madde 5), âdil yargılanma hakkı (madde 6), düşünme, vicdan ve din özgürlüğü (madde 9), ifade özgürlüğü (madde 10) ile dernek kurma ve toplantı özgürlüğüne (madde 11) ilişkin hükümlerinin Türkiye tarafından ihlâl edildiği iddiasına dayandığı açıklandı.

Başvurularda, Türkiye tarafından yapılan geçici derogasyon tebliğlerine atıfta bulunulurken, savaş veya milletin varlığını tehdit eden umumî bir tehlikenin varlığının, içinde bulunulan aşamada, Türkiye'nin mevcut durumun gereklerini aşan idari ve hukukî önlem ve uygulamalara başvurmaya imkan tanımadığı kaydedildi⁹⁵.

AİHK, 6 Aralık 1983 tarihinde Beşler Başvurusu'nu kabuledilebilir bulunduğunu açıkladı.

Beşler Başvurusu, Türkiye'de Avrupa'ya karşı yeni bir hayal kırıklığı yarattı, söz konusu ülkelere karşı bir tepki dalgasına neden oldu ve Türk Hükümeti'nin uluslararası platformda hareket alanını daralttı. Aynı zamanda, Türkiye'nin insan haklarına saygı alanında daha fazla çaba göstermesi zaruretini doğurdu.

---

⁹¹ Her Taraf Devletin AİHS ve Protokolleri hükümlerine vaki ve kendisinin diğer Taraf Devlete isnat edilebileceğine kanaat getirdiği herhangi bir ihlâlden dolayı Mahkemeye başvurabilmesini öngören söz konusu madde, 11 no.lu ek protokolün 1 Kasım 1998'de yürürlüğe girerek AİHS'ni değiştirmesinin ardından 33. sırada yer almaktadır.

⁹² Danimarka/Türkiye Başvurusu (No.9942/82); Fransa/Türkiye Başvurusu (No.9940/82); Hollanda/Türkiye Başvurusu (No.9944/82); İsveç/Türkiye Başvurusu (No.9943/82); Norveç/Türkiye Başvurusu (No.9941/82).

⁹³ AİHM, 1 Kasım 1998'de yürürlüğe giren 11 no.lu ek protokol ile değiştirilmeden önce başvuruların kabuledilebilirliğini inceleyen Avrupa İnsan Hakları Komisyonu ve başvuruların esası hakkında karar veren Avrupa İnsan Hakları Divanı'ndan oluşmaktaydı.

⁹⁴ European Commission of Human Rights, **Communiqué**, C (82) 33, 2 Temmuz 1982.

⁹⁵ Henri Labayle, "Article 24," **La Convention Européenne des Droits de l'Homme: Commentaire article par article**, der. Decaux; Imbert; Pettiti, Paris, Economica, 1995, s.571 – 578.

V) Türkiye'nin 1980 –1983 döneminde Avrupa Konseyi'ne ilişkin tutumu

16 Ekim 1980 tarihinde gerçekleştirilen AK Bakanlar Komitesi toplantısında Türkiye'yi temsil eden Dışişleri Bakanı İlder Türkmen, Türk hükümetinin ülkede mümkün olan en kısa zamanda parlamenter demokrasinin yeniden tesis edilmesi yönündeki kararlılığını vurguladı. Türk hükümetinin söz konusu geçiş döneminde hukukun üstünlüğü ve insan haklarına saygı ilkelerine tam anlamıyla saygı göstereceğini teyid ederek, Türkiye'nin AK Statüsü'nün üyelik ehliyet şartlarını belirleyen 3. maddesindeki ilkelere uygun davranacağı konusunda garanti verdi.⁹⁶

MGK tarafından görevlendirilen Bülend Ulusu Hükümeti, AK üyeliğine ve bu örgütle işbirliğine büyük önem verdi. Bunun karşılığında, Türk hükümeti, AK çevrelerinden *“Türkiye'nin yer aldığı coğrafi bölgedeki durumunu ve son yıllarda içinden geçmiş olduğu olayları gerçekçi bir gözle değerlendirmeleri”* ve *“tarihin akışı içinde Türk Silahlı Kuvvetleri'nin ülkenin yönetimine el koyuşunun insan hak ve hürriyetlerini ve gerçek demokrasiyi pekiştirmek amacıyla olduğunu ve daima bu mutlu sonuca ulaştığını gözden uzak tutmamaları”*nı bekledi.⁹⁷

---

⁹⁶ Council of Europe – Parliamentary Assembly, **Statutory Report: Communication on the activities of the Committee of Ministers, Doc.4659**, 32nd Ordinary Session, Third Part, Documents, Working Papers, 26-30.01.1981, Vol.VIII, Strasbourg, 1981; ayrıca Semih Günver, **Kızgın Dam Üzerinde Diplomasi: Avrupalı Olmanın Bedeli**, İstanbul, Milliyet Yayınları, 1989.

⁹⁷ Başbakan Bülend Ulusu'nun 6 Aralık 1980 tarihli basın toplantısı.

Yukarıda yer alan söylem ve beklentilerin, Türkiye’de askerlerin yönetimde kaldığı zaman zarfında birçok kez tekrarlandığı ve bu geçiş döneminde Türk Hükümeti’nin dış dünyaya karşı savunmasının temel direğini oluşturduğu görüldü.

Türkiye’de yönetimi devralan askerler bir yandan ellerindeki olağanüstü yetkileri tüm sistemi istedikleri gibi değiştirmek için kullanmak isterken, Avrupa’yı tamamen bir yana bırakıp Türk dış politikasındaki Batı bağlantısını görmezlikten gelediler. Bu nedenle, demokrasiye dönüş sürecinde, AK’nin hassasiyetlerini gözetenek, AKPM’de vücut bulan Avrupa kamuoyunun vicdanını dikkate aldılar.

Türkiye’deki durumun AK üyeliğinin getirdiği yükümlülük ve taahhütlerle bağdaşmadığının farkında olan Türk Hükümeti, Batılı devletlerin endişelerini anlayışla karşılamakla birlikte, ilgili ülkelerin, yardım etmek isterken, zaman zaman Türkiye’nin özel durumunu dikkate almayarak izledikleri yapıcı olmayan tutumları eleştirmekten geri kalmıyordu.

Dışişleri Bakanı İlder Türkmen, bu yönde yaptığı ilk uyarılardan birinde, AK’nin Türkiye’nin parlamenter demokrasiye dönüşüyle yakından ilgilendiğini, Türkiye’nin bu endişeleri anlayışla karşıladığını ve askerî yönetimin en kısa zamanda parlamenter demokrasiye dönüleceği konusunda gerekli garantileri verdiğini, ama Strasbourg’da Türkiye’de demokrasinin teşvik edilmesi için nasıl davranılması gerektiği konusunda bir algılama yanlışlığı yapıldığını ve sonuçta Türkiye’yi ters yöne sevk edebilecek bir baskı uygulandığını kaydetti.⁹⁸

---

⁹⁸ Mario Modiano, “Turkey is prepared to withdraw from the Council of Europe”, **The Times**, 13 Şubat 1981.

Türk Hükümeti'nin, demokrasiye dönüş için bir takvim belirlenmesi ve bu yönde somut adımların atılması konusundaki baskılardan etkilenmediğini söylemek yanlış olur. AKPM, Türk Hükümetinin demokrasiye dönüş vaatlerini dikkate almakla birlikte, bu sürecin bir takvime bağlanması yönünde baskı uyguladı. 12 Eylül'de havalanan tozların yatışmasının ardından Türkiye'deki durumu daha yakından izleme imkanı bulan AKPM, askerî yönetimin demokrasiye dönüş konusunda yeteri kadar hızlı hareket etmediği sonucuna vararak, 1981 sonlarına doğru demokrasiye dönüş takviminin belirlenmesini amaçlayan baskıları artırdı.

1981 senesinin sonlarına doğru AK ile Türkiye arasındaki ilişkiler olabildiğince gerginleşti. AKPM'nin sabırsızlığı karşısında Türkiye demokrasiye dönüş yönünde söz verdiği gibi herhangi bir somut adım atamadı. Bu aşamada, AK'den gelen baskı karşısında Başbakan Uluşu, gerekmesi halinde Türkiye'nin AK'den çekileceğini açıkladı.⁹⁹ Buna rağmen, daha önce de belirttiğim gibi (s.36) Türk hükümeti bu gerginliği daha fazla devam ettirmedi.

Orgeneral Evren, 30 Aralık 1981'de yaptığı bir açıklama ile anayasa taslağının 1982 sonbaharında referanduma sunulacağını, genel seçimlerin ise 1983 veya en geç 1984 ilkbaharında yapılacağını müjdeledi.¹⁰⁰ 8 Ocak 1982'de ise kendisini ziyaret eden AKPM heyetine, bireysel olarak adalet bakanına ulaştırılan her türlü işkence iddiasının gerektiği şekilde soruşturulacağı konusunda garanti verdi. Evren'in demokrasiye dönüş takvimi konusundaki açıklaması ve AKPM heyetine verdiği garanti, AKPM çevrelerini belirli bir süre yatıştırdı.

---

⁹⁹ Hükümet Brifingi, Ankara, 14 Aralık 1981.

¹⁰⁰ Evren, C.2., s.491.

Daha önce de belirttiğim üzere, Orgeneral Evren'in, büyük ölçüde söz konusu baskıların sonucunda, ancak her zamanki gibi söz konusu adımın dış baskılar nedeniyle atılmadığı izlenimini vermeye özen göstererek yaptığı açıklamanın, geniş bir AKPM heyetinin Türkiye'yi ziyaretinden bir hafta önce yapılmış olması, söz konusu açıklamanın özellikle kimlere yönelik olarak yapıldığı hakkında bir fikir veriyor.

Söz konusu baskılar sürerken, Türkiye, Kasım 1981'de sırası gelen Bakanlar Komitesi Dönem Başkanlığı'nı ülkede demokrasinin tekrar tesis edileceği tarihe kadar ertelemek durumunda bırakıldı.

AK, Türkiye'de demokrasiye dönüş takviminin uygulamaya geçirilmesinin her aşamasını yakından izlemeye aldı ve her adımda Türk Hükümetine uyarılarda bulundu. Türk Hükümeti, söz konusu uyarıları dikkatle not ettiyse de, her zaman tam olarak dikkate almadı.

Kurucu Meclis'in oluşturulması, anayasa taslağının hazırlanması, referanduma sunulması ve ardından hazırlanan Siyasi Partiler Kanunu, Seçim Kanunu, Sendikalar ve Toplu Sözleşme Kanunu ve Basın Kanunu'nun incelenmesi ve benimsenmesi ile parlamenter seçim gibi ana dönemeçlerde, AKPM gelişmeleri memnuniyetle karşıladıysa da, eksiklikleri eleştirmekten geri kalmadı. Zaman zaman sert uyarılarda bulundu.

Türk Hükümeti, söz konusu uyarılara cevaben, genellikle ülkenin yer aldığı coğrafyadaki zorlukları ve jeo-stratejik önemini vurguladı ve ülkenin kendine has iç dinamiklerinin diğer Avrupa ülkelerinden ne kadar farklı olduğunu hatırlattı; baskılar had safhaya geldiğinde ise işi AK'den ayrılma tehdidinde bulunmaya kadar götürdü. Ne var ki, sonuçta, Avrupa ile bağlarını koparmayı tercih etmeyen Türkiye, uzlaşmacı bir

tutum izleyerek AK'yi tamamen tatmin etmeyen, ancak ilişkilerin örgütten atılmasına götürecekt kadar da gerginleşmesine izin vermeyen ara yollar bularak durumu idare etti.

D) AKPM'nin tutumu (1984 - 1986)

12 Eylül'de iktidara gelen askerî yönetimin açıkladığı takvim uyarınca 6 Kasım 1983 tarihinde gerçekleştirilen genel seçimlerin sonucunda Anavatan Partisi (ANAP), toplam 399¹⁰¹ milletvekilinden oluşan ve sadece üç partinin¹⁰² temsil edildiği TBMM'de

---

¹⁰¹ 6 Kasım 1983 tarihinde gerçekleştirilen genel seçimler sonucunda TBMM, aslında olması gereken 400 üyeden 1 eksikle, toplam 399 üyeden oluştu.

211 sandalye ile çoğunluğu sağladı. Devlet Başkanı Evren, Hükümeti kurma görevini, 7 Aralık 1983 tarihinde ANAP'ın Başkanı Turgut Özal'a verdi. Oluşturulan I. Özal Hükümeti 13 Aralık 1983'de TBMM'den güvenoyu aldı.

6 Kasım 1983'de gerçekleştirilen parlamenter seçimlerin ardından AKPM'nin Türkiye'ye karşı tutumunda belirgin bir yumuşama görülmedi. Buna rağmen, MGK'nin ortadan kalkması ve yönetimin sivil otoriteye geçmesi ihtiyatlı bir rahatlama yarattı. Bu seçimlerin sonucunda kurulan Özal Hükümeti ile yeni TBMM, AK ilkeleri perspektifinden bakıldığında kusursuz olmasa bile AKPM'den yöneltilen eleştiri ve taleplere daha duyarlı bir muhatap olarak ortaya çıktı. Ayrıca, askerî yönetimle karşılaştırıldığında demokrasiye dönüş yönünde göz ardı edilemeyecek bir ilerleme oluşturduğu görüldü. Türkiye'nin AK'den ihracını talep eden söylemler gündemden kalktı. Bu, Türkiye'de çoğulcu demokrasinin yeniden tesisi yönünde kaydedilen gelişmelerin ışığında, bu ülkeye uygulanan yakın izlemenin sona erdirilmesine giden yolun başlangıcını oluşturdu.

Bununla birlikte, yeni oluşturulan TBMM ve Hükümet, AK çevrelerinde hemen kabul görmedi. Hatırlanacağı üzere, AKPM, daha seçimler yapılmadan önce tavır alarak, 1982 Anayasası'nın demokratik olarak uygulanmadığını, bu çerçevede hazırlanan yasaların serbestçe tartışılabilmesi için gereken ortamın yaratılmadığını, MGK'nin siyasi hayata getirdiği kısıtlamalar altında yapılacak seçimler ile belirlenecek parlamentonun temsil yeteneğinin olmayacağını belirtmişti.¹⁰³

---

¹⁰² Anavatan Partisi (Turgut Özal), 211 milletvekili, Halkçı Parti (Necdet Calp), 117 milletvekili, Milli Demokrasi Partisi (Turgut Sunalp) 71 milletvekili.

¹⁰³ Council of Europe – Parliamentary Assembly, **Resolution 803 on the situation in Turkey**, 35th Ordinary Session, Second Part, 26.09 – 6.10.1983, Adopted Texts, Strasbourg, 1983.

AKPM, genel seçimleri izleyen dönemde, daha önceki saptamalarına dayanarak daha da ileri gitti ve yeni oluşturulan TBMM'nin AKPM'ye heyet göndermemesi için Türk makamlarını uyarmak ve ikna etmek üzere AKPM Başkanı'nı Türkiye'ye yollamak da dahil olmak üzere bir dizi önleme başvurdu.

Buna karşın, Özal Hükümeti, AKPM'nin bu konudaki uyarılarını dikkate almadı. Gerek AKPM, gerek Bakanlar Komitesi kanadında meşruiyetini ispatlamak istercesine Ocak 1984'te düzenlenen AKPM Genel Kurulu oturumuna yeni oluşturulan TBMM içinden belirlenen bir parlamenter heyet gönderildi. Uzun tartışmalara ve çeşitli olaylara konu olan Ocak 1984 oturumu sırasında Türk parlamenter heyetinin yetki belgeleri ne onaylanabildi, ne de reddedildi. Buna rağmen, Türk parlamenter heyetinin yetki belgeleri Mayıs 1984'te onaylanabildi.

B) 6 Kasım 1983 genel seçimlerinin ardından AKPM'de Türkiye'ye yönelik eleştirilerde yumuşama

12 Eylül'den 3 sene sonra gerçekleştirilen genel seçimler sonucunda yeniden oluşturulan TBMM ve kurulan Özal Hükümeti AKPM'de çok sıcak karşılanmadı. Daha söz konusu seçimler düzenlenmeden önce, 1982 Anayasası'nın demokratik şekilde uygulanmadığı, bu çerçevede hazırlanan Seçim Kanunu, Siyasi Partiler Kanunu ve diğer bazı kanunların hazırlık aşamasında serbest şekilde tartışılmasına imkân tanınmadığı, yeni partilerin oluşturulmasına engel olduğu ve özellikle serbest bir tartışma ortamının mevcut olmadığı kaydedilerek, bu koşullar altında yapılacak seçimlerle belirlenecek

parlamentonun AKPM’de kabul edilmeyeceği ifade edilmişti.¹⁰⁴ AKPM Genel Kurulu, böylece, 30 Eylül 1983’de benimsediği 803 sayılı karar ile bir yandan Türkiye’ye gözdağı verirken, diğer yandan da kendi hareket sahasını daralttı.

AKPM, 1983 sonunda düzenlenen genel seçimlerin adil olduğunu ve ortaya konan seçeneklerin fazla olmamasına rağmen seçimlere katılım oranının yüksekliğini tescil etmekle beraber, yeni oluşturulan meclise ve bu meclisten çıkan hükümete şüpheyle yaklaştı. Öyle ki, AKPM Başkanı Karl Ahrens, Siyasi İşler Komisyonu’nun telkini üzerine 23-25 Ocak 1984 tarihlerinde Türkiye’yi ziyaret etti ve Türk makamlarından, AKPM Genel Kurulu’nun Mayıs 1984’da birinci bölümü yapılacak 36’ncı oturumuna kadar AKPM’ye parlamenter heyet göndermekten imtina edilmesini talep etti.

AKPM Başkanı Ahrens söz konusu ziyareti sırasında, Devlet Başkanı Evren, Başbakan Özal, Dışişleri Bakanı Halefoğlu, TBMM Başkanı Karaduman ve TBMM’de temsil edilen üç siyasi partinin temsilcileri ile 25 Mart 1984 tarihinde yapılması öngörülen yerel seçimlere katılmalarına izin verilen diğer iki partinin başkanları veya temsilcileriyle görüşmelerde bulundu. AKPM Başkanı, Özal Hükümeti’nin Ocak 1984 oturumuna parlamenter heyet göndermekten imtina etmeye yanaşmadığını görerek Strasbourg’a döndü. Nitekim, Türk Hükümeti yeni bir AKPM heyeti¹⁰⁵ belirleyerek, yetki belgelerini Ocak 1984’te AKPM Sekreteryasına ilettiler.

---

¹⁰⁴ Council of Europe – Parliamentary Assembly, **Resolution 803 on the situation in Turkey**, Strasbourg, 1983.

¹⁰⁵ Asil üyeler: Bülent Akarcalı, Yılmaz Altuğ, Fethi Çelikbaş, Memduh Gökçen, Aydın Güven Gürkan, Kamran İnan, Cahit Karakaş, Hayrettin Ozansoy, İsmet Özarslan, Paşa Sarıoğlu, İhsan Tombuş, Leyla Yeniay-Köseoğlu; Yedek üyeler: İlhan Aküzüm, Türkan Arıkan, A. Savaş Arpağioğlu, Ali Rıfki Atasever, Halûk Bayülken, Mustafa Çelebi, Rafet İbrahimioğlu, Göksel Kalaycıoğlu, Naci Mimaröğlu, K. Nuri Nehrozoğlu, Tınaz Titiz, M. Vasıf Yücel.

Konuyu inceleyen Hukuk İşleri ve İnsan Hakları Komisyonu raportörü Alder, bu aşamada Türk heyetinin yetki belgeleri üzerinde bir karara varmak için erken olduğunu belirterek, konunun AKPM Genel Kurulu'nun Mayıs 1984'te toplanacak 36. dönem oturumunda tekrar ele alınmasını teklif etti.¹⁰⁶ AKPM Genel Kurulu'nun Ocak 1984'te düzenlenen oturumunda söz konusu rapor üzerinde heyecanlı tartışmalar cereyan etmesine rağmen konuya ilişkin karar tasarısının oylanması, Genel Kurul oturumuna hizmet veren simültane tercümanların son anda greve gitmesi nedeniyle mümkün olmadı. Konu zorunlu olarak Mayıs 1984'te toplanacak oturuma ertelendi.¹⁰⁷ Böylece, Türk heyetinin yetki belgeleri ne onaylanabildi, ne de reddedildi. Bununla birlikte, bahse konu yetki belgelerinin büyük olasılıkla reddedilmeleri beklendiğinden, Türk heyeti, konuyla hiçbir ilgisi bulunmayan bir olay sayesinde tatsız bir durumdan onurlu bir şekilde kurtulma imkânı buldu. Bahse konu Türk heyetinin yetki belgeleri daha sonra Mayıs 1984'te düzenlenen bir sonraki Genel Kurul oturumunda Steiner ve Stoffelen'in yoğun desteğiyle onaylandı.

1) AKPM heyetinin 25-28 Nisan 1984 tarihlerinde Türkiye'yi ziyareti ve Mayıs 1984'te kabul edilen 822 sayılı karar

---

¹⁰⁶ Council of Europe – Parliamentary Assembly, **Report on giving an opinion on the credentials of the Turkish delegation to the Assembly**, Doc.5176, 35th Ordinary Session, Third Part, 30.01 – 2.02.1984, Documents, Working Papers, Vol.VI., Strasbourg, 1984.

¹⁰⁷ Anılan dönemde, T.C. Dışişleri Bakanlığı'nda Çok Taraflı Uluslararası Örgütlerden Sorumlu Genel Müdür Yardımcılığı görevini yürütmüş bulunan Mehmet Ali İrtemçelik ile 25 Nisan 2001 tarihli söyleşi.

AKPM Siyasi İşler ile Hukuk İşleri ve İnsan Hakları komisyonlarının üyelerinden oluşan ortak bir heyet 25-28 Nisan 1984 tarihlerinde Türkiye'yi ziyaret ederek yetkili makamlarla görüşmenin yanı sıra cezaevlerinde de incelemelerde bulundu. Heyet, Türkiye'de son dönemde belirgin bir gelişmenin gözlemlendiği ve demokrasinin yeniden tesisi konusunda ilerleme kaydedildiği sonucuna vardı. Heyet üyeleri arasında Türkiye'deki gelişmelerin derecesi ve belirli unsurların öncelikleri konusunda anlaşmazlıklar bulunmasına rağmen Siyasi İşler Komisyonu raportörü Steiner olumlu hususlara öncelik veren bir rapor hazırladı.

Steiner, raporunda, 6 Kasım 1983'de yapılan genel seçimlerde siyasi partilerin maruz bırakıldıkları kısıtlamalar nedeniyle, bu seçimler sonucunda kurulan parlamentonun temsil yeteneğinin tam olmadığını ve bu yanlışlığın ancak yeni seçimlerle giderilebileceğini belirtmekle birlikte, seçimlerin düzenleniş biçimi bakımından adil ve düzenli olduğunu yazdı. 25 Mart 1984'te düzenlenen yerel seçimleri ise, siyasi partilere getirilen sınırlamaların da kaldırılmış olması nedeniyle kusursuz olarak tanımladı. Her iki seçimin sonucunda Özal Hükümetinin büyük bir kamuoyu desteğini sağladığını vurguladı. Steiner, esasen terörizmle mücadele amacına hizmet eden sıkıyönetimin artık hedefine ulaştığını, ülkede güvenliğin sağlandığını, dolayısıyla aşamalı olarak kaldırılması ve nihayet AİHS ilkeleri hilafına önlemlerin alınmasını mümkün kılan geçici derogasyondan vazgeçilmesi zamanının geldiğini savundu.¹⁰⁸ Raportör, işkence ve kötü muamele iddialarını yakından incelediklerini ve Türk Hükümetinin bu iddialara ve cezaevi koşullarına duyarlılıkla yaklaşarak iyileştirmeler yapmak için çaba gösterdiğini gördüklerini, TBMM bünyesinde bu amaçla bir komisyon

---

¹⁰⁸ Söz konusu derogasyonun kaldırılması ancak 29 Ocak 2002'de mümkün oldu.

oluşturulmasının da bu konudaki siyasi iradeye işaret ettiğini kaydetti. Öte yandan, yargılamaların uzunluğu, davalarda savunma avukatlarının maruz kaldıkları güçlükler, siyasi partilere getirilen kısıtlamalar ve Yükseköğretim Kurulu'nun eğitim ve vicdan alanındaki faaliyetlerini eleştirmekteydi. Steiner, Türkiye'de eleştirilecek daha birçok konu bulunduğunu ve bu nedenle yeni oluşturulan parlamentonun söz konusu olumsuzlukları gidermek için derhal harekete geçmesinin şart olduğunu vurguladı¹⁰⁹.

AKPM'de insan hakları alanında takındığı radikal tavırla tanınan Hukuk İşleri ve İnsan Hakları Komisyonu'nun Türkiye raportörlüğünü yürüten Hollandalı parlamenter Pieter Stoffelen'in 25-28 Nisan 1984 tarihlerinde gerçekleştirilen ziyarete ilişkin saptamaları, Steiner'in raporunda yer alanlardan genel olarak farklı olmadı. Stoffelen, 6 Kasım seçimleri sonucunda oluşturulan parlamentonun Türk halkını temsil eden demokratik bir kurum olarak tanımlanamayacağını, esasen söz konusu seçimlerin ardından Türkiye'nin AK üyeliğinden ihraç edilmesinin lazım geldiğini, bununla birlikte, askerî yönetimden sivil yönetime geçiş konusunda büyük aşamaların kaydedildiğini dikkate alarak, Türkiye'nin AK ile bağlarının kesilmesinin tarihî bir hata oluşturacağını savundu. AKPM 12 Eylül'ün hemen ardından Türkiye'nin üyelikten çıkarılmasına yönelik talepleri onaylamamışken ve Türkiye'de yönetim sivillere devredilirken böyle bir yaptırıma başvurulması mantıksız olacaktı. Bir ikilemde kaldığını kendisi de itiraf eden Stoffelen, raporunda, demokratik normların altında kaldığı savunulan 6 Kasım 1983 seçimleri ile oluşturulan yeni hükümet ve parlamentoyu

---

¹⁰⁹ Council of Europe – Parliamentary Assembly, **Report on the situation in Turkey**, Doc.5208, 36th Ordinary Session, First Part, 7-11.05.1984, Documents, Working Papers, Vol.I., Strasbourg, 1984.

Türkiye'nin AK ilkelerine uyumlu olarak hareket etmesini sağlayabilecek yegâne umut olarak ilân etti¹¹⁰.

Bu çerçevede, AKPM Genel Kurulu'nun 10 Mayıs 1984 tarihli birleşiminde kabul edilen karar¹¹¹ ile Steiner'in yukarıda bahsedilen raporunda kayıtlı saptamalar aynen kabul edildi. Türkiye, bu çerçevede:

- işkence ve kötü muameleye karşı daha sert tavır takınılması ve bu yöndeki iddiaları ısrarlı şekilde takip edilmesi,
- cezaevlerindeki durumu iyileştirilmesi,
- yargılama sürelerini kısaltılması ve savunma hakkına saygı gösterilmesi konusunda uyarıldı.

Türkiye'ye ayrıca,

- sıkıyönetimin ülke çapında aşamalı olarak kaldırılması,
- AİHS ilkelerine getirilen geçici derogasyonun zaman geçirilmeden kaldırılması,
- herhangi bir eyleme karışmamış olup sadece savunduğu fikirlerinden dolayı mahkûm edilenlerin affedilmesi
- ve siyasi çoğulculuk, sendikacılık, basın ve ifade özgürlüğü yoluyla ülkede çoğulcu demokrasinin pekiştirilmesi çağrısında bulunuldu.

Böylece, Türkiye'nin AK'de kalmaya ehil olup olmadığı tartışması gündemden düştü. AKPM, demokrasisi kusurlu da olsa yeniden tesis edildiği teyid edilen Türkiye'ye, gerekli iyileştirmeleri yaparak AK ilkelerine tam olarak uyulması yönünde

---

¹¹⁰ Council of Europe – Parliamentary Assembly, **Opinion on the situation in Turkey**, Doc.5216, 36th Ordinary Session, First Part, 7-11.05.1984, Documents, Working Papers, Vol.I., Strasbourg, 1984.

¹¹¹ Council of Europe – Parliamentary Assembly, **Resolution 822 on the situation in Turkey**, 36th Ordinary Session, First Part, 7 – 11.05.1984, Adopted Texts, Strasbourg, 1984.

uyarı ve eleştirilerde bulunmakla yetindi. Söz konusu karar ile AKPM Siyasi İşler ile Hukuk İşleri ve İnsan Hakları komisyonlarının Türkiye'deki gelişmeleri yakından izleyerek bir yıl sonra Genel Kurul'a tekrar rapor etmekle görevlendirildi.

AKPM Genel Kurulu'nun Mayıs 1984 oturumunda, Türk parlamenter heyetinin durumunu da ele alan AKPM Tüzük Komisyonu, Siyasi İşler Komisyonu raportörü Steiner tarafından hazırlanan raporda yer alan olumlu saptamaların ışığında, Türk heyetinin yetki belgelerinin onaylanmasını tavsiye etti¹¹². AKPM Genel Kurulu bu tavsiyeyi benimseyerek, Türk parlamenter heyetini tekrar bünyesine kabul etti.

Steiner, Türkiye'deki durumu yakından izleme çabaları çerçevesinde Mayıs – Eylül 1984 arası dönemi kapsayan bir ara rapor hazırlayarak Siyasi İşler Komisyonu'nun 27 Eylül 1984 tarihinde Strasbourg'da yapılan toplantısına sundu.¹¹³ Türkiye'deki gelişmeleri özetleyen, somut bilgilere dayanan ve değer yargıları taşımayan kısa raporda, 13 ilde daha sıkıyönetimin kaldırılarak toplam 26 ilin sıkıyönetimin dışında bırakıldığına dikkat çekilmekteydi. İstanbul Sağmalcılar ve Metris Askerî cezaevlerinde siyasi tutukluların koşulları protesto etmek amacıyla giriştikleri açlık grevlerine değinilen raporda, eylemin sürdürülmesi için yasadışı örgütlerce bazı mahkûmlara baskı yapıldığının saptandığı, öte yandan işkence ve kötü muamele iddiaları nedeniyle bazı askerî veya sivil cezaevi müdürleri hakkında cezaî takibat başlatıldığı ve bunlardan yedisinin 3 ila 16 yıl arasında değişen hapis cezalarına, birinin de önce ölüm cezasına çarptırıldığı, ancak bu cezanın daha sonra ömür boyu hapis cezasına çevrildiği

---

¹¹² Council of Europe – Parliamentary Assembly, **Report on the examination of contested credentials**, Doc.5214, 36th Ordinary Session, First Part, 7-11.05.1984, Documents, Working Papers, Vol.I., Strasbourg, 1984.

¹¹³ “Steiner ‘ara’ raporunu verdi”, **Milliyet**, 28 Eylül 1984.

bildiriliyordu. AKPM çevrelerini meşgul eden Barış Derneği davasına¹¹⁴ da atıfta bulunulan raporda, söz konusu davaya bakan askerî savcının 23 kişiden 15'inin serbest bırakılmasını istemesi sürpriz olarak nitelendirildi.

2) AKPM heyetinin 5-9 Mart 1985 tarihlerinde Türkiye'yi ziyareti ve Nisan 1985'de kabul edilen 840 sayılı karar

Mayıs 1984'ten itibaren bir yıl süreyle Türkiye'deki durumu kişisel görüşmeler, gazete haberleri, Türk Hükümeti'nin sağladığı bilgiler, AKPM toplantılarına katılan Türk parlamenterler, Türk siyasi partiler ile Türkiye ve Avrupa'da faaliyet gösteren çeşitli siyasi ve dinî kurumlar aracılığıyla izleyen AKPM Siyasi İşler ile Hukuk İşleri ve İnsan Hakları Komisyonları raportörleri Steiner ve Stoffelen, 5-9 Mart 1985 tarihlerinde Türkiye'yi yeniden ziyaret ettiler¹¹⁵.

Raportörler, Ankara ve İstanbul'da, Başbakan, Dışişleri Bakanı, Adalet Bakanı, TBMM Başkanı, TBMM Dış İlişkiler Komisyonu ve TBMM AKPM heyeti ile görüştüler. Ayrıca, TBMM'de temsil edilmeyen siyasi partiler ve sendikaların temsilcileri, siyasi suçlardan dolayı yargılanan kişilerin avukatları, gazeteciler ve yabancı ülkelerin büyükelçileri ile bir araya geldiler.

Raportörler, ziyaretleri sırasında şiddet eylemlerine karışmamış düşünce suçluları için af ilân edilmesi konusunu yoğun şekilde gündeme getirdiler. Resmî yetkililerin,

---

¹¹⁴ Council of Europe – Parliamentary Assembly, **Written Declaration No.112 on the condemned members of the Turkish Peace Association**, 36th Ordinary Session, Second Part, 26.09 – 4.10.1984, Documents, Working Papers, Vol.II., Strasbourg, 1984.

¹¹⁵ “Avrupa Konseyi raportörleri Ankara’da”, **Cumhuriyet**, 6 Mart 1985.

bunun 1982 Anayasası uyarınca mümkün olmadığını belirtmeleri üzerine, raportörler, gerekmesi halinde Anayasa'nın değiştirilmesini tavsiye ettiler. AKPM'de cereyan eden görüşmelerde, AKPM üyelerini Türkiye'de belirli bir ilerleme olduğuna ikna edebilmek için Türkiye'de fikir suçlarının affedilmesi, sıkıyönetimin kaldırılması ve halen 45 gün olan gözaltı süresinin indirilmesinin gerekli olduğunu, aksi takdirde AKPM'de Türkiye aleyhine ciddi gelişmelerin yaşanabileceğini açıkladılar.¹¹⁶

Ziyaret sonucunda Steiner tarafından Siyasi İşler Komisyonu adına hazırlanan raporda,¹¹⁷ Türkiye'deki tüm siyasi çevrelerin ülkenin Avrupa ile mevcut bağlarının korunması ve bu ilişkinin ülkede kalıcı demokratik koşullar ve ekonomik istikrarın tesisine yardımcı olacağı konusunda hemfikir oldukları saptandı. Ayrıca, ülkede silahlı kuvvetlerin TBMM'nin dışında yer alan politik bir gerçek olarak ortaya çıktığı ve etkisinin her alanda hissedildiği kaydedildi. Bir önceki raporda da ifade edildiği gibi, sıkıyönetimin biran önce kaldırılması talep edildi ve terörizmle mücadelede sağlanan başarı dikkate alındığında bunun aşamalı bir şekilde gerçekleştirilmesinin mümkün olabileceği belirtildi. Basın ve siyaset çevrelerinde önceki döneme kıyasla belirgin bir rahatlamanın fark edildiği, hükümetin daha sert şekilde eleştirilmesinin mümkün olduğu, buna rağmen silahlı kuvvetlere ilişkin sorunların tabu olarak görülmeye devam ettiği kaydedildi. Cezaevlerindeki durumu izlemek üzere TBMM bünyesinde oluşturulan ve milletvekili Bülent Akarcalı'nın başkanlığında faaliyet gösteren komitenin çalışmalarından memnuniyetle bahsedilerek, cezaevlerinde işkence ve kötü muamele iddialarının soruşturulmasının önemi vurgulandı.

---

¹¹⁶ "Af için gerekirse Anayasa'yı değiştirin", *Cumhuriyet*, 7 Mart 1985.

¹¹⁷ Council of Europe – Parliamentary Assembly, "**Report on the situation in Turkey**" Doc.5378, 37th Ordinary Session, First Part, 22-26 Nisan 1985, Documents, Working Papers, Vol.I., Strasbourg, 1985.

Steiner, sonuçta, Türkiye’de son bir sene zarfında çoğulcu demokrasinin yeniden tesisi yönünde olumlu gelişmelerin yaşandığını, ancak tam anlamıyla işleyen bir demokrasinin ortaya çıkabilmesi için daha fazla adım atılmasının gerektiğini, bu yolda ilerlemek için Türk halkının elinden gelen gayreti gösterdiğini, Avrupa’daki kurumların bu yolda Türk halkına mümkün olan azami yardım ve desteği göstermelerinin şart olduğunu ve AK’nin de bu çerçevede insan hakları ve temel özgürlüklerin koruyucusu olarak Türkiye’nin AK Statüsü ve AİHS’ye tam olarak uymasını sağlama görevini sürdürmesinin lazım geldiğini, bu nedenle Siyasi İşler ile Hukuk İşleri ve İnsan Hakları komisyonlarının bir yıl süreyle daha Türkiye’yi izlemeye devam etmekle görevlendirmelerinin yerinde olacağını belirtti.

Hukuk İşleri ve İnsan Hakları Komisyonu Raportörü Stoffelen, özellikle insan hakları alanına ağırlık verdiği raporunda,¹¹⁸ sıkıyönetimin kaldırılması, fikir suçlarının affedilmesi, işkence ve kötü muamele iddiaları, ölüm cezası, siyasi çoğulculuk, sendika ve siyasi partilere tanınan haklar, basın ve eğitim özgürlüğü konularını işledi. Stoffelen, daha önceki raporlarında da belirttiği üzere, 6 Kasım seçimlerinin demokratik ilkelere aykırılığını ve Anayasa, Siyasi Partiler Kanunu ve Seçim Yasası’nın uluslararası standartların altında kaldığını tekrarladı. Sıkıyönetimin tedricen kaldırılıyor olmasından memnuniyet duyulduğunu,¹¹⁹ ancak şiddet olaylarına karışmamış düşünce suçluları için

---

¹¹⁸ Council of Europe – Parliamentary Assembly, **Opinion on the situation in Turkey**, Doc.5391, 37. Ordinary Session, First Part, 22 – 26.04.1985, Documents, Working Papers, Vol.II., Strasbourg, 1985.

¹¹⁹ 822 sayılı kararın benimsendiği Mayıs 1984’ü izleyen bir yıllık dönem zarfında önce Temmuz 1984’te 13, ardından Mart 1985’de 11 ilde sıkıyönetim kaldırıldı. Mayıs 1984’ten önce kaldırılanlar da hesaplandığında sıkıyönetimin sadece 23 ilde hüküm sürdüğü görülmektedir. Bununla birlikte, Ankara, İstanbul ve İzmir’in bu illere dahil olması ve Türkiye çapında yayın yapan gazete ve dergilerin neredeyse tümü ile önemli üniversitelerin hepsinin bu 23 ilde bulunması raportörlerin dikkatinden kaçmadı.

henüz af çıkarılmamış olmasının üzüntü verici olduğunu belirtirken,¹²⁰ TBMM bünyesinde işkence ve kötü muamele iddialarını araştırmak üzere oluşturulan ve Bülent Akarcalı'nın başkanlığını yaptığı komitenin faaliyetlerinden sitayişle bahsetti ve bu alandaki iddiaların devam etmekte olduğunu kaydetti. 12 Eylül 1980'den itibaren 44 ölüm cezasının infaz edildiğini ve yaklaşık 30 ölüm cezasının da onaylanmak üzere TBMM'ne sunulduğunu, bununla birlikte TBMM üyelerinin başka infazların gerçekleşmeyeceğine inandıklarını¹²¹ ifade etmelerinin olumlu olduğunu vurguladı. Siyasi partilere tanınan özgürlüklerin bir önceki döneme kıyasla büyük ölçüde arttığını, basının daha serbest hareket ettiğini, buna karşın sendika ve dernek kurma haklarının sınırlanmaya devam edildiğini, en önemlisi eğitim özgürlüğünün büyük kısıtlamalara tabi tutulduğunu, üniversitelerin Yükseköğretim Kurulu'na bağlandığı ve 500 ila 1.500 öğretim görevlisinin işten atıldığını veya görevden ayrılmak zorunda bırakıldıklarını kaydetti.

Stoffelen, sonuçta, Steiner gibi, Türkiye'de parlamenter demokrasinin yeniden tesisi yönünde önemli adımların atıldığını, bu yöndeki gelişmelerin sürdüğünü, ancak daha katedilmesi gereken çok mesafenin bulunduğunu, öte yandan Türkiye'de görüşülen tüm çevrelerin Türkiye'nin AK'den ihraç edilmemesi gerektiği konusunda hemfikir

---

¹²⁰ Başbakan Özal, Stoffelen'i kabulü sırasında, düşünce suçlularının affedilmesi konusunda en büyük sıkıntının Anayasa'nın 14'üncü maddesinden kaynaklandığını, TBMM'nin Anayasa'nın 87'nci maddesi uyarınca af ilân etme yetkisi bulunmakla beraber, bu yetkinin keza 87'nci madde uyarınca Anayasa'nın 14'üncü maddesindeki fiillerden dolayı hüküm giyenleri hariç tutacak şekilde kısıtlandığını, af çıkarılmak istense dahi Anayasa'nın söz konusu maddelerinin değiştirilmesi için TBMM'de gerekli üçte iki çoğunluğun bulunmasının çok güç olduğunu açıkladı. Söz konusu açıklamanın Stoffelen'i tatmin ettiği görülmektedir.

¹²¹ Gerçekten de Ekim 1984'ten itibaren uygulanmaya başlayan fiili moratoryum, 3 Ağustos 2002 tarihinde kabul edilerek 9 Ağustos 2002 tarihinde yayınlanan 4771 sayılı yasa sonucu ölüm cezası savaş ve yakın savaş tehdidi halleri dışında kaldırılincaya kadar sürdürüldü.

olduğunu, kendisinin de Türkiye ile diyalogun sürdürülmesi ve demokrasiye dönüş yolunda yardım etmeye devam edilmesi gerektiğine inandığını belirtti.

Bu dönemde, Türk makamlarının AKPM'yi etkilemek amacıyla çeşitli toplantıların Türkiye'de yapılması için davetlerde buldukları görülüyor. AKPM Genel Kurulu'nun tüm yetkilerine sahip olmakla birlikte üye sayısı ve ele aldığı raporların önemi bakımından sınırlı bir çerçeveye sahip olması nedeniyle "mini-oturum" olarak tanımlanan Daimi Komisyon'un 1986 yaz toplantısının İstanbul'da düzenlenmesi için yapılan davet, Daimi Komisyon'un 22 Mart 1985 tarihinde Paris'de yapılan toplantısında uygun bulundu. Söz konusu gelişme Türk basınında AKPM ile Türkiye arasındaki ilişkilerde bir yumuşama olarak algılandı ve Türkiye'ye uygulanan yakın izleme süreci konusunda iyimser bir havanın oluşmasına neden oldu¹²². Basında yer alan haberlerden söz konusu iyimser havanın Türk Hükümeti ve AKPM nezdindeki Türk parlamenter heyeti tarafından da paylaşıldığı görülüyor.

Bu iyimser havaya rağmen, AKPM Genel Kurulu'nun Nisan 1985 oturumunda, Türkiye'deki durum raporuna ilişkin görüşmeler hararetli ve uzun geçti. Türkiye'ye sert eleştiriler yöneltildi. Söz konusu eleştirilerin ana kaynağı olarak beliren sosyalist grup üyeleri, Türk Hükümetini 1982 Anayasası'nda gerekli değişiklikleri yapmamakla, AK ilkelerine göre eksikleri bulunan Anayasa'nın demokratik şekilde uygulanmasını sağlamamakla, düşünce suçluları için af ilân etmemekle, cezaevlerinde gerekli reformu gerçekleştirmemekle ve işkence ve kötü muamele iddialarının üzerine kararlılıkla eğilmemekle suçladılar. Ayrıca, AKPM Genel Kurulu'nun Nisan 1985'de

---

¹²² "Avrupa Konseyi'nde olumlu hava", Hürriyet, 23 Mart 1985; "Konsey ara oturumu Türkiye'de yapılacak", **Milliyet**, 23 Mart 1985.

gerçekleştirilen oturumunda (37/1) “Kürt sorunu”nun yoğun şekilde işlenmeye başlamış olması dikkat çekiciydi. Sosyalist grup üyesi parlamenterlerin Türkiye’deki insan haklarının durumu çerçevesinde azınlık haklarına ve Türkiye’deki Kürt kökenli nüfusun durumuna temas ettikleri, hatta söz konusu dönemde gündemde olan Bulgaristan’daki Türk azınlık ile Türkiye’deki Kürtler ve diğer azınlık grupları arasında paralellik kurdukları görüldü. Sosyalist grubun Türkiye’ye yönelttiği eleştirilerinde daha sistemli hareket ettiği bu oturumun başında, Türk parlamenter heyetinin¹²³ yetki belgelerine itiraz edildi. Genel Kurul’da yapılan oylamada Türk heyetinin yetki belgeleri onaylanmakla birlikte, söz konusu hareket Türk tarafına zorlu anlar yaşattı.

Sonuçta kabul edilen karar¹²⁴ ile, Türkiye’de son bir yıl zarfında siyasi ve parlamenter hayatta kaydedilen gelişmeler teyid edildi. Özellikle sıkıyönetim uygulamasının geçerli olduğu illerin sayısının peyderpey azaltılması ve basın özgürlüğü konusundaki iyileştirmeler ve cezaevlerinin durumunu tahkik etmek üzere TBMM’de oluşturulan komitenin çalışmalarından memnuniyetle bahsedildi. Ayrıca, üniversitelere getirilen kısıtlamalar ile DİSK ve Barış Derneği davalarının gidişatından duyulan endişeler kayda geçirildi. Başbakan Özal’ın, yasal olarak 45 gün olarak saptanan tutukluların gözaltında avukatlarına veya yakınlarına gösterilmeden tutulabilme süresinin fiilî olarak 10 günle sınırlandırıldığını açıklaması memnuniyet yaratırken, bu uygulamanın en kısa zamanda gerekli düzenlemelerle yasallaştırılması talep edildi.

---

¹²³ 37’nci Dönem AKPM Genel Kurulu oturumu için onaya sunulan Türk parlamenter heyeti ANAP’tan Prof. Fethi Çelikbaş (heyet başkanı), İsmet Özarslan, İsmet Ergül, Hüseyin Şen, Mehmet Muhlis Arıkan ve Leyla Yeniay-Köseoğlu; Halkçı Parti’den Cahit Karakaş, Paşa Sarıoğlu ve Tülay Öney; Milli Demokrasi Partisi’nden Kâmran İnan ve Prof. Altuğ Yılmaz ile bağımsızlardan Haluk Bayülken’den oluşmaktaydı.

¹²⁴ Council of Europe – Parliamentary Assembly, **Resolution 840 on the situation in Turkey**, 37th Ordinary Session, First Part, 22 – 26.04. 1985, Adopted Texts, Strasbourg, 1985.

AKPM, söz konusu karar ile, bir anlamda 1984'de kabul edilen 822 sayılı karar ile Türk Hükümetinin önüne konan yapılacak işler listesini tekrarladı. Sıkıyönetim uygulamasına son verilmesi, şiddet olaylarına karışmamış düşünce suçluları için af çıkarılması, siyasi çoğulculuk, hukukun üstünlüğü temel insan hak ve hürriyetlerine saygının pekiştirilmesi, ölüm cezalarının TBMM'de onaylanmamasına yönelik çağrılar yinelendi.

Genel olarak bakıldığında, Genel Kurul'da Türkiye'deki duruma ilişkin görüşmeler sırasında eleştirilerin dozu aşırıya kaçtıysa da, sonuçta, Türkiye'de ortaya çıkan olumlu gelişmeleri dikkate alan ve bir önceki yıla oranla daha ılımlı bir karar benimsendi. Türkiye'ye uygulanan denetim süreci bir yıl daha uzatıldı. İlgili komisyonlar Türkiye'deki gelişmeleri yakından izlemeye devam ederek, bir yıl sonra Genel Kurul'a Türkiye hakkında yeni bir rapor sunmakla görevlendirildi.

C) AKPM'nin Türkiye'ye ilişkin izleme/denetleme faaliyetine son vermesi:

AKPM heyetinin 11-15 Mart 1986 tarihlerinde Türkiye'yi ziyareti ve Nisan 1986'da kabul edilen 860 sayılı karar

Türk makamlarının özellikle Türkiye'deki gelişmeleri daha yakından görme fırsatı vermek ve doğrudan etkilemek amacıyla Türkiye'de toplanmaya davet ettiği AKPM Parlamentolararası ve Halkla İlişkiler Komisyonu, 840 sayılı kararın kabulünden bir ay sonra, 29 Mayıs – 1 Haziran 1985 tarihlerinde, önce Ankara'da, ardından da Antalya'da toplandı. Adı geçen komisyon, TBBM Başkan Yardımcısı, AKPM

nezdindeki TBMM heyeti ve TBMM Dış İlişkiler Komisyonu ile bir araya gelerek Türkiye'nin AKPM kararları çerçevesinde kaydettiği gelişmeleri de ele aldı. Türk Hükümetinin destek kazanma çabaları çerçevesinde düzenlenen toplantı sonucunda AKPM Komisyonu üyeleri Türk muhataplarıyla yararlı bir görüş teatisinde bulduklarını ve Türkiye'deki gelişmeleri yakından inceleme fırsatı bulduklarını açıkladılar.¹²⁵

AKPM Siyasi İşler ile Hukuk İşleri ve İnsan Hakları Komisyonları, Nisan 1985'te 840 sayılı kararın kabul edilmesini takip eden bir yıllık süre içinde Türkiye'yi yakından izlemeye devam ettiler. Söz konusu iki komisyonun Türkiye raportörleri Steiner ve Stoffelen, bu bir yıllık sürenin sonunda 11-15 Mart 1986 tarihlerinde Türkiye'yi tekrar ziyaret ederek, ülkedeki gelişmeleri yerinde inceleyerek, özellikle 822 ve 840 sayılı kararlar ile Türk Hükümetinin önüne konan yapılacaklar listesinin ne durumda olduğunu saptama fırsatı buldular.

Raportörler, İstanbul'da Barış Derneği temsilcileri, eski mahkûmlar, mahkûm yakınları, basın mensupları, üniversite temsilcileri, sanayiciler, dinî toplumların temsilcileri, DİSK davası avukatları, eski parlamenterler ve Bakanlar Kurulu üyeleri ile, Ankara'da ise TBMM Başkanı Karaduman, Başbakan Özal, Dışişleri Bakanı Halefoğlu, Adalet Bakanı Eldem, Devlet Bakanı Yılmaz, TBMM'de temsil edilen ve edilmeyen tüm partilerin temsilcileri, bazı parlamenterler, yabancı muhabirler, diplomatlar ve uluslararası örgütlerin temsilcileri ile görüşmelerde bulundular. Sonuçta, Türkiye'nin 12

---

¹²⁵ Council of Europe – Parliamentary Assembly, **Progress Report of the Bureau of the Assembly, the Standing Committee and the Committee on Parliamentary and Public Relations**, Doc.5468, 37th Ordinary Session, Second Part, 25.09 – 3.10.1985, Documents, Working Papers, Vol.V., Strasbourg, 1985.

Eylül'ün ardından geçen süre zarfında çoğulcu demokrasi, hukukun üstünlüğü ve insan haklarına saygı alanlarında önemli gelişmelerin kaydedildiği konusunda görüş birliğine vardılar. Raportörler, söz konusu alanlarda gerçekleştirilmesi gereken reformlar bulunmakla birlikte, ülkenin AK üyeliğinden kaynaklanan taahhütleri konusunda belirli bir standardı aştığı sonucuna vardılar. Bu çerçevede, Türkiye'nin tâbi tutulduğu yakından izleme sürecinin sona erdirilerek, bu ülke hakkında dönemsel raporlar hazırlanmasına gerek kalmadığını savundular.

Raportör Steiner, söz konusu ziyaretin ardından hazırladığı raporunda, Türkiye'de demokrasinin 12 Eylül öncesinde de zaten çok iyi işlemediğini, ülkenin önemli bir bölümünün sıkıyönetim uygulaması altında bulunduğunu ve söz konusu dönemde iç savaşı anımsatan koşullar nedeniyle Türk vatandaşlarının güvenliğinin ciddi şekilde tehlikeye girdiğini, buna rağmen AK'nin söz konusu duruma kayıtsız kaldığını hatırlattı. Yönetime el koyan askerî liderlerin 12 Eylül'ün hemen ardından verilen taahhütlere uyarak 1982 Anayasasının yürürlüğe girmesinden sonra siyasi hayattan büyük ölçüde çekildiklerini, Türk Hükümeti'nin sıkıyönetim uygulamasının peyderpey kaldırılması için çaba sarfettiğini, basın özgürlüğünün bazı sınırlı konular dışında sağlandığını, eski siyasetçilere getirilen 10 yıl süreyle kamuya açıklamada bulunmama yasağının fiilen uygulanmadığını, siyasi partilerin gerek idarî gerek siyasi bakımlardan durumlarını giderek sağlamlaştırdıklarını kaydetti. Steiner, ülkede insan hakları ve hukukun üstünlüğüne saygı ile demokrasinin kalıcı şekilde yerleşmesi için ülkenin öz kaynaklarınca başlatılacak ve desteklenecek bir siyasi gelişimin şart olduğunu, dış

kaynaklı tavsiye, etki ve baskının kalıcı siyasi özgürlük, insan haklarına saygı ve siyasi istikrarı sağlayamayacağını vurguladı.¹²⁶

İşkence ve kötü muamele ile mücadelede ağırlık veren Steiner, siyasi partilerin faaliyetlerinde görülen serbestleşmenin sonucunda milletvekili Bülent Akarcalı'nın liderliğinde oluşturulan ve sivil ve askerî cezaevleri ile karakolları teftiş etme görevini üstlenen TBMM Komisyonu'nun gerçekleştirdiği incelemeler sonucunda bu alanda iyileştirmeler yapılması için hükümete tavsiyelerde bulunmasının memnuniyet verici olduğunu, Adalet Bakanlığı'nın haklarında işkence ve kötü muamele iddiaları bulunan kurum ve görevlileri kovuşturduğunu ve bu alanda açılan bir dizi davada mahkûmiyet kararlarının alındığını, TBMM'de, söz konusu uygulamaların ortadan kaldırılması için ciddi bir kararlılığın bulunduğunu müşahade ettiğini ifade etti. Steiner, bunlara rağmen, bu hedefin bir anda gerçekleştirilmesinin mümkün olmadığını farkında olduğunu, polis ve gardiyanların seçim ve eğitimlerinde daha dikkatli davranılmasının şart olduğunu vurguladı.

Steiner, AİHM'de Türkiye aleyhinde 1 Temmuz 1982 başlatılan Beşler Başvurusu'nun 7 Aralık 1985'de dostane çözüm ile sonuçlandırılmış olmasını ve Türkiye'nin yakın bir gelecekte AİHK'ne bireysel başvuru hakkını tanıyan AİHS'nin 25'inci maddesini¹²⁷ kabul etmeyi düşündüğüne ilişkin açıklamaları memnuniyetle karşıladı.¹²⁸

---

¹²⁶ Council of Europe – Parliamentary Assembly, **Report on the situation in Turkey**, Doc.5546, 38th Ordinary Session, First Part, 21-25 Nisan 1986, Documents, Working Papers, Vol.I., Strasbourg, 1986.

¹²⁷ 11'inci Protokol ile değiştirilen AİHS'nin yeni şeklinde bireysel başvuru hakkı 34'üncü madde ile düzenlenmektedir.

¹²⁸ Beşler Başvurusu'nda varılan dostane çözüm hakkında III. kısımda ayrıntılı bilgi verilecektir.

Steiner, sendikal haklara ilişkin olarak 1982 Anayasası'ndaki kısıtlamaların sürdüğünü, ancak bu alanda sınırlı da olsa bazı gelişmelerin gözlemlendiğini kaydetti.

AKPM, 12 Eylül'ün hemen ardından başlatılan izleme süreci çerçevesinde Türk Hükümeti'nden sürekli olarak şiddet olaylarına karışmamış düşünce suçluları için af çıkarılması talebinde bulundu. Bu talebi yerine getirmeye yanaşmayan Türk Hükümeti, 1986'nın başında, söz konusu baskılara tam anlamıyla boyun eğmemeye çalışarak bir ara yol bulmayı tercih etti ve mahkûmiyetlerinin yüzde 40'ını tamamlamış olan mahkûmların şartlı olarak salıverilmelerini öngören kısmi bir af ilânı için çalışmalar başlattı. Steiner, raporunda, söz konusu çabaları, AKPM'nin talep ettiği siyasi af fikrine uymadığı için eleştirmekle birlikte, mevcut şartlarda Türk Hükümeti'nin söz konusu çabalarını cesaret verici olarak değerlendirdi.¹²⁹ Siyasi İşler Komisyonu raportörü, ayrıca, savcıların çeşitli davalarda ölüm cezasını talep etmeye devam ettiklerini, bazı durumlarda kararın bu yönde olabildiğini, ancak TBMM'nin son bir yıl zarfında hiçbir ölüm cezasını onaylamadığına dikkat çekti.

Steiner, son bir yıl zarfında, üniversitelere ilişkin olarak anayasada yer alan hükümlerde de bir iyileşmenin gözlemlendiğini, öğrenme hakkına ilişkin gelişmelerin yaşandığını, ancak söz konusu gelişmelerin anayasada yer alan hükümler çerçevesinde gerçekleştirildiğini kaydetti.

Steiner, sonuç olarak, AKPM Genel Kurulu'nun Nisan 1986 oturumuna sunduğu raporunda,¹³⁰ Türkiye'deki durumun son bir yıl içinde iyileşmeye devam ettiğini, herşeyden önce, demokratikleşmeye yönelik siyasi iradenin güçlendiğini, AK'nin

---

¹²⁹ Council of Europe – Parliamentary Assembly, **Report on the situation in Turkey, Doc.5546.**

¹³⁰ **Ibid.**

Türkiye’de bu yönde yaşanan hareketlenmeyi desteklemeyi sürdürmesi ve bu ülkedeki gelişmeleri yakından izlemeye devam etmesi gerektiğini belirtti. Bununla birlikte, Türkiye’de yürütülmekte olan demokratikleşme sürecinde herhangi bir kesinti ortaya çıkmadıkça bu konuda bir rapor daha hazırlanarak Genel Kurul’a sunulmasının, gerekli olmadığını savundu. Siyasi İşler Komisyonu’nun Türkiye raportörü Steiner, böylece, Genel Kurul’a, Türkiye’deki ilerlemeleri, 12 Eylül’den beri süren izleme sürecinin kapatılması için yeterli gördüğünü, ancak Türkiye’de demokratikleşme sürecinde herhangi bir aksamanın gündeme gelmesi halinde izleme mekanizmasının yeniden devreye sokulmasını tavsiye etti.

Hukuk İşleri ve İnsan Hakları Komisyonu’nun Türkiye raportörü Stoffelen, 11-15 Mart 1986’da yaptığı ziyaretin sonucunda, son bir yıl zarfında, parlamenter demokrasiye dönüş ve insan haklarına saygı alanlarında belirgin bir gelişmenin yaşandığı konusunda Siyasi İşler Komisyonu Raportörü Steiner ile mutabık kaldı. Sıkıyönetim uygulamasına neredeyse bütün ülkede son verilmiş olmasını memnuniyetle karşıladığını, siyasi partiler ile basın neredeyse tamamen özgür olduğunu, ülkede yaşanan terörizmin büyük ölçüde dış kaynaklı (Irak, İran ve Suriye) olduğunu ve Türkiye’ye büyük zorluklar yaşattığını belirtti.

Stoffelen, Barış Derneği ve DİSK davalarında yargılanmakta olanlardan hiçbirinin tutuklu bulunmamasını olumlu bir gelişme olarak niteledi ve mahkûmların şartlı salıverilmelerine ilişkin yeni yasayı düşünce suçlularına ilişkin sorunun çözümüne yönelik bir adım olarak kabul ederek, ülkedeki genel havayı daha özgür ve rahatlamış bulduğunu ifade etti.

Hukuk İşleri ve İnsan Hakları raportörü, işkence ve fena muamelenin engellenmesine yönelik önlemlerde gelişmelerin gözlemlendiğini, kamuoyunun konuya daha bilinçli yaklaştığını, ancak, bu gelişmelere rağmen işkencenin hâlâ yaygın olduğunu ve yapısal bir sorun oluşturmaya devam ettiğini belirtti.

Stoffelen, düşünce suçlularının ülkede çözümlenemeyen en önemli sorun olarak sürdüğünü ve Türkiye ile AK'nin geri kalan 20 üyesi arasındaki ilişkilerin normalleşmesini engelleyen ciddi bir sorun olmaya devam ettiğine işaret etti.

Stoffelen, sonuç olarak, Türkiye'de demokratikleşme ve insan haklarına saygı konusunda daha çok mesafe kaydedilmesinin gerekli olduğunu, bununla birlikte ülkede bu alanlarda ortaya çıkan gelişmenin yadsınamayacağını vurguladı.¹³¹

AKPM Genel Kurulu'nda Steiner ve Stoffelen tarafından hazırlanan raporların ışığında gerçekleşen görüşmelerin sonucunda kabul edilen karar¹³² ile bir yandan Türkiye'nin kaydettiği aşamalar teyid edilirken, diğer yandan da eksiklikleri ortaya kondu. Bununla birlikte, Türkiye'de demokrasi ve insan haklarına saygı alanında 12 Eylül'ün ardından gelinen noktanın bu ülkeye uygulanan aktif izleme sürecinin sona erdirilerek, pasif bir şekilde sürdürülmesi için yeterli olduğu sonucuna varıldı.

Kararda, son dönemde ortaya çıkan olumlu gelişmeler arasında sıkıyönetim uygulamasının büyük ölçüde kaldırılarak, sadece Irak ve İran sınırında bulunan beş ilde sürdürülmesi, mahkûmlar için şartlı salıvermeyi öngören bir yasanın benimsenmiş olması ve son bir yıl zarfında TBMM'nin hiçbir ölüm cezasını onaylamamış olmasının

---

¹³¹ Council of Europe – Parliamentary Assembly, **Opinion on the situation in Turkey**, Doc.5547, 38th Ordinary Session, First Part, 21-25 Nisan 1986, Documents, Working Papers, Vol.I., Strasbourg, 1986.

¹³² Council of Europe – Parliamentary Assembly, **Resolution 860 on the situation in Turkey**, 38th Ordinary Session, First Part, 21 – 25 Nisan 1986, Adopted Texts, Strasbourg, 1985.

altı çizildi. Ayrıca, Türk Hükümetinin tüm işkence ve fena muamele iddialarının soruşturulacağına ilişkin teminat vermiş olması, TBMM bünyesinde kurulan ve cezaevlerindeki durumun düzeltilmesi için çaba gösteren TBMM Cezaevlerini Teftiş Komisyonu'nun çalışmalarında belli bir ilerleme sağlamış olması, yasaklanan siyasi liderlerin üzerlerindeki kısıtlamaların fiilen kalkmış olması ve Türk Ceza Kanunu'nun gözden geçirilmesi amacıyla oluşturulan 25 kişilik komisyonun çalışmalarına başlamış olması da memnuniyetle karşılandı. Türkiye aleyhine Danimarka, Fransa, Hollanda, İsveç ve Norveç tarafından açılan devlet başvurularının dostane çözüm ile halledilmiş olması (bu konuyu aşağıda ele alacağım) ve Türk Hükümeti'nin çok yakında AİHD'ye bireysel başvuru hakkını tanımayı planladığını açıklaması ise başlı başına olumlu bir gelişme oluşturdu.

Öte yandan, DİSK ve Barış Derneği aleyhinde açılan davaların sürmesi rahatsızlık yaratmaya devam etti.

Söz konusu karar ile AKPM'nin TBMM'nin önüne koyduğu yapılacaklar listesi çok kalabalık olmamakla birlikte ağırlıklı konulardan oluşuyordu. Bu listede, işkence ve fena muamele ile mücadelenin teşvik edilmesi ve yoğunlaştırılması, düşünce suçluları için af ilân edilmesi ve siyasi çoğulculuğun geliştirilmesi ve insan haklarının korunması için gerekli çabanın sürdürülmesi ilk sıraları işgal ediyordu. Siyasi İşler Komisyonu ve Hukuk İşleri ve İnsan Hakları komisyonları, Türkiye'deki gelişmeleri yakından izlemekle görevlendirildi, ancak, bundan önceki kararlarda olduğu gibi daha ileri gidilerek belli bir süre içinde Genel Kurul'a yeni bir rapor sunulması talep edilmedi. Gerçekten de, izleyen dönemde Genel Kurul'da çeşitli siyasi gruplara mensup parlamenterlerin Türkiye aleyhindeki bireysel eleştirileri devam etmekle birlikte, Eylül

1980 – Nisan 1986 döneminde görülen yoğun ve sistematik izleme faaliyetlerine son verildi.

II) AKBK'nin tutumu (1984 – 1986)

AKBK'nin, 1984 – 1986 döneminde Türkiye'deki duruma ilgisi 1980-1983 dönemdekinden de sınırlı oldu. Türkiye, AKBK'nin 1983 sonbaharında gerçekleştirilen 73. ve 1984 ilkbaharında düzenlenen 74. toplantıları dışında ön plana çıkmadı.

AKBK'nin 24 Kasım 1983'de Belçika Dışişleri Bakanı Léo Tindemans'ın başkanlığında gerçekleştirilen 73. toplantısı, 15 Kasım'da Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin (KKTC) ilân edilmesinin yankılarıyla çalkalandı. Türkiye'nin Kıbrıs politikasının mercek altına alındığı bu toplantı sonucunda 21'ler bir nihaî bildiri üzerinde anlaşamadılar. KKTC'nin ilânına ilişkin yankıların uluslararası gündemi meşgul etmeye devam ettiği sırada, 9 Mayıs 1984'te Kıbrıs Cumhuriyeti (Güney Kıbrıs Rum Yönetimi - GKRY) Dışişleri Bakanı'nın başkanlığında gerçekleştirilen 74. AKBK toplantısında Türkiye'ye yönelik ilgi ülkedeki insan hakları ve demokrasi alanındaki gelişmelerden çok Kıbrıs'taki durumdan kaynaklandı. Toplantının, AK AKBK'nin Dönem Başkanlığını yürüten Kıbrıs Cumhuriyeti (Güney Kıbrıs Rum Yönetimi - GKRY) Dışişleri Bakanı Iacovou'nun başkanlığında gerçekleştirilmesi de buna katkıda bulundu. Bu duruma rağmen, söz konusu toplantının sonucunda yayınlanan Nihâî Bildiri'de gerek Türkiye'deki durum, gerekse Kıbrıs'a ilişkin bir ifade yer almadı.

AKBK'nin 73. ve 74. toplantılarında ortaya çıkan bu durumun AKBK'nin Türkiye'ye ilgisizliğinden ziyade, oйдаşma ilkelerine göre çalışmanın gelenek haline geldiği bu organda gerek Kıbrıs, gerek Türkiye'deki duruma ilişkin olarak Nihâf Bildiri'de yer alabilecek bir paragraf üzerinde anlaşmaya varılamamış olmasıyla açıklanması mümkündür. Bununla birlikte, AKBK'nin özellikle Türkiye'deki duruma ilişkin olarak Beşler Başvurusu çerçevesinde Türkiye'den elde edilen bilgiler ve AİHK'nin konuya ilişkin incelemelerini yeterli bulmuş olması da akla yakın geliyor.

İzleyen dönemde, sırayla Fransa, Almanya, Yunanistan, İrlanda ve İtalya dönem başkanlıkları¹³³ sırasında gerçekleştirilen AKBK toplantılarında Türkiye'de durum gündeme gelmediği gibi, konu bu toplantıların sonucunda yayımlanan nihaî bildirimlerde de yer almadı.

12 Eylül 1980'den I. Özal Hükümeti'nin Aralık 1983'de kuruluşuna kadar geçen sürede, AK'ye üyelik ehliyeti hararetle tartışılırken, Türkiye'nin AKBK'de dönem başkanlığını üstlenmesine izin verilmedi. Alfabetik sıra uyarınca İsviçre'nin ardından dönem başkanlığını devralma sırası gelen Türkiye atlandı ve Kasım 1981 – Nisan 1982 tarihleri arasında AKBK dönem başkanlığı, alfabetik sırada, 21'lerin Konseyi'nde, Türkiye'den sonra gelen İngiltere tarafından yürütüldü. 1981'de Türkiye'nin dönem başkanlığını devralma talebi ülkede demokrasi ve insan haklarına saygının henüz tesis edilmediği gerekçesiyle geri çevrildi.¹³⁴ Bu duruma ciddî bir itirazda bulunmayan Ankara, ülkede yönetimin sivillere devredilmesinin ardından, Kasım 1984'te AKBK

---

¹³³ **Fransa** Dışişleri Bakanı Roland Dumas (10 Mayıs – 22 Kasım 1984), **Almanya** Dışişleri Bakanı Jürgen Mollemann (22 Kasım 1984 – 24 Nisan 1985), **Yunanistan** Dışişleri Bakanı Theodoros Pangalos (24 Nisan – 20 Kasım 1985), **İrlanda** Dışişleri Bakanı Peter Barry (20 Kasım 1985 – 24 Nisan 1986) ve **İtalya** Dışişleri Bakanı Giulio Andreotti (24 Nisan – 20 Kasım 1986)

¹³⁴ “La Turquie à la présidence du comité des ministres?”, **Le Nouvel Alsacien**, 21 Kasım 1984; **L'Alsace**, 21 Kasım 1984.

dönem başkanlığını devralma talebini tekrar gündeme getirdi. AKBK'nin 21-22 Kasım 1984 tarihlerinde düzenlenen 76. toplantısına katılan Dışişleri Bakanı Vahit Halefoğlu, Federal Alman Cumhuriyeti'nin ardından ve Yunanistan'ın yerine Nisan – Kasım 1985 döneminde AKBK başkanlığına talip olduğunu AKBK'ye bildirdiyse¹³⁵ de bu talep AKBK'de kabul görmedi.¹³⁶ Türkiye, bunun üzerine AKBK'nin çalışmalarına katılmama kararı aldı.¹³⁷ AKPM Genel Kurulu'nun Nisan 1985 oturumunda Türkiye'ye yönelik eleştirilerin sertleşmesi, öte yandan AKBK'de Beşler Başvurusu ile başlatılan baskıların artmasına karşılık vermek üzere Ankara, AK nezdindeki Daimi Temsilcisi Büyükelçi Filiz Dinçmen'i Mayıs 1985 başında “danışmalarda bulunmak üzere” belirsiz bir süre için merkeze çağırdı.¹³⁸ Bununla birlikte, Büyükelçi Filiz Dinçmen, “danışmalarını” yaklaşık bir ay içinde tamamlayarak Haziran 1985 başında Strasbourg'daki görevine geri döndü.¹³⁹

AK'nin hükümetlerarası kanadında Türkiye'nin durumu, Beşler Başvurusu'nun Aralık 1985'de dostane çözümlerle nihayete ermesinin ardından rahatladı. Teamülden olmamasına rağmen Türkiye, AKPM üyeleri ile Delegeler Komitesi üyelerini bir araya getirerek iki organ arasında doğrudan bilgi teatisi olanağı sağlayan ve normal şartlarda Strasbourg'daki AKPM oturumları sırasında gerçekleştirilen Karma Komisyon toplantısının 2 Temmuz 1986 tarihinde İstanbul'da düzenlenmesini sağladı. 30 Haziran – 3 Temmuz 1986 tarihlerinde İstanbul'da düzenlenen Mini Oturumun (AKPM Daimi Komisyonu) marjında düzenlenen Karma Komisyon toplantısına hitab eden Türk

---

¹³⁵ **Ibid.**

¹³⁶ **L'Alsace**, 21 Kasım 1984.

¹³⁷ “Dönem Başkanlığımız nisanda görüşülecek”, **Tercüman**, 1 Mart 1985.

¹³⁸ “Dinçmen merkeze çağrıldı”, **Cumhuriyet**, 3 Mayıs 1985.

¹³⁹ “Avrupa Konseyi'ne 'protesto' kaldırıldı”, **Güneş**, 9 Haziran 1985.

Dışışleri Bakanı Vahit Halefoğlu, her iki kanadın da sorularını yanıtlayarak, AK'ye verilen önemi vurguladı.¹⁴⁰ Delegeler Komitesi üyelerinin İstanbul'da katıldıkları toplantı sırasında Türkiye'deki durumu yerinde görme fırsatı elde etmeleri (ve büyük olasılıkla "geleneksel Türk misafirperverliği"nden istifade etmeleri) Komite üzerinde olumlu etki yaptı. Beşler Başvurusu'nun dostane çözümle halledilmesi ve AKPM'de Türkiye'ye uygulanan denetim sürecinin sona ermesinin ardından, Kasım 1986 – Mayıs 1987 döneminde Türkiye'nin AKBK dönem başkanlığını üstlenmesine izin verildi.¹⁴¹ Böylece, Türkiye'nin 12 Eylül ertesinde AK'nin hükümetler kanadında maruz kaldığı sıkıntılı dönem sona ermiş oldu.

III) Avrupa İnsan Hakları Komisyonu'nda Türkiye aleyhinde yapılan devlet başvurularının durumu: Dostane çözüm

AKBK'nin Türkiye'deki duruma karşı tutumunda görülen ve büyük olasılıkla gizlilik kurallarına göre çalışması nedeniyle yüzeyde kalan ilgisizliğine rağmen,

---

¹⁴⁰ Council of Europe – Parliamentary Assembly, **Statutory Report of the Committee of Ministers (25 Nisan – 17 Eylül 1986)**, Doc.5625, 38th Ordinary Session, Second Part, 17-25 Eylül 1986, Documents, Working Papers, Vol.V., Strasbourg, 1986.

¹⁴¹ 20 Kasım 1986 – 7 Mayıs 1987 tarihleri arasında AKBK'nin dönem başkanlığını Dışışleri Bakanı Vahit Halefoğlu yürüttü.

Norveç, İsveç, Danimarka, Hollanda ve Fransa tarafından 1 Temmuz 1982’de AİHK nezdinde Türkiye aleyhinde yapılan devlet başvuruları ve bunun öncesinde söz konusu başvurular için geçen hazırlık dönemi AK’nin hükümetlerarası kanadında Türkiye üzerinde ciddi bir baskı oluşturdu. Kıbrıs Cumhuriyeti’nin (Güney Kıbrıs Rum Yönetimi - GKRY) Türkiye aleyhinde Kıbrıs konusuna ilişkin olarak AİHK nezdinde yaptığı ilk üç devlet başvurusu göz ardı edilirse, İsveç, Norveç ve Danimarka Hükümetleri’nin Yunanistan’da iktidara el koyan Albaylar Cuntası aleyhinde Mayıs 1967’de ve Kuzey İrlanda’daki faaliyetlerinden dolayı İrlanda’nın İngiltere aleyhine Aralık 1971’de yaptıkları devlet başvurularından sonra Beşler Başvurusu AK tarihindeki en önemli devlet başvurularından biridir.

Söz konusu başvuru ilgili devletler tarafından Türkiye üzerinde bir siyasi baskı aracı olarak görüldü ve bu çerçevede Türkiye’nin istenilen yönde ilerlemesi için kullanıldı. Başvuran devletlerden birisi olan Danimarka’nın Dışişleri Bakanı Ellemen-Jensen, 15 Mart 1984 tarihinde Danimarka Parlamentosu’nda Türkiye’deki gelişmelere ilişkin bir soru üzerine bilgi verirken, Türkiye aleyhinde AİHK’da başlatılan süreci bu ülkede insan haklarına saygının yeniden tesisi için Türk makamları üzerinde baskı oluşturmanın en etkin ve acil yolu olarak tanımladı.¹⁴²

Genel olarak bakıldığında devlet başvurularının azlığı, başvurunun siyasi niteliğini göstermektedir. Şimdiye kadar yapılan devlet başvuruları ve yapıldıkları ortam yakından incelendiğinde, devlet başvurularının siyasi baskı aracı olarak kullanıldıkları

---

¹⁴² Danimarka Dışişleri Bakanı Ullemann-Jensen’in Danimarka Parlamentosu tutanaklarında yer alan ilgili bölümünün tercümesi şöyle: “... we consider this procedure of complaint the most expedient and effective means to bring pressure to bear on the Turkish authorities with a view to reinstate the respect of human rights in Turkey and so held the victims ...”

görülmektedir. Beşler Başvurusu'nda olduğu gibi zaman zaman birçok devlet tarafından aynı devlete karşı, aynı konuda, aynı başvuru metni kullanılarak AİHK'ye ayrı ayrı başvuruda bulunulmuş olması bu konudaki inancı kuvvetlendirmektedir.¹⁴³

A) Kabul edilebilirlik kararının ardından AİHK'nin dostane çözümü kolaylaştırıcı çalışmaları

AİHK nezdindeki görüşmelere Prof.Dr. Suat Bilge'nin başkanlığında katılan Türk heyeti, beş devlet tarafından sunulan başvurularda yer alan iddiaları reddederek, Türkiye'nin AİHS'nin 15. maddesi uyarınca derogasyonda bulunma hakkını kullandığını, askerî müdahale sırasında ve izleyen dönemde ülkede neredeyse bir savaş halinin ve ulusun mevcudiyetini tehdit eden ciddî bir tehlikenin bulunduğunu savundu.¹⁴⁴

Türk Hükümetinin temsilcileri tarafından AİHK'ye verilen muhtıralarda 12 Eylül sonrasında AKPM'ye ve AKBK'ye verilen gerekçeler tekrarlandı ve bu çerçevede alınan önlemlerin durumun gereklerini aşmadığı belirtilerek, gerçek anlamda demokrasiye dönüş için açıklanan programın izlenmekte olduğu kaydedildi. Türk tarafı, ayrıca, işkencenin sistematik ve idarî bir uygulama olarak varolduğunu redderek, fena muamele ve işkencenin önlenmesi için ilgili makamların çok sayıda yazılı emir

---

¹⁴³ A. Şeref Gözübüyük ve A. Feyyaz Gölcüklü, *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Uygulaması*, 2. B., Ankara, Turhan Kitabevi, 1996, s. 35 – 38. .

¹⁴⁴ Türkiye Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Büyükelçi Nazmi Akıman'ın 1 Şubat 1983 tarihli mutad basın brifingi.

verdikleri ve birçok olayda bu fiillerden suçlu bulunan kişilerin yargılanarak, cezalandırıldıklarını belirtti.¹⁴⁵

Türk tarafının çabalarına rağmen başvurular, 5 aylık bir incelemenin sonucunda, 6 Aralık 1983 tarihinde AİHK tarafından kabuledilebilir bulundu.

AİHK, başvurulara ilişkin olarak verdiği kabuledilebilirlik kararının ardından, bir yandan Sözleşme'nin 28(a) maddesi uyarınca başvuruların esasına ilişkin incelemelere girişirken, diğer yandan da, 28(b) maddesi uyarınca dostane çözüme¹⁴⁶ varılabilmesi için çalışmalar başlatarak, tarafları uygun gördükleri önerileri Komisyon'a iletmeye davet etti. Tarafların öncelikle dostane çözümü tercih ettiklerinin ortaya çıkması üzerine çalışmalarını bu çerçevede yoğunlaştırdı. Bu amaçla altı devletin temsilcileri ile AİHK heyeti arasında bir dizi toplantı düzenlendi.

AİHK, söz konusu çalışmalar sürerken, işkence ve kötü muamele iddialarına ilişkin olarak 25-27 Haziran 1984 tarihlerinde başvuruda bulunan ülkelerin gösterdikleri tanıkları dinledi.¹⁴⁷ Bu amaçla, Ekim ve Kasım 1984 aylarında Komisyon taraflarla ayrı ayrı toplantılar gerçekleştirdi ve incelemelerin ardından Türkiye'ye bir heyet göndermeyi önerdi. Türkiye'nin Aralık 1984'te bu ziyaretin dostane çözüm sürecini kolaylaştıracağı gerekçesiyle AİHK heyetini Türkiye'ye davet etti.¹⁴⁸

---

¹⁴⁵ Mehmet Ali Birand, "İnsan Hakları Komisyonu'nda dava açılması için koşullar doğmadı", **Milliyet**, 31.1.1983.

¹⁴⁶ AİHS sistemi çerçevesinde öngörülen dostane çözüm mekanizması ile tarafların davanın herhangi bir aşamasında anlaşarak uzlaşmalarını sağlamaları için imkân tanınır. Bu mekanizma, gerek bireyin devletlere karşı, gerek devletlerin birbirleri aleyhinde açtıkları davalarda işletilebilir.

¹⁴⁷ Council of Europe, Press Release, "Inter-state applications: The Turkish Case", 14.6.1984; 29.6.1984; 1.8.1984.

¹⁴⁸ Council of Europe, Press Release, "Denmark, France, the Netherlands, Norway and Sweden against Turkey", Strasbourg, 28.1.1985; **AFP**, "Mission de la Commission Européenne des Droits de l'Homme en Turquie", Strasbourg, 28.1.1985.

B) AİHK heyetinin Türkiye'yi ziyareti

AİHK heyeti 27 Ocak – 2 Şubat 1985 tarihlerinde Türk Hükümeti'nin daveti üzerine Ankara, İstanbul ve Diyarbakır'ı ziyaret ederek, Hükümet üyeleri, parlamenterler, ilgili yetkililer, akademisyenler, gazeteciler, sendikacılar ve diğer sivil toplum temsilcileriyle ayrıntılı görüşmeler gerçekleştirdi. Heyet, ayrıca, Diyarbakır, İstanbul ve Ankara'da askerî ve sivil cezaevlerinde incelemelerde bulundu, buralarda görmek istediği her yeri ziyaret etti ve mahkûmlarla özel görüşmeler gerçekleştirme imkânı buldu.¹⁴⁹ Söz konusu görüşmelerin sonucunda Beşler Başvurusunun dostane çözümle sonuçlandırılması seçeneği kuvvetlendi.¹⁵⁰

AİHK heyeti, ziyaret ertesinde hazırladığı gizli bir rapor ile Türkiye'de cezaevlerinde yaygın insan hakları ihlalleri olduğunu ve demokratik sisteme geçişin beklendiğinden yavaş ilerlediğini bildirdi. İtalyan hakim Sperduti, Alman hakim Frowein, İngiliz hakim Fawcett, İsviçreli hakim Trechsel ve İspanyol hakim Carrillo'dan oluşan beş kişilik AİHK heyeti tarafından hazırlanan ziyaret raporu gizli olmakla birlikte, derhal basına sızdı¹⁵¹. AİHK heyetinin raporunda, özellikle mahkûmların maruz kaldıkları işkence ve fena muamele vakalarına dikkat çekildiği, Mamak Askerî Cezaevi'ndeki sert koşullara değinildiği, DİSK ve Barış Derneği davalarına önem atfedildiği, sivil yönetimin askerî idarenin güdümünde olduğu

---

¹⁴⁹ Council of Europe, Press Release, "Denmark, France, the Netherlands, Norway and Sweden against Turkey", Strasbourg, 5.2.1985.

¹⁵⁰ "Avrupa Konseyi heyeti Ankara'da", **Cumhuriyet**, 5 Mart 1985.

¹⁵¹ Dvenilân Ruzicka, "Council of Europe mission sees abuse of rights", **Associated Press**, 13.3.1985.

iddialarına yer verildiği anlaşılıyor.¹⁵² Türk Hükümetinin şiddetli protestolarına ve raporun basına sızdırılmasından sorumlu olanların cezalandırılması yönündeki taleplerine karşın,¹⁵³ AİHK Sekreteryası izinsiz şekilde yayımlanan gizli bilgilerden duyduğu rahatsızlığı ifade etmekle ve aslında AİHK'ne bu mealde bir raporun sunulmadığını açıklamakla yetindi.¹⁵⁴

AİHK heyetinin Türkiye'deki ihlâllere dikkat çeken raporunun basına sızdırılmasının yarattığı olumsuz havaya rağmen, AİHK'nin arabuluculuğu altında yürütülen dostane çözüm görüşmeleri devam etti. İzleyen 11 ay boyunca süren müzakerelerin sonucunda taraflar 6 Aralık 1985'de AİHK'ye dostane çözüme vardıklarını bildirdiler.¹⁵⁵ Dostane çözüme ulaşılması ile Türkiye, AİHK ve başvuru sahibi beş devlet arasında dostane çözüm şartları uyarınca yeni bir dönem başladı. Söz konusu dönemde, dönemsel ziyaret, toplantı ve raporlar aracılığıyla Türkiye'de insan hakları alanındaki gelişmeler izlenmeye devam olundu. Söz konusu dönem dostane çözüm şartları uyarınca 1 Şubat 1987 tarihine kadar sürdü ve AİHK tarafından hazırlanan ancak Türkiye ile başvuran beş devlet arasında kalıp halka açıklanmayan nihai bir rapor ile sona erdi. Böylece 1 Temmuz 1982'de Danimarka, Fransa, Hollanda, Norveç ve İsveç tarafından Türkiye'ye karşı başlatılan süreç kapatılmış oldu.¹⁵⁶

C) Altı devlet arasında varılan dostane çözüm ve şartları

---

¹⁵² "Enquête sur l'état de la démocratie en Turquie", *Dernieres Nouvelles d'Alsace*, 15.3.1985.

¹⁵³ "Ankara proteste contre des fuites a la Commission Européenne des Droits de l'Homme", *AFP*, 18.3.1985; "Ankara wants leaking of critical rights report investigated", *Reuter*, Ankara, 18.3.1985.

¹⁵⁴ Council of Europe, Press Release, "Denmark, France, the Netherlands, Norway and Sweden against Turkey", Strasbourg, 15.3.1985.

¹⁵⁵ European Commission of Human Rights, Report of the Commission, Applications Nos. 9940-9944/82, Strasbourg, 7.12.1985.

¹⁵⁶ Council of Europe, Press Release, "Denmark, France, the Netherlands, Norway and Sweden against Turkey", Strasbourg, 9.12.1985.

Altı devlet arasında varılan dostane çözüm çerçevesinde özellikle AİHS'nin işkence ve fena muameleyi yasaklayan 3. maddesi, AİHS'nin 15'inci maddesi uyarınca getirilen derogasyonlar ve siyasi tutuklulara af konuları ön plana çıktı.¹⁵⁷

1) AİHS'nin 3. maddesine (işkence ve fena muamelenin önlenmesi) ilişkin hususlar

AİHS'nin 3. maddesi çerçevesindeki ihlâllere ilişkin endişelerin karşılanması amacıyla Devlet Denetleme Kurulu'nun askerî ve sivil tutukevleri, cezaevleri ve polis karakolları dahil olmak üzere tüm kamu kuruluşlarının Türkiye'nin AİHS'nin 3. maddesine ilişkin olarak üstlendiği yükümlülüklerle kesin olarak saygı gösterilmesini sağlamakla görevlendirilmesi öngörüldü.¹⁵⁸

Türkiye'nin ayrıca, AİHS'nin 3. maddesinin (tutukluluk şartları ve işlemleri dahil olmak üzere) etkin şekilde uygulanmasını sağlamak üzere aldığı hukuki ve pratik önlemler hakkında Şubat, Temmuz ve Ekim 1986 tarihlerinde AİHK'na rapor vermesi ve her raporu izleyen üç ay içinde şartları taraflar arasında varılacak bir anlaşmayla belirlenecek bir diyalogun gerçekleştirilmesi öngörüldü. Söz konusu diyalogun niteliği belirsiz bırakılmakla birlikte, mektup teatisinden, tarafların talep etmesi halinde süresi

---

¹⁵⁷ European Commission of Human Rights, Report of the Commission, Application Nos. 9940-9944/82, Strasbourg, 7.12.1985.

¹⁵⁸ 1982 Anayasası'nın 108. maddesi uyarınca idarenin hukuka uygunluğunun sağlanması amacıyla Cumhurbaşkanlığına bağlı olarak kurulan Devlet Denetleme Kurulu (DDK), her türlü kuruluşta her türlü inceleme, araştırma ve denetleme yapma yetkisine sahip olmakla birlikte, Silahlı Kuvvetler ve yargı organları DDK'nin görev alanı dışındadır. Bununla birlikte altı devlet arasında varılan dostane çözüm ile DDK'nin askerî cezaevlerini de denetlemesi kabul edildi.

bir haftayı geçmeyecek bir ziyaret şeklinde de gerçekleşebileceği kaydedildi. Dostane çözümde, gizli karakteri vurgulanan diyalogun bitiminde, 1 Şubat 1987'den geç olmamak kaydıyla AİHK'nin nihaî bir rapor hazırlayarak AK üyesi ülkelerin Hükümetlerine iletileceği belirtildi.¹⁵⁹

2) AİHS'nin 15. maddesine (geçici derogasyon) ilişkin hususlar

Altı devlet arasında varılan dostane çözümde, Türk Hükümeti'nin sıkıyönetimin coğrafi alanını tedrici şekilde daraltmış olmasından ve sıkıyönetim idaresinin sahip olduğu gücü sınırlı bir şekilde kullanmaya özen göstermesinden ve en önemlisi Başbakan Özal'ın 4 Nisan 1985 tarihinde ABD'ne gerçekleştirmekte olduğu ziyaret sırasında, sıkıyönetim uygulamasının geri kalan illerde de 18 ay içinde kaldırılacağına açıklanmış olmasından duyulan memnuniyet ifade edilmektedir. Ayrıca, söz konusu sıkıyönetim uygulamaları sırasında kişisel hak ve özgürlüklere kısıtlamalar getiren kararname ve yönetmeliklerde değişiklikler yapılmış olması not edildi.¹⁶⁰

3) Siyasi tutukluların affedilmesine ilişkin hususlar

Dostane çözümde af ilânı konusunun TBMM ve Türk Hükümeti'nin yetki alanına girdiği, af ilân edilmesi için gerekli çalışmaların halihazırda başlatılmış olduğu

---

¹⁵⁹ European Commission of Human Rights, Report of the Commission, Application Nos. 9940-9944/82, Strasbourg, 7.12.1985.

¹⁶⁰ **Ibid.**

ve TBMM’de izleyen aylarda bu konuda görüşmelerin başlatılmasının öngörüldüğü ve Türk Hükümeti’nin konu hakkında AİHK’ye bilgi vereceği kaydedildi.

4) AİHK’nin yorumu

Kendisine sunulan dostane çözümü inceleyen AİHK, beş başvuran devletin, Türkiye’de demokrasinin yeniden tesisi ve AİHS’de kayıtlı hak ve özgürlüklerin güvence altına alınması amacıyla getirilen önlem ve uygulamaları dikkate alarak 12 Eylül 1980 – 1 Temmuz 1982 tarihlerine ilişkin şikayetlerinden vazgeçtiklerini bildirdi. AİHK, Türkiye’de bu dönemde işkence iddialarına uygulanan cezai işlemler ve bu çerçevede verilen mahkûmiyet kararlarını, sıkıyönetimin tedrici olarak kaldırılmasını ve af ilânına ilişkin gelişmeler konusunda kendisini düzenli şekilde verilen bilgileri ve ayrıca altı ülke arasında varılan dostane çözümün kapsadığı unsurları dikkate alarak, dostane çözümün AİHS hükümlerine uygun olduğunu ilân etti. AİHK, ayrıca, dostane çözüm çerçevesinde kendisinden beklenen görevleri yerine getirmeye hazır olduğunu bildirdi.¹⁶¹

5) Neden dostane çözüm?

Türkiye’nin Beşler Başvurusunu dostane çözümle sonlandırmayı tercih etmesinin nedeni açıktır. Dostane çözüm, beş başvurunun birden içeriklerine dair bir rapor hazırlanmadan düşmesini sağlamıştır. Dostane çözümün alternatifi AİHK tarafından Türkiye aleyhine alınacak çok ciddî ihlâl kararlarıdır ki, bu yola gidildiği takdirde

---

¹⁶¹ **Ibid.**

Türkiye'nin AK'den ihracı gündeme gelebilecekti. Türkiye'deki işkence ve fena muamele iddialarını izlemek ve denetlemek üzere yeni bir mekanizma oluşturulması veya bu denetim yetkisinin AİHK tarafından kullanılması gibi taleplerle karşılaşılabilecekken, normal şartlarda öncelikli bir görev alması beklenmeyen DDK'nin AİHK'ye ve beş başvuran devlete bu görevi üstlenebilecek bir kurum olarak kabul ettirilmesi müzakereleri yürüten Türk heyeti için önemli bir başarı olarak görülmelidir. Öte yandan, AİHS'nin korumaya aldığı hak ve özgürlüklerin geçici bir süre için askıya alınabilmesini sağlayan derogasyonun kaldırılmasına ilişkin taleplerin ise basına yapılan genel açıklamalar ile geçirilebildiği anlaşılıyor. Geçici derogasyonu gerekli kılan sıkıyönetim uygulamasının Irak, İran ve Suriye sınırındaki iller dışında kaldırılmış olması başvuran devletleri tatmin etmiş görünüyor. Şiddet olaylarına karışmamış düşünce suçluları için af ilân edilmesi yönündeki talepler ise bir ara yol bulunarak karşılandı ve mahkûmiyetlerinin bir kısmını tamamlamış mahkûmların şartlı olarak salıverilmelerini öngören kısmî bir af ilânı için çalışmaların başlatıldığı açıklandı.

Kamuoylarının baskısı ile yaptıkları başvurunun makul bir çözüme bağlanmasını arzulayan beş devletin dostane çözümü tercih etmeleri daha ziyade siyasi nedenlere dayanıyordu. Türkiye'nin AİHK tarafından mahkûm edilmesi ve 1980-82 döneminde insan haklarını ihlâl ettiğine hükmedilmesi bu ülkelerle Türkiye arasındaki ilişkilerin uzun bir süre normalleştirilememesi ve gerginliğin sürmesi sonucunu doğuracaktı. AİHK'nin bu çerçevede alacağı bir kararın AKBK tarafından tescil edilmesinde beş devletin sağlayacakları bir çıkar yoktu. Sonuçta, beş devlet için Türkiye'den alınacak tavizlerle kendi kamuoylarını tatmin edebilmeleri yeterli oldu. Beş devletin başvurularını sonuna kadar götürmeyerek Türkiye'ye karşı takındıkları uzlaşmacı tutum

sayesinde bu ülkeyle gelecekteki ilişkilerini de kurtarmayı amaçlamış olmaları düşünülebilir.

AİHK'nin de Beşler Başvurusunun dostane çözümle sonuçlanmasını tercih etmesi ve bu yönde çaba göstermesi için gerekli nedenler olduğu görülüyor. AİHK'nin Türkiye'ye karşı vereceği bir ihlâl kararı, kısa sürede devre dışı kalmasına neden olacaktı. Oysa, kamuoyunun işkence ve fena muamelenin önlenmesine ilişkin hassasiyetini değerlendiren AİHK, doğal olarak, dostane çözüm çerçevesinde üstlendiği görevler ile gündemde kalmayı tercih etti. AİHK'ye dostane çözüm çerçevesinde tanınan önemli rol, bu organın konumunu güçlendirmesine fırsat tanıdı.

IV) Türkiye'nin 1984-1986 Döneminde AK'ye İlişkin Tutumu

6 Kasım 1983'de düzenlenen genel seçimlerin ardından TBMM'nin oluşturulmasıyla MGK'nın görev ve yetkilerini TBMM Başkanlık Divanı'na devretmesi ve sivillerin yönetimi devralmasından itibaren demokrasiye dönüldüğü iddiası ile ortaya çıkan Türk hükümeti, bu dönemde, AK ile ilişkilerin normalleştirilmesine yönelik çabalarını artırdı. Özal Hükümeti, AK'de tâbi olduğu yakın izlemeden kurtulmak için her fırsatı kullanmaya başladı.

Söz konusu çabalar esasa ilişkin sorunların çözülmesine yönelik olabildiği gibi, özellikle AKPM üyelerinin Türkiye'deki durumu yakından görerek Türkiye'deki

gelişmeleri doğrudan değerlendirebilmelerini sağlamaya yönelik faaliyetler şeklinde de ortaya çıkabilmekteydi.

Türkiye, 1981 ilkbaharından bu yana AKPM’de temsil edilmemektedir. Özal Hükümeti, ilk olarak, Türk parlamenterlerin AKPM çalışmalarına doğrudan katılabilmelerini sağlamak için girişimde bulundu. AKPM’nin, demokratik temsil yeteneğine sahip olmadığını bildirdiği TBMM’ne ait bir heyetin çalışmalarına katılmasına henüz hazır olmadığını bildirmesine rağmen, Türk parlamenter heyetinin Ocak 1984 oturumuna sunulan yetki belgeleri, daha önce de anlatıldığı üzere, tamamen farklı bir olay nedeniyle askıda kaldı. Sonuçta, söz konusu yetki belgeleri AKPM’nin tavsiye ettiği gibi Mayıs 1984 oturumunda onaylandı, ancak bu arada Türk heyeti de söz konusu iddialaşmayı reddedilmeden atlatmış oldu.

AKPM’nin çalışmalarına doğrudan katılma imkânı bulan Türk parlamenter heyeti, AKPM çevrelerini Türkiye’de yönetimi devralan hükümetin insan hakları, demokrasi ve hukukun üstünlüğü alanlarında iyileştirmeler yaptığını inandırmak için yoğun çaba sarfettiler. Türk heyeti, kendileri gibi siyasetçilerden oluşan diğer AKPM üyelerini etkileyebilmenin en kolay yolu olarak Türkiye’de ortaya çıkan yeni durumu yerinde görmelerini sağlamak olduğunu düşünmüş olacak ki, bu dönemde AKPM’nin çeşitli komisyonlarına ait toplantılar Türkiye’de, özellikle turistik yerlerde düzenlendi.

AKPM’nin Sosyal, Sağlık ve Aile İşleri Komisyonu 15–17 Kasım 1984 tarihlerinde Antalya’da, Bütçe Komisyonu 11–12 Nisan 1985 tarihlerinde İstanbul’da, Milli Parlamentolar ve Halkla İlişkiler Komisyonu 29 Mayıs – 1 Haziran 1985 tarihlerinde Ankara ve Antalya’da, Bölgesel Planlama ve Yerel Yönetimler Komisyonu 11–13 Eylül 1985 tarihlerinde Antalya ve İstanbul’da toplandı. Ayrıca, AKPM mini-

oturumunun Temmuz 1986'da Türkiye'de gerçekleştirilmesi amacıyla 1984'ten itibaren girişimlere başlandı ve sonuçta söz konusu toplantının düzenlenmesi sağlandı. Söz konusu toplantılar, en azından Türkiye'nin AKPM ile işbirliği yapmakta sakınca görmediği ve ülkenin saklayacak bir şeyi olmadığı kanısının yerleşmesinde yardımcı oldu.

Türkiye, 12 Eylül'ün ardından AKBK'de sırası geldiğinde dönem başkanlığı görevini devralmasına rıza gösterilmediğinde ciddi bir tepki vermemişti. Ülkede sivil yönetime geçilmesinin ardından Türkiye, AKBK'de de hakkını aramaya başladı. Kasım 1984'te söz konusu görevi üstlenmeye hazır olduğunu bildirdi. Ne var ki, AKPM'de "Türkiye'de durum" raporları Genel Kurul oturumlarında daimi gündem maddesi olarak yer alırken ve AİHK önünde "Beşler Başvurusu"na ilişkin çalışmalar devam ederken Türkiye'nin bu talebi destek görmedi. Türkiye, söz konusu talebini ısrarlı şekilde gündeme getirmekten vazgeçmedi. Bununla birlikte, Türkiye'nin AKBK'de dönem başkanlığını üstlenmesi Kasım 1984'te ilk talebi yapmasından ancak iki sene sonra ve AKPM'nin izleme faaliyetlerinin sona ermesi ve "Beşler Başvurusu"nun dostane çözüm ile sonuçlanmasının ardından mümkün olabildi.

Söz konusu dönemde Türkiye'ye yöneltilen en ciddi talepler, i) işkence ve fena muamelenin ortadan kaldırılması için gerekli önlemlerin alınması, ii) düşünce suçlularının affedilmesi ve iii) sıkıyönetim uygulamasının kaldırılması olarak ortaya çıktı.

Türkiye, bu üç alanda ortaya çıkan yoğun eleştiri ve taleplere kayıtsız kalmadı. İşkence ve fena muamele ile mücadele için çeşitli önlemler alındı. Ülkede işkence ve fena muamelenin kökünden kazınması tam anlamıyla mümkün olmasa da söz konusu

önlemler, AK heyetlerini işkence ve fena muamelenin Türkiye’de idarî kültürün bir parçası olmayıp, bireysel olduğu ve görevine kötüye kullanan kişilerden kaynaklandığı konusunda ikna etmeye çalıştı. TBMM bünyesinde işkence ve kötü muamele iddialarını araştırmak üzere oluşturulan ve AKPM’de yakından tanınan Bülent Akarcalı’nın başkanlığını yaptığı komitenin faaliyetleri bu alandaki eleştirileri cevaplamakta etkili oldu. TBMM Cezaevlerini Teftiş Komitesi’nin sivil ve askerî cezaevleri ile karakollarda gerçekleştirdiği incelemeler sonucunda bu alanda yapılabilecek iyileştirmelere ilişkin olarak Hükümete tavsiyelerde bulunması TBMM’nin söz konusu uygulamaların ortadan kaldırılması için sahip olduğu kararlılığın göstergesi olarak algılandı. Adalet Bakanlığı’nın haklarında işkence ve fena muamele iddiaları bulunan kurum ve görevliler hakkında açtığı soruşturmalar ve açılan bir dizi davada alınan mahkûmiyet kararları da AKPM’nin Türkiye’ye bakışını yumuşattı.

“Beşler Başvurusu”na ilişkin olarak varılan dostane çözüm çerçevesinde işkence ve fena muamele iddialarını araştırmak ve AİHS’nin 3. maddesinde korunan haklara saygı gösterilmesini sağlamak üzere Devlet Denetleme Kurulu’nun görevlendirilmesi de Türk Hükümetinin söz konusu uygulamaların ortadan kaldırılması konusuna ciddîyetle eğildiği ve konunun ileride de en üst düzeyde izlenmeye devam edileceği şeklinde değerlendirildi.

Yakından izlemeye alındığı dönemde Türk Hükümetine en fazla baskı yapılan hususlardan birisi de düşünce suçlarının affedilmesi konusu oldu. Türkiye’deki yönetim bu alandaki baskılara ilk dönemde direnç gösterdi ve geçiştirmeye çalıştı. Dış baskılara cevaben Türk halkının genel olarak bu yönde bir affa hazır olmadığı savı kullanıldı. Devlet Başkanı Evren, 6 Kasım 1983 seçimleriyle oluşturulan TBMM’nin

ikinci yasama yılının açılışı münasebetiyle yaptığı konuşmasında, düşünce suçlarının affedilmesine kesinlikle karşı olduğunu ilân etti. Ölüm cezasının kaldırılmasına ilişkin olarak Avrupa'dan gelen baskılara ise konunun bir referandum ile Türk halkının görüşüne sunulabileceği şeklinde karşılık verdi. Ayrıca, siyasi yasakların kaldırılmasının ise mümkün olmadığını açıkladı.¹⁶²

AK'den gelen baskıların artarak devam etmesi üzerine, Türk Hükümeti, söz konusu baskılara tam anlamda boyun eğmektense bir ara yol bularak “ne AK'nin dediği olsun, ne de bizimki” siyaseti izledi. Devlet Başkanı Evren düşünce suçlarının affedilmesinin mümkün olmadığı yönünde açıklamalar yaparken, TBMM'de bu alanda bir af tasarısı hazırlandı. Türk Hükümeti 1986'nın başında, daha önce de belirttiğim gibi, mahkûmiyetlerinin yüzde 40'ını tamamlamış olan mahkûmların şartlı olarak salıverilmelerini öngören kısmî bir af ilân etti. Ceza İnfaz Yasası'nda yapılan bir değişiklik sonucunda ülke genelinde mahkûmların önemli bir bölümü tahliye edildi. Söz konusu hal tarzı, AKPM'nin talep ettiği siyasi af fikriyle çakışmasa da Türk Hükümeti'ni siyasi af yönünde yerinden kımlıdatabilme başarısı olarak kabul edildi.

TBMM ve Türk Hükümeti'nin yetki alanına giren siyasi af konusunda gerekli çalışmaların başlatılmış olması Beşler Başvurusu çerçevesinde de önemli yer tutan siyasi af konusunun dostane çözümlerle sonuçlandırılabilmesi için yeterli görüldü, Türk Hükümeti'nin konu hakkında AİHK'ye ileride bilgi verecek olması ile yetinildi.

Türkiye'de 1983'ün sonunda sivil yönetime geçilmesinin ardından, ülkede terörle mücadelede hedefe ulaşıldığı, güvenliğin sağlandığı ve dolayısıyla sıkıyönetim

---

¹⁶² “Evren defies critics”, **The Times**, 2 Eylül 1985.

uygulamasının kaldırılması ve bu çerçevede AİHS ile korumaya alınan hak ve özgürlüklerin bazılarını askıya alınmasından vazgeçilmesine yönelik talepler de arttı.

Temmuz 1984'te 13, ardından Mart 1985'de 11 ilde sıkıyönetim kaldırıldı. Mayıs 1984'ten önce kaldırılanlar da hesaplandığında sıkıyönetim sadece 23 ilde hüküm sürdüğü görülüyor. İzleyen bir yılda ise 18 ilde daha sıkıyönetim uygulamasına son verildi. AKPM Genel Kurulu'nun Nisan 1986 oturumunda Türkiye'ye uygulanan denetim süreci sona erdirildiğinde sıkıyönetim uygulaması sadece beş ilde devam ediyordu. Söz konusu illerin İran, Irak ve Suriye sınırında bulunmaları, 1984 senesinden itibaren bölgedeki terör eylemlerine başlayan PKK'nın da bu illerde yoğun olarak faaliyet göstermesi sıkıyönetim uygulamasının sürdürülmesine anlayış gösterilmesini sağladı.

11-15 Mart 1986 tarihlerinde Türkiye'yi ziyaret eden AKPM Siyasi İşler Komisyonu ile Hukuk İşleri ve İnsan Hakları Komisyonu üyelerinden oluşan heyet üyelerine, Türk Hükümeti ve TBMM üleriyle gerçekleştirdikleri görüşmelerde, Türkiye'nin yakın bir gelecekte AİHK'ye bireysel başvuru hakkını tanımayı öngördüğünü açıklamaları Türkiye'nin tüm insan hakları sorunlarını çözme kararlılığının göstergesi olarak görüldü ve son derece olumlu bir gelişme olarak değerlendirildi¹⁶³. Böylece hakları ve özgürlükleri çiğnenen bireyler Türkiye'yi AİHK'ye şikayet edebilmeleri sağlanarak, Türkiye'nin AİHS'den kaynaklanan yükümlülüklerinin doğrudan AİHK tarafından izlenmesine imkan tanınacaktı. Türk Hükümeti gerçekten de söz konusu görüşmelerden sekiz ay sonra bireylerin Türkiye aleyhinde AİHK'ye başvuruda bulunma hakkını tanıdı.

---

¹⁶³ Council of Europe – Parliamentary Assembly, **Report on the situation in Turkey**, Doc.5546.

Türkiye, AİHS'nin 25. maddesi¹⁶⁴ uyarınca bireysel başvuru hakkını üç yıl süre için tanıdığına ilişkin ilk bildirimini 28 Ocak 1987'de AK Genel Sekreteri'ne verdi ve periyodik olarak verdiği yeni bildirimlerle söz konusu süreyi uzattığını bildirdi.¹⁶⁵ Böylece, Türkiye'nin yetki alanı içinde bulunan herkesin AİHS ile koruma altına alınan hak ve özgürlüklerin ihlâli durumunda Türkiye'yi AİHK'na şikayet edebilmesi yolu açıldı. 22 Ocak 1990 tarihinde de Avrupa İnsan Hakları Divanı'nın zorunlu yargı yetkisinin tanınması¹⁶⁶ ile Türkiye açısından AİHS tam olarak işler duruma geldi. Bireysel başvuru ile AİHD'nin zorunlu yargı yetkisinin kabul edilmesi Türkiye'ye karşı insan hakları ve temel özgürlükleri çerçevesinde yöneltilen eleştirilerin tümüne açık bir yanıt oluşturdu. Türkiye'nin bundan böyle bu konudaki somut iddialara AİHK ve AİHD önünde cevap vermeyi kabul etmesi bu alandaki baskıyı önemli ölçüde azalttı.

---

¹⁶⁴ 11. Protokol ile değiştirilen AİHS'nin yeni şeklinde bireysel başvuru hakkı 34. madde ile düzenlenmektedir.

¹⁶⁵ Gözübüyük ve Gölcüklü, **Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Uygulaması**, s. 40 – 53.

¹⁶⁶ **Ibid.**, s. 129 – 134.

SONUÇ:

TSK'nin 12 Eylül 1980'de ülke yönetimine el koyması Türkiye'de parlamenter demokrasiyi herhangi bir şüpheye yer bırakmayacak şekilde kesintiye uğratmıştır. Askerî yönetimin devlet otoritesinin yeniden tesisi ve siyasi şiddetin ortadan kaldırılması amacıyla yürürlüğe koyduğu uygulamalar, insan hakları ve temel özgürlüklerin ihlali olarak değerlendirilmiş ve ciddi eleştirilere yol açmıştır.

Amacı ne olursa olsun, söz konusu kesinti ve izleyen uygulamalarla insan haklarının ihlâl edildiği iddiaları, Türkiye'nin, demokrasi, hukukun üstünlüğü ve insan haklarına saygı ilkelerine dayanan Batı kulübüne aidiyetinin sorgulanmasına yol açmıştır. Söz konusu dönemde, uluslararası platformda Kıbrıs konusu dışında önemli bir sorunu bulunmayan Türkiye sıkıntılarla karşılaşmış ve demokratik düzenin yeniden kurulması için baskı altında kalmıştır. Söz konusu baskıların bir kısmı da Türkiye'nin Avrupa ile resmî bağlarından birini oluşturan ve demokrasi, insan haklarına saygı ve hukukun üstünlüğü ilkeleri üzerine inşa edilmiş olan AK'den gelmiştir.

AK ve temsil ettiği değerler, dış politikasında ağırlıklı olarak ABD'ye dayanan Türkiye'nin sahip olduğu öncelikler sıralamasında başlarda yer almamakla beraber, Batıyla bütünleşme hedefinin ayrılmaz bir parçasını oluşturmuştur. Ekonomik veya

önemli bir siyasi ağırlığı bulunmamasına rağmen, Türkiye'nin Avrupa'ya kurumsal olarak yegâne bağıını oluşturan AK, ne tamamen göz ardı edilebilen, ne de ortaya koyduğu tavsiyeler körü körüne uygulanmaya çalışılan bir kurum olmuştur. ABD, askerî yönetime herhangi bir baskı uygulamamıştır.¹⁶⁷ ABD'nin bu üstü kapalı icazetine rağmen, Batı kulübünün üzerinde yükseldiği değerlerin şampiyonluğunu yapan Avrupa ülkelerinin gerek ikili düzeyde, gerek AK yoluyla uyguladıkları baskı Türkiye üzerinde etkili olmuştur.

Türkiye'nin söz konusu dönemi, Batı kulübüyle arasında keskin bir kopma ortaya çıkmadan atlatabilmiş olmasının nedenleri çeşitlidir. Bunlardan en önemlisi Türkiye'nin sahip olduğu stratejik önemden kaynaklanmaktadır. Türkiye'nin coğrafi konumu bir yandan bu ülkenin uluslararası platformda önemli bir yere sahip olmasını sağlarken, aynı zamanda söz konusu coğrafi konum, komşu ülkeler nedeniyle Türkiye için zaman zaman içinden çıkılması güç durumlar yaratabilmektedir. Zaten Türkiye'nin stratejik önemi bir anlamda bu "kötü mahalle"de ikamet etmesinden kaynaklanmaz mı? Türkiye, bu "kötü mahalle"de gerek öz kaynakları, gerek nüfusunun çoğunluğunun Müslüman olmasına rağmen yaşatmaya çalıştığı laik sistem nedeniyle Batı için dışlanamayacak kadar önemli bir mütteftir.

Aynı genel şartlara sahip olmamakla birlikte, Yunanistan'da 1967'de yönetime el koyan Albaylar Cuntasının, İsveç, Norveç, Danimarka ve Hollanda tarafından yapılan devlet başvurularının aleyhine sonuçlanması üzerine AK'den ayrılmak zorunda

---

¹⁶⁷ Gökçen Alpkaya, "İnsan Hakları Konusu", Baskın Oran (ed.), **Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, cilt II (1980-2001), İstanbul, İletişim Yayınları, 2001, s.194.

birakıldığı¹⁶⁸ hatırlanacak olursa, Türkiye'deki krizin, insan hakları konusunun daha da önem kazandığı bir dönemde AK'den dışlanmadan atlatılabilmiş olması dikkat çekicidir.¹⁶⁹ Yunanistan, iki kutuplu dünyanın kesin hatlarıyla devam ettiği¹⁷⁰ ve Soğuk Savaş'ta yumuşamanın henüz başlamadığı bir dönemde¹⁷¹ örgütten ayrılmak zorunda bırakılmıştır. Türkiye, Yunanistan'ın aksine, yine uluslararası tansiyonun çeşitli olaylar nedeniyle arttığı bir dönemde, 12 Eylül nedeniyle böyle bir duruma zorlanmamış, Türkiye'nin üyelikten çıkarılması hiçbir zaman ciddi bir seçenek olarak gündeme gelmemiştir. Uluslararası ortam her iki dönemde de kutuplararası ilişkileri gerginleştiren olaylara sahne olurken, Türkiye'nin stratejik konumu AK ile arasındaki krizi daha hafif bir şekilde atlatmasına yardımcı olmuştur. Yunanistan'ın uluslararası platformda sahip olduğu konum ise bu ülkenin kayrılması için yeterli olmamıştır.

İnsan hakları konusu 1970'lerden itibaren Batı'nın Doğu Bloku ülkelerine baskı yapmak amacıyla kullandıkları siyasi bir araç olarak önem kazanmıştır. ABD Başkanı Carter'ın döneminde geliştirilen ve Carter Doktrini olarak tanımlanan insan hakları

---

¹⁶⁸ Yunanistan'da, 21 Nisan 1967 tarihinde, yönetime ey koyan Albaylar 3 Mayıs 1967 günü Genel Sekreter'e, AİHS'nin 15. maddesi uyarınca Yunanistan Anayasası'nın bazı maddelerini yürürlükten kaldırdıklarını bildirdiler. Nordik ülkeler derhal Anayasa maddelerinin nasıl ortadan kalkabileceği sorusunu sordular ve beş aylık bir beklemenin ardından İsveç, Norveç ve Danimarka Hükümetleri, 20 Eylül 1967 tarihinde AİHS'nin çeşitli maddelerinin ihlal edildiğini ileri sürerek, Komisyon nezdinde Yunanistan'a karşı ayrı ayrı fakat aynı devlet başvurusunda bulundular. Hollanda da 27 Eylül 1967 tarihinde, aynı dava için AİHK'na müracaat etti. Söz konusu başvurular Yunanistan'ın bilahare Avrupa Konseyi'nden ayrılma kararı almasına yol açan sürecin başlangıcını teşkil etti. Yunanistan 1974'te Albaylar Cuntası'nın devrilmesine kadar AK dışında kaldı.

¹⁶⁹ Amacım Türkiye ile Yunanistan arasında bu alanda bir karşılaştırma yapmak değil. Her ülkenin kendine göre daha kuvvetli veya zayıf olduğu noktalarının bulunduğunu göz önüne aldığımızda böyle bir karşılaştırmanın incelemeyi yapan kişinin bakış açısına göre değişik sonuçlara ulaşabileceği tahmin edilebilir.

¹⁷⁰ Baskın Oran, "1960-1980: Görelî Özerklik – 3", Baskın Oran (ed.), **Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, cilt I (1919-1980), İstanbul, İletişim Yayınları, 2001, s.657-658.

¹⁷¹ ABD Vietnam bataklığına boğazına kadar batmışken, Fransa'nın 1966'da NATO'nun askerî kanadından çekilmesi, İsrail'in Haziran 1967'de Altı Gün Savaşı'nı başlatması, aynı ay içinde Kızıl Çin'in ilk hidrojen bombasını patlatması, SSCB'nin 1968'de Çekoslavakya'ya müdahalesi söz konusu dönemde uluslararası gündemi meşgul ederken Yunanistan'ın Avrupa Konseyi'nden dışlanabilmiştir.

politikası içtenliksiz ve çifte standartlara dayalı bir politika olarak uluslararası politikanın bir aracı haline gelmişti.¹⁷²

Ülkelerin ulusal çıkarlarının mümkün olan her şekilde korunması şeklinde tanımlayabileceğimiz “*realpolitik*”in geçerli olduğu ve insan hakları konusunun yukarıda anlatıldığı gibi, içtenliksiz ve çifte standartlara dayalı bir siyasi araç olarak kullanıldığı uluslararası ortamda Türkiye’nin stratejik bir müttefik olarak korunması doğal olarak kamuoyunun insan hakları konusundaki taleplerine üstün gelmiştir.

12 Eylül, iki kutuplu dünyada kutuplararası çatışmanın henüz hızını kaybetmediği bir dönemde meydana gelmiştir. 1978’de Orta Doğu’da ABD’nin hatırı sayılır müttefiklerinden olan İran Şahı Pehlevi bir İslam Devrimi’ne kurban gitmiştir. 1979’da Sovyetler Birliği hem ABD’nin çevreleme politikasını boşa çıkarmak, hem de güney denizlerine ulaşmak amacıyla Afganistan macerasına atılmıştır. Varşova Pakti’nin saflarında herhangi bir gevşemenin görülmediği bu dönemde Doğu Bloku’na yönelik baskıları artırmak için insan hakları geniş şekilde kullanılmaktaydı.

Sonuçta, söz konusu dönemde dünyadaki mevcut dengeleri tehdit eden bazı olayların Türkiye’nin bulunduğu “kötü mahalle”de patlak vermesi bu ülkenin stratejik önemini artırmıştır. Böyle bir ortamda, TSK, Batı yönelimini korumak¹⁷³ ve Batı ülkelerinin kamuoylarının hassasiyetlerinden kaynaklanan talepleri yatıştırmaya yönelik bazı adımlar atmak kaydıyla, demokrasi, hukukun üstünlüğü ve insan haklarına saygı

---

¹⁷² Gökçen Alpkaya, "İnsan Hakları Konusu", s.188.

¹⁷³ Genelkurmay ve MGK Başkanı Orgeneral Kenan Evren’in, TSK’nin ülkede yönetime el koymasının ardından 12 Eylül 1980 günü saat 13.00’de Türkiye Radyolarından verdiği demecinde verdiği “ ... *NATO dahil tüm ittifak ve anlaşmalara bağlı kalarak, başta komşuları ... olmak üzere bütün ülkelerle karşılıklı bağımsızlık ve saygı esasına dayalı, birbirlerinin içişlerine karışmamak kaydıyla eşit şartlar altında ekonomik, sosyal ve kültürel ilişkilerini geliştirme kararında ...*” olunduğuna ilişkin garanti.

ilkeleriyle her zaman uyuşmamakla birlikte, siyasi ve sosyal bakımdan gerekli gördüğü önlemler alabilmiştir.

AK – özellikle AKPM ve AİHM – Batı kamuoyunun bu konuda Türkiye’ye yönelik eleştirilerinin yüksek sesle ortaya konabilmesini sağlayan ve bu sayede Batı kamuoyunu daha radikal taleplerde bulunmaktan alıkoyan bir platform işlevini görmüştür. AK, Batı kamuoyunun Türkiye’nin Batı kulübü üyeliğinin devam edebilmesi için yerine getirmesi gerekenlerin ortaya konduğu bir örgüt olmuştur.¹⁷⁴ Durum böyle olunca, AKPM çerçevesinde parlamenter esnekliğin sağladığı imkanlardan yararlanarak mümkün olan en sert biçimde ortaya konan eleştiriler, AK’nin hükümetlerarası kanadında daha akıllı başında ve somut taleplere dönüşmüştür. Bu talepler AİHM’de yapılan Beşler Başvurusu ile doruğa ulaşmış ve en anlamlı siyasi baskı yolunu oluşturmuştur. Bununla birlikte, Beşler Başvurusu’nda dahi başvurunun sonuna kadar gidilerek Türkiye aleyhinde bir ihlal kararı çıkarılması yerine, Türkiye’nin bazıları görünüşte de olsa pratik alanda aldığı bazı önlemler ile tatmin olunarak konunun dostane çözüm ile kapatılması yolu seçilmiştir. Türkiye’nin Avrupalılık ehliyeti sorgulanmakla birlikte, bu sorgulama Türkiye’nin Batı kulübünden çıkarılmasını gerektirecek şekilde tırmandırılmamıştır. Ne de olsa Soğuk Savaş halen sürmektedir ve Türkiye vazgeçilmesi mümkün olmayan bir müttefik olarak korunmalıdır. Türkiye’de Silahlı Kuvvetlerin belirli bir takvim çerçevesinde ülke idaresini sivillere bırakması, tatminkâr olmasa da bir anayasal çerçevede çoğulcu demokrasiye geçilmesi – Türkiye’ye demokrasi, hukukun

---

¹⁷⁴ Günümüzde dahi Avrupa Birliği’ne üye olabilmesi için Türkiye’nin önüne “Kopenhag Kriterleri” başlığı altında konan siyasi kriterler aslında AK tarafından demokrasi, hukukun üstünlüğü ve insan haklarına saygı konularında geliştirilen normlardan ibarettir. Belki de bu kriterlerin “Strasbourg Kriterleri” olarak adlandırılması daha doğru olur.

üstünlüğü ve insan haklarına saygı konularında yöneltilen eleştirilerin hızını kaybetmemesine rağmen – “hiç yoktan iyidir” mantığıyla kabul görmüştür. Ayrıca, AK içinde tutulan Türkiye’yi izlemek ve yönlendirmek, AK’den ihraç edilen bir Türkiye’yi denetlemek ve etkilemekten daha kolay olacağı düşünülmüştür.

AKPM komisyonları arasında AK normlarının hiçbir esnekliğe meydan bırakılmadan uygulanmasını savunan Hukuk İşleri ve İnsan Hakları Komisyonu’nun dahi Türkiye’deki durumu ve özellikle 1982 Anayasası’nı ve tüm siyasi partilerin katılmasına izin verilmeyen seçimlerle belirlenen TBMM’yi ve bu çerçevede oluşturulan I. Özal Hükümetini AK ilkelerine uygun olmadığını değerlendirmekle birlikte, yeni Hükümeti Türkiye’de durumun daha iyiye götürülebilmesi için muhatap kabul etmesi ve dışlamaktan kaçınması da bu düşünceden kaynaklanmıştır.

Sonuçta, Türkiye’de TSK’nin yönetime el koymasının ardından, Batı’nın değer verdiği bu müttefik ülkede siyasi istikrarın yeniden sağlanması için çaba gösterilmiş ve Türkiye bu işlemin daha uygun şekilde gerçekleştirilmesini sağlamak amacıyla uyarılıp izlenmiştir. Bu yapılırken, Batı ailesinin bu “yaramaz çocuğu” biraz azar işitmişse de, aileden dışlanmamış, ufak tefek bazı eksikliklere ise göz yumulmuştur.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

Kitaplar

- Cohen-Jonathan, Gérard, *La Convention Européenne des Droits de l'Homme*, Aix-en-Provence: Presses Universitaire d'Aix-Marseille, Paris: Economica, 1989, s. 556 - 569.
- de Salvia, Michele, *Compendium de la CEDH: les principes directeurs de la jurisprudence relative à la Convention européenne des droits de l'homme*, Kehl; Strasbourg; Arlington, Va.; Engel, 1998.
- de Vel, Guy, *The Committee of Ministers of the Council of Europe*, Strasbourg, Council of Europe Press, 1995.
- Evren, Kenan, *Evren' in Anıları*, CİLT 1-4, İstanbul, Milliyet Yayınları, 1990-1991.
- Gözübüyük, A. Şeref ve Gölcüklü, A. Feyyaz, *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Uygulaması*, 2. B., Ankara, Turhan Kitabevi, 1996.
- Günver, Semih, *Kızgın Dam Üzerinde Diplomasi: Avrupalı Olmanın Bedeli*, İstanbul, Milliyet Yayınları, 1989.
- Hale, William M., *Turkish Foreign Policy, 1774 – 2000*, London, Frank Cass, 2000.

- Oran, Baskın (ed.), **Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, C. I (1919-1980)**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2001.
- Oran, Baskın (ed.), **Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, C. II (1980-2001)**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2001.
- Tavernier, Paul, "Article 15," **La Convention Européenne des Droits de l'Homme: Commentaire article par article**, der. Decaux; Imbert; Pettiti, Paris, Economica, 1995.

Makaleler

- Alpkaya, Gökçen, "İnsan Hakları Konusu", Baskın Oran (ed.), **Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, cilt II (1980-2001)**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2001, s.188.
- Batu, Hâmit, "La Politique Etrangère de la Turquie, **Turkish Yearbook of International Relations, Vol.5,1964, pp.1-12.**
- Dağı, İhsan Duran, "Democratic Transition in Turkey, 1980-1983: The Impact of European Diplomacy", **Middle Eastern Studies, C.32, 2, (Nisan, 1996), s.124-141.**
- Labayle, Henri, "Article 24," **La Convention Européenne des Droits de l'Homme: Commentaire article par article**, Decaux; Imbert; Pettiti (ed.), Paris, Economica, 1995.
- Oran, Baskın, "1980-1990: Batı Bloku Ekseninde Türkiye – 2", Baskın Oran (ed.), **Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, cilt II (1980-2001)**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2001, s.19-21.
- Oran, Baskın, "1960-1980: Göreli Özerklik – 3", Baskın Oran (ed.), **Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, cilt I (1919-1980)**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2001, s.657-658.

- Pancraccio, Jean Paul, “La Turquie et les Organes Politiques du Conseil de l’Europe”, *Annuaire Française de Droit International*, Vol.30 (1984):161-176.

Raporlar ve Bildiriler

- Avrupa Konseyi – Basın ve Enformasyon Bölümü. “AK Bakanlar Komitesi 67’nci toplantısı nihai bildirisi”, C 38 (80), 16.10.1980.
- Conseil de l’Europe– Assemblée Parlementaire, **Proposition de Recommandation relative à la situation des membres turcs de l’Assemblée parlementaire du Conseil de l’Europe avec demande de discussion d’urgence**, Doc.4597, Strasbourg, 17 Eylül 1980.
- Conseil de l’Europe– Assemblée Parlementaire, **Proposition de Recommandation relative à la situation en Turquie avec demande de discussion d’urgence**, Doc.4598, Strasbourg, 17 Eylül 1980.
- Council of Europe – Parliamentary Assembly, **Motion for a Recommendation on the membership of Turkey**, Doc. 4618, Strasbourg, 29 Eylül 1980.
- Council of Europe – Parliamentary Assembly, **Motion for an Order on the situation of the Turkish members of the Assembly**, Doc. 4611, Strasbourg, 26 Eylül 1980.
- Council of Europe, **Statute of the Council of Europe**, Strasbourg, Council of Europe Press, 2000, “World Wide Web”de erişmek için:
(<http://conventions.coe.int/treaty/en/Treaties/Html/001.htm>)
- Council of Europe – Parliamentary Assembly, **Report on the situation in Turkey, Doc. 4621**, 32nd Ordinary Session , Second Part, 24.09–02.10.1980, Documents, Working Papers, Vol.VI, Strasbourg, 1980.
- Council of Europe – Parliamentary Assembly, **Recommendation No. 904 on the situation in Turkey**, 32nd Ordinary Session, Second Part, 24.09-02.10.1980, Texts Adopted by the Assembly, Strasbourg, 1980.
- Council of Europe – Parliamentary Assembly, **Order No.392 on the members of the Turkish delegation to the Parliamentary Assembly**, 32nd Ordinary Session, Second Part, 24.09–02.10.1980, Adopted Texts, Strasbourg, 1980.

- Council of Europe – Parliamentary Assembly, **Report on the situation in Turkey, Doc.4657**, 32nd Ordinary Session, Third Part, 26-30.01.1981, Documents, Working Papers, Vol.VII, Strasbourg, 1981.
- Council of Europe – Parliamentary Assembly, **Order No: 398 on the term of office of the Turkish parliamentary delegation**, 33th Ordinary Session, First Part, 11-15.05.1981, Texts Adopted by the Assembly, Strasbourg, 1981.
- Council of Europe – Parliamentary Assembly, **Order No.395 on the situation in Turkey**, 32nd Ordinary Session, Third Part, 26-30.01.1981, Texts Adopted, Strasbourg, 1981.
- Council of Europe – Parliamentary Assembly, **Report on the situation in Turkey, Doc.4784**, 33rd Ordinary Session, Second Part, 30.09-08.10.1981, Documents, Working Papers, Vol.V, Strasbourg, 1981.
- Council of Europe – Parliamentary Assembly, **Progress Report of the Bureau and the Standing Committee, Doc.4710**, 33th Ordinary Session, First Part, 11-15.05.1981, Documents, Working Papers, Vol.II., Strasbourg, 1981.
- Council of Europe – Parliamentary Assembly, **Order No.397 on the situation in Turkey**, 33th Ordinary Session, First Part, 11-15.05.1981, Texts Adopted by the Assembly, Strasbourg, 1981.
- Council of Europe – Parliamentary Assembly, **Resolution No.757 on the situation in Turkey**, 33rd ordinary Session, Second Part, 30.09 – 8.10.1981, Texts Adopted by the Assembly, Strasbourg, 1981.
- Council of Europe – Parliamentary Assembly, **Resolution No.765 on the situation in Turkey**, 33rd Ordinary Session, Third Part, 25-29.01.1982, Texts Adopted by the Assembly, Strasbourg, 1982.
- Council of Europe – Parliamentary Assembly, **Recommendation No.936 on the situation in Turkey**, 33rd Ordinary Session, Third Part, 25-29.01.1982, Texts Adopted by the Assembly, Strasbourg, 1982.
- Council of Europe – Parliamentary Assembly, **Report on the situation in Turkey, Doc.4865**, 34th Ordinary Session, First Part, 26-30.04.1982, Documents, Working Papers, Vol.I, Strasbourg, 1982.

- *Council of Europe – Parliamentary Assembly, **Recommendation No.938 on the situation in Turkey**, 34th Ordinary Session, First Part, 26-30.04.1982, Texts Adopted by the Assembly, Strasbourg, 1982.*

- *Council of Europe – Parliamentary Assembly, **Report on the situation in Turkey, Doc.4965**, 34th Ordinary Session, Second Part, 29.09 – 7.10.1982, Documents, Working Papers, Vol.VI, Strasbourg, 1982.*

- *Council of Europe – Parliamentary Assembly, **Resolution 786 & Order 413 on the situation in Turkey**, 34th Ordinary Session, Second Part, 29.09 – 7.10.1982, Adopted Texts, Strasbourg, 1982.*

- *Council of Europe – Parliamentary Assembly, **Opinion on the new Constitution, human rights and other legal aspects of the present situation in Turkey, Doc.5014**, 34th Ordinary Session, Third Part, 24-28.01.1983, Documents, Working Papers, Vol.VIII, Doc.5014, Strasbourg, 1983.*

- *Council of Europe – Parliamentary Assembly, **Report on the situation in Turkey, Doc.5008**, 34th Ordinary Session, Third Part, 24-28.01.1983, Documents, Working Papers, Vol.VIII, Strasbourg, 1983.*

- *Council of Europe – Parliamentary Assembly, **Resolution No.794 on the situation in Turkey**, 34th Ordinary Session, Third Part, 24-28.01.1983, Texts Adopted by the Assembly, Strasbourg, 1983.*

- *Council of Europe – Parliamentary Assembly, **Resolution 803 on the situation in Turkey**, 35th Ordinary Session, Second Part, 26.09 – 6.10.1983, Adopted Texts, Strasbourg, 1983.*

- *Council of Europe – **Parliamentary Assembly, Report on the situation in Turkey, Doc.5117**, 35th Ordinary Session, Second Part, 26.09 – 6.10.1983, Documents, Working Papers, Vol.III, Strasbourg, 1983.*

- *Council of Europe – Press and Information Section, **Final Communiqué of the 67th Session of the Committee of Ministers**, C 38 (80), 16.10.1980.*

- *Council of Europe – Parliamentary Assembly, **Rules of Procedure of the Assembly**, Strasbourg, Council of Europe Press, 2000.*

- *Council of Europe – Parliamentary Assembly, **Statutory Report: Communication on the activities of the Committee of Ministers, Doc.4659**, 32nd Ordinary Session, Third Part, 26-30.01.1981, Documents, Working Papers, Vol.VIII, Strasbourg, 1981.*
- *Council of Europe – Parliamentary Assembly, **Resolution 803 on the situation in Turkey**, 35th Ordinary Session, Second Part, 26 Eylül – 6 Ekim 1983, Adopted Texts, Strasbourg, 1983.*
- *Council of Europe – Parliamentary Assembly, **Report on giving an opinion on the credentials of the Turkish delegation to the Assembly**, Doc.5176, 35th Ordinary Session, Third Part, 30 Ocak – 2 Şubat 1984, Documents, Working Papers, Vol.VI., Strasbourg, 1984.*
- *Council of Europe – Parliamentary Assembly, **Report on the situation in Turkey**, Doc.5208, 36th Ordinary Session, First Part, 7-11 Mayıs 1984, Documents, Working Papers, Vol.I., Strasbourg, 1984.*
- *Council of Europe – Parliamentary Assembly, **Report on the examination of contested credentials**, Doc.5214, 36th Ordinary Session, First Part, 7-11 Mayıs 1984, Documents, Working Papers, Vol.I., Strasbourg, 1984.*
- *Council of Europe – Parliamentary Assembly, **Opinion on the situation in Turkey**, Doc.5216, 36th Ordinary Session, First Part, 7-11 Mayıs 1984, Documents, Working Papers, Vol.I., Strasbourg, 1984.*
- *Council of Europe – Parliamentary Assembly, **Resolution 822 on the situation in Turkey**, 36th Ordinary Session, First Part, 7 – 11 Mayıs 1984, Adopted Texts, Strasbourg, 1984.*
- *Council of Europe – Parliamentary Assembly, **Written Declaration No.112 on the condemned members of the Turkish Peace Association**, 36th Ordinary Session, Second Part, 26 Eylül – 4 Ekim 1984, Documents, Working Papers, Vol.II., Strasbourg, 1984.*
- *Council of Europe – Parliamentary Assembly, “**Report on the situation in Turkey**” Doc.5378, 37th Ordinary Session, First Part, 22-26 Nisan 1985, Documents, Working Papers, Vol.I., Strasbourg, 1985.*
- *Council of Europe – Parliamentary Assembly, **Opinion on the situation in Turkey**, Doc.5391, 37th Ordinary Session, First Part, 22 – 26 Nisan 1985, Documents, Working Papers, Vol.II., Strasbourg, 1985.*

- Council of Europe – Parliamentary Assembly, **Resolution 840 on the situation in Turkey**, 37th Ordinary Session, First Part, 22 – 26 Nisan 1985, Adopted Texts, Strasbourg, 1985.
- Council of Europe – Parliamentary Assembly, **Progress Report of the Bureau of the Assembly, the Standing Committee and the Committee on Parliamentary and Public Relations**, Doc.5468, 37th Ordinary Session, Second Part, 25 Eylül – 3 Ekim 1985, Documents, Working Papers, Vol.V., Strasbourg, 1985.
- Council of Europe – Parliamentary Assembly, **Report on the situation in Turkey**, Doc.5546, 38th Ordinary Session, First Part, 21-25 Nisan 1986, Documents, Working Papers, Vol.I., Strasbourg, 1986.
- Council of Europe – Parliamentary Assembly, **Opinion on the situation in Turkey**, Doc.5547, 38th Ordinary Session, First Part, 21-25 Nisan 1986, Documents, Working Papers, Vol.I., Strasbourg, 1986.
- Council of Europe – Parliamentary Assembly, **Resolution 860 on the situation in Turkey**, 38th Ordinary Session, First Part, 21 – 25 Nisan 1986, Adopted Texts, Strasbourg, 1985.
- Council of Europe – Parliamentary Assembly, **Statutory Report of the Committee of Ministers (1 Ekim 1984 – 31 Ocak 1985)**, Doc.5338, 36th Ordinary Session, Third Part, 28 Ocak – 1 Şubat 1985, Documents, Working Papers, Vol.VI., Strasbourg, 1985.
- Council of Europe – Parliamentary Assembly, **Statutory Report of the Committee of Ministers (25 Nisan – 17 Eylül 1986)**, Doc.5625, 38th Ordinary Session, Second Part, 17-25 Eylül 1986, Documents, Working Papers, Vol.V., Strasbourg, 1986.
- Council of Europe, Press Release, “Denmark, France, the Netherlands, Norway and Sweden against Turkey”, 2.7.1982.
- Council of Europe, Press Release, “Inter-state applications: The Turkish Case”, 14.6.1984.
- Council of Europe, Press Release, “Inter-state applications: The Turkish Case”, 29.6.1984.

- *Council of Europe, Press Release, “Denmark, France, the Netherlands, Norway and Sweden against Turkey”, Strasbourg, 28.1.1985.*
- *Council of Europe, Press Release, Denmark, France, the Netherlands, Norway and Sweden against Turkey”, Strasbourg, 5.2.1985.*
- *Council of Europe, Press Release, “Denmark, France, the Netherlands, Norway and Sweden against Turkey”, Strasbourg, 15.3.1985.*
- *Council of Europe, Press Release, “Denmark, France, the Netherlands, Norway and Sweden against Turkey”, Strasbourg, 9.12.1985.*
- *European Commission of Human Rights, Report of the Commission, Application Nos. 9940-9944/82, Strasbourg, 7.12.1985.*
- *European Commission of Human Rights, **Communique**, C (82) 33, 2.07.1982.*
- *Hükümet Brifingi, Ankara, 14.12.1981.*
- *Ulus, Bülend, 6.12.1980 tarihli basın toplantısı*

Görüşmeler

- *Cevdet Akçalı (DYP Kütahya milletvekili ve AKPM'nin 30 yıllık üyesi) ile 25 Nisan 2001 tarihli söyleşi, Strasbourg.*
- *Mehmet Ali İrtemçelik (Bağımsız milletvekili, araştırma yapılan dönemde Dışişleri Bakanlığı Avrupa Konseyi ve İnsan Hakları Genel Müdür Yardımcısı) ile 25 Nisan 2001 tarihli söyleşi, Strasbourg.*

Gazeteler, Dergiler ve Ajans Haberleri

- *“Af için gerekirse Anayasa’yı değiştirin”, **Cumhuriyet**, 7.3.1985.*
- *“Ankara proteste contre des fuites a la Commission Européenne des Droits de l’Homme”, **AFP**, Ankara, 18.3.1985.*

- “Ankara wants leaking of critical rights report investigated”, **Reuter**, Ankara, 18.3.1985.
- “Avrupa Konseyi heyeti Ankara’da”, **Cumhuriyet**, 5.3.1985.
- “Avrupa Konseyi raportörleri Ankara’da”, **Cumhuriyet**, 6.3.1985.
- “Avrupa Konseyi’nde olumlu hava”, **Hürriyet**, 23.3.1985.
- “Avrupa Konseyi’ne ‘protesto’ kaldırıldı”, **Güneş**, 9.6.1985.
- **Dernieres Nouvelles d’Alsace**, 24 Eylül 1980.
- “Dinçmen merkeze çağrıldı”, **Cumhuriyet**, 3.5.1985.
- “Enquête sur l’état de la démocratie en Turquie”, **Dernieres Nouvelles d’Alsace**, 15.3.1985.
- “Evren defies critics”, **The Times**, 2.9.1985.
- “Konsey ara oturumu Türkiye’de yapılacak”, **Milliyet**, 23.3.1985.
- “La Turquie à la présidence du comité des ministres?”, **Le Nouvel Alsacien**, 21.11.1984.
- **L’Alsace**, 21.11.1984.
- “Mission de la Commission Européenne des Droits de l’Homme en Turquie”, **AFP**, Strasbourg, 28.1.1985.
- Modiano, Mario, “Turkey is prepared to withdraw from the Council of Europe”, **The Times**, 13.02.1981.
- Ruzicka, Dvenilân, “Council of Europe mission sees abuse of rights”, **Associated Press**, 13.3.1985.
- Spanier, David, “Coup Leader Pledges Turkey’s Continued Loyalty to NATO”, **The Times**, 13.09.1980.
- “Steiner ‘ara’ raporunu verdi”, **Milliyet**, 28.9.1984.
- **The Times**, 29.01.1983.

Esener, Kaan, Avrupa Konseyi ve Türkiye (1980 – 1986), Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Prof. Dr. Baskın Oran, 113s.

Avrupa’da halen varlığını sürdüren en eski siyasi örgüt olan Avrupa Konseyi (AK), 5 Mayıs 1949 tarihinde Londra’da kuruldu. Türkiye, kuruluşundan sadece üç ay sonra örgüte katılmaya davet edildi ve günümüzde AK’nin kurucuları arasında anılmaya hak kazandı.

AK üyeliği Türkiye’nin Batı’ya yöneliminin sembolik bir örneğini oluşturur. Türkiye’nin Avrupa’ya ve Batı’ya aidiyeti bir anlamda bu örgüte üyeliği ile teyid edilir.

AK’nin ana amacı, gerçek demokrasilerin dayandığı kişi özgürlüğü, siyasal özgürlük ve hukukun üstünlüğü çerçevesinde ortaya çıkan ortak ilke ve idealleri korumak ve geliştirmek amacıyla Avrupa ülkeleri arasında daha sıkı bir birliği gerçekleştirmektir.

Türkiye’de 12 Eylül 1980’de Türk Silahlı Kuvvetleri’nin ülke yönetimine el koyması AK’nin ortak ilke ve ideallerine zıt bir durum ortaya çıkardı. Türkiye’nin bu ilke ve ideallere bağlılığı ile birlikte Avrupa’ya aidiyeti de sorgulandı. Türkiye, bu nedenle AK tarafından yakın izlemeye alındı, denetime maruz kaldı. Çeşitli seviye ve şekillerde gerçekleştirilen bu denetim ile Türkiye’ye demokrasi, insan haklarının korunması, demokrasi ve hukukun üstünlüğü alanlarında eleştiri ve tavsiyeler yöneltildi.

1980 – 1986 arasındaki dönemde, AK’de, AK Parlamenter Meclisi, Bakanlar Komitesi ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi üzerinden Türkiye’ye baskı uygulandı. Avrupa kamuoyunun Türkiye’deki duruma ilişkin kaygıları bu kurumlar aracılığıyla Türkiye’ye yansıtıldı.

AK, 1986 ilkbaharında Türkiye’nin demokrasi, hukukun üstünlüğü ile insan hakları alanlarında kaydettiği ilerlemelerden tatmin olarak yakından izleme faaliyetlerine son

verdi. Yunanistan, 1967’de Albaylar Cuntası’nın yönetime el koymasının ardından

AK’den çıkmaya zorlanırken, Türkiye, insan hakları konusunun giderek daha önem

kazandığı 1980’lerde aynı kaderi paylaşmadı. Türkiye, uluslararası alanda ciddi

gelişmelerin cereyan ettiği bu dönemde sahip olduğu stratejik önemi iyi kullandı.

Avrupa ülkeleri, stratejik ortak olarak gördükleri bu ülkeyi Yunanistan’a yaptıkları gibi

dışlama riskini göze alamadılar. “Realpolitik”in uluslararası ilişkilerde sahip olduğu

geçerlilik böylece bir kez daha kanıtlanmış oldu.

Esener, Kaan, The Council of Europe and Turkey (1980 – 1986), Master's Thesis, Advisor: Prof. Dr. Baskın Oran, 113p.

The Council of Europe (CoE), the oldest political organisation that continues to function, was established on 5 May 1949 in London. Three months later, Turkey was invited to join the organisation and is now named among the founding members.

Membership to the CoE represents a symbol of Turkey's inclination to the West. Turkey's Western and European identity is confirmed by its membership to this organisation.

The main aim of the CoE is to achieve a greater unity between its Members for the purpose of safeguarding and realising the common ideals and principles of individual freedom, political liberty and the rule of law that form the basis of all genuine democracy.

The "coup d'état" staged by the Turkish Armed Forces on 12 September 1980 created a situation in full contradiction with the common ideals and principles of the CoE. Turkey's commitment to these common ideals and principles, as well as her membership to the European club was questioned. As a result of this, Turkey was subjected to a close monitoring mechanism. Through this monitoring, exercised at various levels and manners, criticism and recommendations were directed against Turkey in the fields of the protection of human rights, democracy and the rule of law.

In the period between 1980 – 1986, pressure was applied to Turkey in the CoE through the Parliamentary Assembly, Committee of Ministers and the European Court of Human Rights. The concerns of the European public opinion regarding the situation in Turkey were reflected through these institutions.

In the spring of 1986, the CoE decided to conclude this monitoring exercise, having found satisfactory, the progress achieved by Turkey in democracy, the rule of law and human rights.

Although, Greece was forced to leave the membership of the CoE, following the "coup d'état" staged by the colonels in 1967 (the Greek Affair), Turkey did not share the same fate in the 80's even when human rights issues were gaining importance. Turkey ably used her strategic importance to her advantage at a period when serious developments were taking place in the international arena. European states did not dare take the risk of alienating a state they deemed as a strategic partner, as they had done to Greece. Thus, the validity of "realpolitik" in the international relations was proven once again.